

T.C.
AMASYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

4 BÜYÜK HALİFENİN KİŞİLİK VE DİNDARLIK ÖZELLİKLERİNİN
MODERN PSİKOLOJİ PERSPEKTİFİNDEN İNCELENMESİ

Yüksek Lisans Tezi

ELİF EBRU GENÇ

AMASYA

Eylül – 2023

T.C.
AMASYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

4 BÜYÜK HALİFENİN KİŞİLİK VE DİNDARLIK ÖZELLİKLERİNİN
MODERN PSİKOLOJİ PERSPEKTİFİNDEN İNCELENMESİ

Hazırlayan
Elif Ebru GENÇ

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Halil APAYDIN

AMASYA – 2023

TEZ ONAY SAYFASI

Elif Ebru GENÇ tarafından hazırlanan “4 BÜYÜK HALİFENİN KİŞİLİK VE DİNDARLIK ÖZELLİKLERİNİN MODERN PSİKOLOJİ PERSPEKTİFİNDEN İNCELENMESİ” başlıklı çalışma aşağıdaki jüri tarafından 22/08/2023 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oy birliği ile Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalında Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri

İmza

Danışman : Prof. Dr. Halil APAYDIN

.....

Üye : Prof. Dr. Muammer CENGİL

.....

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Harun TUNÇ

.....

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım./.../.....

.....

Doç. Dr. Hasan YERKAZAN

Sosyal Bilimler Enstitü Müdürü

ETİK BEYAN SAYFASI

Tezimin içerdiki yenilik ve sonuçları başka bir yerden almadığımı ve bu tezi AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsünden başka bir bilim kuruluşuna akademik gaye ve unvan almak amacıyla vermediğimi; tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada kullanılan her türlü kaynağa eksiksiz atıf yapıldığını, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu bildirir, aksinin ortaya çıkması durumunda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

22/08/2023

Elif Ebru GENÇ

İmza

ÖZET

4 BÜYÜK HALİFENİN KİŞİLİK VE DİNDARLIK ÖZELLİKLERİNİN MODERN PSİKOLOJİ PERSPEKTİFİNDEN İNCELENMESİ

Elif Ebru GENÇ

Amasya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Yüksek Lisans, Ağustos/2023

Danışman: Prof. Dr. Halil APAYDIN

Kişilik konusu, psikoloji biliminin en temel konularından biridir. Bireyin davranışlarını etkileyen en temel unsurların başında sayılabilecek olan bu konu, psikolojinin bir bilim dalı olarak doğuşundan bile eski bir tartışma geçmişine sahiptir. Konu üzerinde tartışan tüm düşünür ve bilim insanları, insanları çeşitli kişilik özellikleri üzerinden sınıflandırmaya çalışmış, insanın davranışlarının altında yatan temel sebepleri bu sayede anlamaya gayret etmişlerdir. Mizaç, kişilik, karakter gibi kavram işaret ettiği anlamların birbirlerine yakın olması sebebi ile yapılan tanımlarda genelde benzer öğelere yer verilmiş, günlük hayat rutini içerisinde de bu kavramlar birbirlerinin yerlerine kullanılmıştır. Araştırmanın birinci bölümünde, konunun daha net anlaşılması ve değerlendirilmesi için söz konusu kavramların tanımları, etimolojik kökenleri ve kişilik kuramlarına yer verilerek konu detaylı şekilde ele alınmıştır. İkinci bölümdeki konu ile gerekli ilişkinin kurulabilmesi ve tezin genel bağlamı ile doğrudan ilişkili olması sebebi ile dinin kişilik gelişimi üzerine etkisi ve İslam dininde kişilik psikolojisi başlığına yer verilerek konu başlıkları detaylı şekilde ele alınmıştır. İkinci bölümde, İslam'ın ilk dört halifesinin hayatlarına yer verilmiştir. Öne çıkan kişilik özellikleri başlığında, yaşadıkları olaylar bağlamında verdikleri tepkilerden yola çıkarak hangi kişilik özelliklerinin kendilerinde bulunduğu dair çıkarımlar yapılmıştır. Öne çıkan kişilik özelliklerinde olay ve tepki bağlamında çıkarımı yapılarak ele alınan özelliklerin her biri bir sonraki başlıkta modern psikoloji perspektifinden değerlendirilerek, İslam öncesi ve sonrası yaşantıları kişilik özelliğine olan etkisi, bu davranışı ortaya koymaya sebep olan olay ve yaşantılar, kişilik özelliğinin arka planındaki sebepler ve bu kişilik özelliğinin psikolojik iyi oluş üzerindeki etkisi gibi hususlar üzerinde durularak değerlendirilmiştir. Son başlıkta her bir sahabenin kişilik özellikleri ve mizacının dini yaşama ve algılama biçimine olan etkisi değerlendirilmiş, bu kişilik ve mizaç özelliklerinin hangi dini tutum ve davranışın ortaya çıkmasında etkili olduğuna detaylı biçimde yer verilmiştir. Söz konusu dört sahabenin her

biri bu şekilde incelenmiş ve detaylı bilgi verilmiştir. Çalışmam, İslam tarihinde Hulefâ-i Raşidîn olarak bilinen İslam Devletinin ilk dört halifesinin kişilik ve mizaç özellikleri doküman ve belge taraması yöntemi ile detaylı şekilde ele alındığı nitel bir çalışmadır. Bu özelliklerden hareketle, karakter ve mizaç özelliklerinin, dini inanış, davranış ve dine bağlanma üzerindeki etkilerine değinilmiştir. Bu sayede, kendi dönemlerinde yaşamış diğer sahabelerden farklı ya da ön plandaki özellikleriyle, bu dört sahabeyi farklı kılan temel noktalar değerlendirilerek, kişilik ve mizaç konusunun dini yaşama ya da algılama gibi konulardaki etkisi anlamlandırılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: 4 büyük halife, kişilik, karakter, mizaç, dindarlık

ABSTRACT

4 GREAT CALIPHS' PERSONALITY AND RELIGIOUS CHARACTERISTICS FROM THE PERSPECTIVE OF MODERN PSYCHOLOGY

Elif Ebru GENÇ

Amasya University, Institute of Social Science

Philosophy and Religious Sciences, M.A., August/2023

Supervisor: Prof. Dr. Halil APAYDIN

The subject of personality is one of the most fundamental subjects of psychology. This subject, which can be considered at the beginning of the most basic elements affecting the behavior of the individual, has a debate history even before the birth of psychology as a science. All the thinkers and scientists who discussed the subject tried to classify people on the basis of various personality traits and tried to understand the basic reasons underlying human behavior. Since the meanings of concepts such as temperament, personality, and character are close to each other, similar elements are generally included in the definitions, and these concepts are used interchangeably in the daily life routine. In the first part of the study, the definitions, etymological origins and personality theories of the aforementioned concepts are given in order to understand and evaluate the subject more clearly, and the subject is discussed in detail. In the second part, the effects of religion on personality development and personality psychology in Islam are discussed in detail, since the necessary relationship can be established with the subject and it is directly related to the general context of the thesis. In the second part, the lives of the first four caliphs of Islam are given. In the title of prominent personality traits, inferences were made about which personality traits they had, based on the reactions they gave in the context of the events they experienced. Each of the features that are inferred in the context of event and reaction in the prominent personality traits are evaluated from the perspective of modern psychology in the next title, the effects of pre-Islamic and post-Islamic experiences on personality traits, the events and experiences that cause this behavior, the reasons behind the personality trait and this. In this study, the effects of personality traits on psychological well-being were evaluated by emphasizing. In the last chapter, the effects of each companion's personality traits and temperament on religious life and perception were evaluated, and detailed information on which religious attitudes and behaviors are effective in these personality and temperament traits is given. Each of these four Companions was examined in this way and detailed information was given. My study is

a qualitative study in which the personality and temperament characteristics of the first four caliphs of the Islamic State, known as Hulefâ-i Raşidîn in Islamic history, are discussed in detail by document and document scanning method. Starting from these features, the effects of character and temperament traits on religious belief, behavior and attachment to religion are mentioned. In this way, the main points that distinguish these four Companions with their different or prominent features from other Companions who lived in their own time were evaluated, and the effect of personality and temperament on religious life or perceptions was tried to be explained.

Keywords: 4 great caliphs, personality, character, temperament, piety

ÖNSÖZ

Araştırmamda Hulefâ-i Râşidîn olarak bilinen İslam Devletinin ilk dört halifesinin kişilik, mizaç ve dindarlık ilişkileri doküman ve belge taraması yöntemi ile detaylı olarak incelenmeye çalışılmıştır.

Çalışmamı yapmama imkân sağlayan, bilgi ve tecrübesi ile her zaman destek olan danışmanım Prof. Dr. Halil Apaydın'a emeklerinden dolayı teşekkür ederim.

Evlatları olmaktan her zaman gurur duyduğum, eğitim hayatım boyunca maddi-manevi her anlamda desteklerini esirgemeyen babam Adem Çakmak, annem Zeynep Çakmak'a, bana sağladıkları motivasyon ve moral ile her zaman yanımda olan kardeşlerim Ayşegül ve Hilal Çakmak'a, süreç boyunca göstermiş olduğu her türlü fedakarlık ve destekten dolayı eşim Ali Rıza Genç'e teşekkürü borç bilirim.

Elif Ebru GENÇ

22/08/2023

İÇİNDEKİLER

ETİK BEYAN SAYFASI	i
ÖZET	ii
ABSTRACT.....	iv
ÖNSÖZ	vi
İÇİNDEKİLER	vii
GİRİŞ	1

I. BÖLÜM

1. KİŞİLİK	3
1.1. Kişilik Kuramları.....	4
1.1.1. Freud'un Kişilik Kuramı.....	4
1.1.2. Özellik Yaklaşımı	7
1.1.3. Kişiliği Öğrenilmiş Bir Davranış Olarak Yorumlayan Yaklaşımlar....	11
1.1.4. Benlik Kuramları	11
1.2. Dinin Kişilik Gelişimi Üzerine Etkisi	14
1.3. İslam Dininde Kişilik Psikolojisi.....	16
1.4. Mizaç	18
1.5. Karakter	20

II. BÖLÜM

2. DÖRT BÜYÜK İSLAM HALİFESİ	23
2.1. Hz. Ebubekir Sıddık	23
2.1.1. Hayatı.....	23
2.1.2. Hz. Ebubekir'de Öne Çıkan Kişilik Özellikleri	25
2.1.2.1. Dürüstlüğü ve Bağlılığı.....	25
2.1.2.2. Cömertlik ve İsâr Sahibi Olması.....	30
2.1.2.3. Basiret ve Zekâsının Gelişmiş Olması.....	32
2.1.2.4. Vekalet Edebilme.....	35
2.1.2.5. İyi Bir Dost Oluşu.....	37
2.1.2.6. Cesaretli Yapısı.....	38
2.1.2.7. Merhametli ve Duygusal Oluşu	40
2.1.2.8. Kanaat Sahibi Oluşu	41

2.1.3.	Hiz. Ebubekir'in Kişilik Özellikleri ve Mizacının Modern Psikoloji Açısından Değerlendirilmesi	41
2.1.4.	Hiz. Ebubekir'in Kişilik Özellikleri ile Mizacının Dini Yaşama ve Algılama Biçimine Etkisi	50
2.2.	Hiz. Ömer	56
2.2.1.	Hayatı.....	56
2.2.2.	Hiz. Ömer'de Öne Çıkan Kişilik Özellikleri.....	57
2.2.2.1.	Celalli (Öfkeli) Yapısı	57
2.2.2.2.	Adalet Sahibi Oluşu	62
2.2.2.3.	Cesaretli Yapısı.....	63
2.2.2.4.	Sadakatli ve İhlaslı Yapısı	64
2.2.2.5.	Yüksek Basiret ve Zekâya Sahip Olması.....	65
2.2.2.6.	Duygusal Oluşu	66
2.2.2.7.	Merhametli Yapısı	67
2.2.2.8.	Tevazu Sahibi Olması.....	68
2.2.2.9.	Yüksek Liderlik Özellikleri	69
2.2.3.	Hiz. Ömer'in Kişilik Özellikleri ve Mizacının Modern Psikoloji Açısından Değerlendirilmesi	72
2.2.4.	Hiz. Ömer'in Kişilik Özellikleri ve Mizacının Dini Yaşama ve Algılama Biçimine Etkisi	79
2.3.	Hiz. Osman	82
2.3.1.	Hayatı.....	82
2.3.2.	Hiz. Osman'da Öne Çıkan Kişilik Özellikleri	83
2.3.2.1.	Utangaç Olması (Haya)	83
2.3.2.2.	Cömert Oluşu.....	84
2.3.2.3.	Merhamet Sahibi Olması	86
2.3.2.4.	Sadık Oluşu.....	88
2.3.2.5.	Yüksek Bir Zekâya Sahip Olması.....	89
2.3.3.	Hiz. Osman'da Kişilik Özellikleri ve Mizacının Modern Psikoloji Açısından Değerlendirilmesi	91
2.3.4.	Osman'da Kişilik Özellikleri ve Mizacının Dini Yaşama ve Algılama Biçimine Etkisi	95
2.4.	Hiz. Ali	97
2.4.1.	Hayatı.....	97

2.4.2.	Hız. Ali’de Öne Çıkan Kişilik Özellikleri.....	98
2.4.2.1.	Cesaretli Yapısı.....	98
2.4.2.2.	İlme Karşı Meraklı Olması	100
2.4.2.3.	Merhamet Sahibi Olması	102
2.4.2.4.	Takva – Günahlardan Sakınmak.....	102
2.4.3.	Hız. Ali’de Kişilik Özellikleri ve Mizacının Modern Psikoloji Açısından Değerlendirilmesi	103
2.4.4.	Hız. Ali’de Kişilik Özellikleri ve Mizacının Dini Yaşama ve Algılama Biçimine Etkisi	106
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME.....		109
KAYNAKÇA.....		111
ÖZ GEÇMİŞ		Hata! Yer işareti tanımlanmamış.

GİRİŞ

Kişilik ve mizaç kavramları, bu kavramların neliği konusu çok uzun yıllardır tartışıl原因en meselelerdir. 19. yüzyıl ile birlikte sistematik bir bilim dalı haline gelen psikoloji, insan davranışının temelinde yatan asıl sebepleri anlamlandırmaya çalıştığından, kişilik konusu da onun ilgi alanına girmiştir. Bu sayede, bireylerin ortaya koydukları davranışların asıl sebepleri anlamlandırılmaya çalışılırken, bunda etkisi olan diğer faktörlerde incelenme imkânı bulmuştur. Bu bağlamda ortaya pek çok kuram ve düşünce atılarak, kişilik konusunda daha sistemli bir çalışma alanı oluşturulması amaçlanmıştır. Bu kuram ve tartışmaların tümünün ortak hareket noktası, *'insanı nasıl daha iyi anlarız?'* olmuştur. Yapılan tüm bu çalışmalar, insan denen bu karmaşık varlığı tanımlamada, yeni bakış açıları kazandırmada son derece faydalı olsalar da hiçbirisi tam anlamıyla amacına ulaşamamıştır. Alanda yapılan çalışmalar sürmekle birlikte, ortaya atılan her düşünce yeni bir tartışmayı beraberinde getirmesi ve insanı hiçbir zaman tam anlamıyla tanımlayabilecek düzeyde büyük ölçekli bir çalışma yapmanın imkansızlığından dolayı nihayete erecek gibide görünmemektedir.

Bu çalışmada öncelikle kişilik kavramının tanımı, tarihi arka planından başlayarak, günümüz modern psikolojisinde yer alan kişilik kuramlarına kısaca değinilecektir. İlk bölümde kişilik, mizaç, bu konuda ortaya atılmış sistemli düşünceler ve tarihi arka planlarına yer verildikten sonra, ikinci bölümde, çalışmaya konu olmuş dört büyük halife ile ilgili açıklamalar yapılacaktır. Hulefâ-i Raşîdîn olarak bilinen dört sahabenin dini yaşayış, anlayış biçimleri, tanrı tasavvurları, dine bağlanma süreçleri ve biçimleri gibi pek çok konu bu sahabelerin kişilik özellikleri ve mizaçları ile bağlantılı olarak ele alınmaya çalışılacaktır.

Her insan farklı kişilik ve mizaç özellikleri ile dünyaya gelir. Hayatı boyunca ortaya koyduğu davranışların tümü ya genetik faktörler ile kendisine aktarılan özelliklerin ya da çevre etkisi ile kazandığı özelliklerin dışı vurumudur. Çalışmamızda Hz. Muhammet'in henüz hayatta iken cennetlik olduklarını bildirdiği, kendisinden sonra ise İslam Devleti'nin yönetimini üstlenmiş bu dört farklı kişilik ve mizaç tipinin Müslüman olmadan önceki hayatları ve kişilik özellikleri, Müslüman olduktan sonraki süreçte baskın özelliklerinin dışı vurum şeklindeki değişimler, dini yaşama ve algılama biçimlerinde kişilik ve karakter özelliklerinin etkisi gibi pek çok konu günümüz psikoloji verileri ışığında değerlendirilecektir.

Çalışmanın hazırlık aşamasında yapılan literatür taramasında, ilk dört halife ile ilgili yapılan çalışmaların bireysel düzeyde kalıp, dört kişinin birlikte incelendiği bir çalışmaya rastlanmamıştır. Ayrıca ulaşılan çalışmaların tamamı, kişilik özelliklerinin dindarlık ile ilişkisini incelemeyi hedeflediği fark edilmiştir. Bu sebeple çalışmamda, yalnızca kişilik ve dindarlık özelliklerini incelemek yerine günümüz modern psikoloji verilerinden faydalanarak bu kişilik ve dindarlık özelliklerini ortaya çıkaran sosyal etki ve biyolojik faktörlere de değinilmiştir. Günümüz psikoloji verileri çerçevesinde, psikobiyografik bir çalışma yapılmaya çalışılmış, her kişilik özelliğinin arka planındaki sosyal ve psikolojik sebeplere detaylı şekilde değinilmiştir. Çalışmada, dört farklı kişilik ve dindarlık tipine sahip dört farklı kişi incelenerek, İslam öncesi ve sonrası kişilik gelişimlerine değinilmiştir. Bu sayede daha bütünsel bir bakış açısı elde edilerek alanda bulunan açığın kapatılması hedeflenmiştir.

I. BÖLÜM

1. KİŞİLİK

Kişilik kelimesi sözlükte, kişinin çevreye uyumundaki biricikliğini kapsayan tüm özellikler ve bunların dışı vurumu olarak tanımlanır.¹ Kelimenin kökenini incelediğimizde ise, Latince ‘persona’ kelimesine karşılık geldiğini ve bir tiyatro sanatçısının, tiyatro esnasında rolüne uygun biçimde takmış olduğu maske anlamında kullanıldığını görürüz. Psikoloji bilimi ile uğraşan kişiler tarafından kişilik kelimesi ile ilgili pek çok farklı tanım yapılmıştır. Her kavramda olduğu gibi bu kavramda da bireylerin kavramın kapsamına aldığı temel öğeler, tanımlayanın duygu, düşünce dünyası kavramla ilişkilendirdiği unsurlar çerçevesinde pek çok tanım ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Her anlamlandırma çabası, beraberinde yeni bir kişilik tanımının ortaya çıkmasını sağlamıştır. Allport, kendi incelemeleri sonucunda kişilik kavramının kırk sekiz farklı tanıma sahip olduğunu dile getirmiştir.² Kendisi ise kişilik kavramını *“bireyin çevresine eşsiz bir şekilde uyum sağlamasına neden olan psikofizik sistemlerin dinamik organizasyonudur”* şeklinde tanımlamıştır.³ Fakat psikoloji bilimi açısından genel bir kişilik tanımı yapmak gerekirse, bireyin onu çevresinden farklı kılan tüm duygu düşünce ve davranış özellikleridir diyebiliriz.⁴

Her ne kadar kişilik kavramına dair yapılan tanımlar ve kastedilen manalar birbirinden farklı olsa da neredeyse tüm tanımların temelinde başlıca iki kavram yer almaktadır. Bunlar; bireysel farklılıklar ve sistematik tekrarlardır. Bu sebeple psikoloji biliminde kişilik kavramı daha çok, bireysel farklılıklar ve bireyi farklı kılan o davranışın bir rutin halinde, sistematik ve düzenli olarak tekrar edilmesi ifadeleri üzerinden şekillenmiştir. Yani diyebiliriz ki, benimsenen, bireyi farklı kılan davranışın, dışarıdan gözlemlenebilir olması gerekir. Bu sayede gözlemlenen davranış, karakteristik bir yapı kazanır. Örneğin bir kişiyi ‘uysal’ ya da ‘sinirli’ biri olarak tanımlayabiliriz. İşte bizim bu tanımı yapmamızı sağlayan temel iki unsur, kişiliğin tanımında yer alan iki unsurdur. Bireyin bu davranış biçimini istikrarlı bir şekilde tekrarlaması ve dışarıdaki insanların bu istikrarı gözlemleyebilmesi. Fakat burada bahsi geçen kişilik daha çok sosyal-toplumsal anlamdaki kişiliktir, yani çevremizdeki diğer insanların kolaylıkla gözlemleyebileceği ve fark edebileceği davranışlar bütünüdür. Çevresi tarafından

¹ Prof Dr. Sirel Karakaş Psikoloji Sözlüğü, ‘‘Personality-Kişilik’’ (Erişim 21 Nisan 2023).

² Mustafa Doğan Karacoşkun, Kişilik ve Karakter Kavramlarının Neliği, *Uluslararası Kişilik ve Karakter İnşasında Dinin Yeri Sempozyumu*, ed. Yavuz Ünal vd. (Ordu: Ordu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2016), 1/29.

³ Mustafa Ulu, Hayatı Anlamlandırma ile Kişilik Özellikleri Arasında İlişki Üzerine, *Bilimname* 2018/2, 172.

⁴ Bedri Katipoğlu, Din Psikolojisi Açısından Kişilik ve Karakter Analizi, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 5/23 (Güz, 2012), 342.

uysal olarak nitelendirilen birey, benzer olaylara, benzer tepkiler vermiş ve istikrarını korumuştur. Uysallığın onu nitelemekte kullanılmasının sebebi de budur. Zaten kişilik kelimesine karşılık gelmesi açısından neden ‘persona’ kavramının seçildiğini incelediğimizde de karşımıza bu iki temel özellik çıkmaktadır. Zira, oyun süreci boyunca maskeyi takan sanatçının o maskenin gerektirdiği davranışları yapması, yani o kişiliğe bürünmesi aynı zamanda bu davranışları oyun sonuna kadar sistematik olarak tekrarlayarak bir davranış kalıbına dönüştürmesi ve çevre tarafından gözlemlenebilir olması özelliklerinin tümü aslında kişilik kavramının gereklilikleridir.⁵ Her ne kadar kişilik tanımını yaparken, gözlemlenebilir olması üzerinde durulsa da, kişilik kavramının yalnızca dış dünyaya verilen tepkiler olarak nitelemek eksik kalacaktır. Aslına bakılırsa kişilik somut davranışların yanı sıra bireyin iç dünyasındaki yaşantıları, duyguları, durumları algılayış biçimleri de kişiliğin birer parçasıdır. Zira tüm bunlar davranışa dönüşen fiilin arka plandaki tasarlayıcılarıdır. Bu sebeple kişilik kavramını doğru anlayabilmek için arka planında yatan öğeleri de gözden kaçırmamak gerekir. Ayrıca kişilik kalıtım ve çevre etkisinin ortak bir ürünüdür. Bu bağlamda ortaya pek çok kuram atılmış, kişilik gelişiminde etkili olan doğum öncesi, doğum sonrası, çocukluk dönemi koşulları gibi pek çok faktör incelenmiştir. Birçok kişilik kuramcısı özellikle çocukluk döneminde ortaya çıkmış olumsuz yaşantıların, kişilik bozuklukları ile doğrudan ilişkili olduğunu öne sürmüştür. Psikoloji bilimi de diğer tüm alanlar gibi, ortaya çıktığı dönemin ihtiyaçlarına yönelik şekilde ilerlemiştir. İlk dönemde genellikle kişilik üzerinde daha çok problemli ya da hastalıklı olarak nitelendirilebilecek durumlara yönelik çalışmalar yürütmüştür. Bu sebeple bu dönemde yapılan kişilik çalışmalarının büyük çoğunluğu kişilik bozuklukları üzerinedir. Bu dönemde ortaya atılan kuramları incelerken, bu durumu göz ardı etmememiz daha sağlıklı bir bakış açısı kazanmamızı sağlayacaktır.

1.1. Kişilik Kuramları

1.1.1. Freud’un Kişilik Kuramı

Freud psikoloji alanında en bilinen isimlerden biridir. Her ne kadar günümüzde elde edilen bilimsel verilerle takipçileri azalmış olsa da, kendi döneminde fikirleriyle son derece ön planda olmuştur. Aynı zamanda Freud modern psikolojinin gelişiminde de son derece etkili olan bilim insanlarından. O, kişiliği 3 temel unsur çerçevesinde incelemiştir. Ona göre kişilik, ‘id, ego ve süperegodur’.

⁵ İbrahim Sürücü, Kur’an’da Kişilik Eğitimi Üzerine, *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 6/2, 408.

İd, bireyin en ilkel halidir. İnsanın en ilkel ve saldırgan hislerini içerir. İd, aynı zamanda insanın davranışındaki itici güçtür. Kişiliğin bu bölümünde düşüncenin bir etkisi olmadığından, istekler bekletilmek istenmez. Hemen yerine getirilmesi istenir. İdin hareket kaynağı bilinçaltının dürtüleridir. Fakat birey çoğunlukla bunların farkında olmaksızın hareket eder. Freud bu dürtülerin insan hayatının her alanında bireyi etkilediğini düşünür. İdin gerçekleştirilememiş istekleri, hayal yoluyla tatmin edilebilir. Aç tavuk kendini darı ambarında görür sözü sanki bu durumu ifade etmek için söylenmiş gibidir. Aç bir kimse düşünelim. İd, açlığı ortadan kaldırmak için, bireyin hemen harekete geçmesini ister. Fakat fiziksel ortam bireyin açlığını gidermesi için uygun değilse ve istek gerçekleştirilmezse, birey idin etkisiyle hayal kurmaya başlar. Bu istek, hayal kurma yoluyla giderilmeye çalışılır. Freud rüyaları da bu bağlamda değerlendirmiş, bilinçaltındaki isteklerin giderilmesi olarak yorumlamıştır. İster rüya yoluyla olsun ister günlük yaşamdaki fiiller ile olsun, Freud bu dürtülerin giderilmesini *'birincil süreçler'* olarak adlandırmıştır.⁶ Fakat Freud, insanın sürekli bu dürtü ile hareket etseydi tıpkı hayvanlar gibi bir yaşam süreceğinin farkında olduğu için kişilik kuramına yeni unsurlarda ekledi.

Freud, idin, ilkel dürtülerini kontrol edebilmesi ve bireyin toplum içindeki davranışlarında denetleyici role sahip olması açısından kişilik gelişimi kuramına ego kavramını ekledi. Ona göre ego *'gerçek ilkesine'* göre hareket eder. Psikoanalistlere göre idden farklı olarak *'ikincil süreçlere'* dayalı davranış şekillendirir.⁷ Yani ego durum ve şartlara göre en gerçekçi ve mantıklı çözümü üretmeye odaklıdır. Fakat idden bağımsızda değildir. Her zaman önceliği idin isteklerini yerine getirmek olsa da, bunu mantık dahilinde yapar. Örneğin tuvalet ihtiyacı ortaya çıktığında, idin isteği, o ihtiyacın bir an önce giderilmesidir. Ortam ve şartlar id tarafından önemsenmez. İşte ego burada devreye direr. Toplum içerisinde bu isteğin yerine getirilmesini konusunda id ile çelişse bile, önceliği, uygun koşulları oluşturup, bu ihtiyacı gidermektedir. Ego sayesinde, insanların ilkel bir sosyal çevrede yaşamasının ve her istediklerini, derhal, bir mantık ve uygunluk aramaksızın yapılmaya çalışılmasının önüne geçilir. Bakıldığında ego her ne kadar mantık dahilinde hareket ediyor desek bile, hiçbir zaman asli görevinin idi eğitmek olduğunu düşünmemeliyiz. Ego sadece idin isteklerini *'mantık dahilinde'* yerine getirmeyi amaçlar. Yani görevi bir şekilde ide hizmettir. Fakat insan iyi ve kötünün ayrımını yapabilen bir canlıdır. Freud burada

⁶ Doğan Cüceloğlu, *İnsan ve Davranışı* (İstanbul: Remzi Kitapevi, 2021), 404.

⁷ Cüceloğlu, *İnsan ve Davranışı*, 405.

kuramına üçüncü bir unsuru ekleyerek, insanın olaylara iyi, güzel, ahlaklı ya da değil şeklinde yaklaşabilmesinin arkasındaki asıl sebebi de açıklamaya çalışmıştır.

Üstben diğer adıyla süpereo, insanın toplumsal hayatta karşılaşmış olduğu, iyi ya da kötü, ahlaklı ya da değil şeklindeki değerlendirmelerini yaptığı kısımdır. Aslında ego bu kısımla da yakından ilişkilidir. Yani diyebiliriz ki, ego, id ve süpereo arasında bir ara bulucu gibi çalışır. Ne idin isteklerini görmezden gelir ne de süperegonun değer yargılarını. İdden gelen istekleri süperegoya uygun bir şekilde gerçekleştirir.⁸ Tüm bu kavramlar bireyde dengeli ve sağlıklı şekilde çalışmalıdır. Birinin diğerinin önüne geçtiği düşünce tarzlarında sağlıklı olarak nitelendirilebilecek aşırılıklar meydana gelebilir. Toplumsal hayatta uyum içerisinde yaşayabilmekte Freud'a göre bu süreçleri dengeli biçimde yürütmekten geçmektedir.

Freud'un kuramının bir diğer önemli unsuru bilinçaltı kavramıdır. O, bilinçaltını bireyin aslında farkında olmadan birçok duygu ve düşünceyi depoladığı bir hazne olarak betimler. Bu haznede bulunan her duygu, düşünce ya da dürtü bireyin günlük yaşamındaki pek çok davranışı üzerinde sürekli bir etkiye sahiptir. Fakat, birey bu davranışları yaparken arka plandaki bilinçaltı süreçlerini fark etmez. İşte bu düşünce, Freud'un kuramında en çok eleştirilen şeylerden biri olmuştur. Eleştirenlerin birçoğu, Freud'un bilinçaltı ögesine olması gerekenden çok daha fazla önem atfetmesini, insanın günlük yaşamında yaptığı davranışlar üzerinde bu kadar etkili olmasını ve tabiri caizse bireyin davranışlarını yöneten bir patron gibi nitelendirilmesini eleştirmişlerdir. Onlara göre bu tanımlama, insanın iradesiz şekilde davranan bir canlı olarak algılanabilmesine sebep olur. Bir diğer eleştiri ise bu açıklamaların, bir laboratuvar ortamında ya da farklı deneysel yöntemlerle kanıtlanamıyor oluşuyla ilgilidir. Yani Freud'un insan davranışı ile ilgili yaptığı bu tespitlerin hepsi, onun kendi düşüncelerinin ürünüdür ve bilimsel bir kanıtlanabilirliğe sahip olmaması, bu kavramların geçerliliği konusunda ciddi şüpheler doğurmuştur. Bunun dışında Freud'un kuramına yapılan eleştirilerden biride, kuramdaki kavramları ortaya koyma süreçlerinde nevrotik anlamda hasta olarak nitelendirilebilecek bireyleri gözlemlemesidir. Eleştirmenler, Freud'un hasta bireyler üzerinde yaptığı gözlemlere dayanarak ortaya koyduğu kavramların tüm insanlar üzerinde geçerli olamayacağını savunmuşlardır.

Freud'un düşüncelerinin sübjektifliği onların kanıtlanmasının önündeki en ciddi engel olsa da, ortaya atılmış olduğu bu düşünceler, günümüz modern psikolojisinde hala daha kendine yer bulabilmektedir. Örneğin Freud, davranış ortaya konulurken, id ve süpereo

⁸ Cüceloğlu, *İnsan ve Davranışı*, 405.

arasında kalan egonun içinde bulunduğu kaygının şiddetlenmesi durumunda ortaya koymuş olduğu bazı davranışları, '*savunma mekanizmaları*' adı altında açıklamıştır. Ona göre, savunma mekanizmaları, yüksek kaygıyla baş edebilmek için ortaya konan duygu, düşünce ve davranış biçimleridir. Günümüzde savunma mekanizmalarının, çoğu davranışı açıklamak için kullanıldığını göz önünde bulundurursak, Freud'un bu alanda yapmış olduğu çalışmaların, psikoloji bilimine pek çok kavram kazandırdığını söyleyebiliriz.

Freud'dan sonraki süreçte, Carl Jung, Alfred Adler, Erik Ericson gibi, Freud'un ortaya koyduğu bazı temel kavramlarla düşüncelerini dile getiren bilim insanları olmuştur. Fakat onların her biri, önceledikleri kavramlar ve bunları ortaya koyma biçimi olarak Freud'dan ayrılmışlardır. Örneğin Jung, Freud'un cinselliğe yaptığı aşırı vurgunun abartılı olduğunu düşünmüş, her anlamda Freud'dan daha iyimserci bir insan algısına sahip olmuştur. Jung aynı zamanda psikoloji alanında 'içedönük', 'dışadönük' kavramlarını ilk kez kullanan kişi olmuştur. Ona göre bireyin yaşamındaki kişilik sorunlarının pek çoğu, bu iki kavram arasındaki dengesizlikten kaynaklanır. Jung aynı zamanda, Freud'un bilinçaltı kavramına, bireylerin her birinde kendinden önceki atalarının duygu, düşünce ve korkularının aktarılması sonucunda ortaya çıktığını düşündüğü '*kolektif biliçaltı*' ögesini ekleyerek, farklı bir yorum getirmiştir.

Jung'dan sonra psikanalizm alanında değerlendirebileceğimiz bir diğer isim ise Adler'dir. Onun atfettiği önem açısından Freud'dan ayrıştığı kavram ise, '*üstünlük*' olmuştur. Ona göre, her ne kadar Freud kuramında cinselliğe çok önem vermiş olsa da, insanlarda ön planda olan asıl duygu, üstünlük kurmaktır. Bebeklik döneminde acizliğini sonuna kadar hissetmiş olan insan, ölümüne kadar geçen süreçte bu duygunun üstesinden gelmek için yaşar.

Freud'un klasik yaklaşımına yeni kavramlar ekleyen Jung ve Adler gibi bilim insanlarının yanında, E. Ericson gibi bu yaklaşımdan tamamen ayrılan psikanalistlerde vardır. E. Ericson, ortaya koymuş olduğu psikososyal gelişim kuramında, Freud'dan farklı olarak, cinsel gelişime değil, sosyal gelişime vurgu yapmıştır.⁹

1.1.2. Özellik Yaklaşımı

Psikolojinin bu kolu, Freud'un düşünceleri kadar sistematik bir yapı içermez. Genel hedefi bireyin kişilik özelliklerinden yola çıkarak, kişiliğin yapısını açıklamaktır. Bu akımın savunucusu olan psikologlar, insanın kişiliğinin, kişiliğinin temel özelliklerinin bir karması

⁹ Cüceloğlu, *İnsan ve Davranışı*, 334.

olduğunu ve bu özellikler bilinirse, bireyin kişiliğine dair pek çok şeyinde öğrenilebileceğini söylerler. Özellik yaklaşımını benimseyen psikologlara göre, kişilik özelliklerinden yola çıkarak pek çok olumlu-olumsuz sıfat çifti oluşturulabilir. Örneğin, konuşkan-sessiz, aktif-durağan, üzgün-mutlu, atılgan-çekingen gibi oluşturulan pek çok sıfat çifti ile pek çok ölçek geliştirilebilir ve bu ölçeklerden bireylerin elde edecekleri puanlar onların kişiliğine dair bir profil oluşturmada son derece etkili olacaktır.

Özellik yaklaşımını benimsemiş olan Sheldon, 1954 yılında yaptığı bir çalışma ile bireylerin bedensel yapılarına bakarak, kişilik tiplerini belirlemiş ve mezomorf, ektomorf, endomorf olmak üzere 3 tip kişilik türü olduğunu savunmuştur. Ona göre mezomorf fiziksel yapıya sahip bireyler, ağır bedensel faaliyetlerden hoşlanan kaba, gürültülü, bedensel kuvveti yerinde güçlü kimselerdir. Ektomorf fiziksel yapıya sahip kimseler ise bedensel olarak ince, uzun bir görünüme sahip olmanın yanında karakteristik olarak sakin, dingin ve çekingen özelliklere sahiptirler. Üçüncü ve son fiziksel yapı ise endomorf olarak adlandırılan ve kısa boylu, kısmen daha kilolu bireyleri içeren gruptur. Bu grubun kişisel özellikleri ise, neşeli, arkadaş canlısı, hayatından memnun olmalarıdır. Fakat bu kuram doğrultusunda yapılan bazı araştırmalar, kişinin dış görünüşü ile kişilik özellikleri arasında doğrudan bir ilişki bulamadığından dolayı bu kuramın geçerliliği olmadığını ortaya koymuştur. Bu sebeple bugün hemen hemen hiçbir psikolog bu araştırma doğrultusunda kişilik değerlendirmesi yapmamaktadır.¹⁰ Bu bağlamda, kişilik özellikleri üzerinde çalışan psikologlar daha öncede belirttiğimiz gibi, genel anlamda insanın kişiliğinin çok sayıda özelliğin bir araya gelmesinden oluşan bir sentez olarak nitelmişlerdir. İki zıt özelliğin bulunduğu, bir ölçek oluşturularak bazen bireyin kendini değerlendirmesi istenebilir. Fakat bireyin kendini objektif olarak değerlendirememesinden ortaya çıkacak olan eksikliği gidermek adına bireyi yakından tanıyan kişilerden bireyi değerlendirmeleri istenir. Bu yöntemde ise geçerliliği yüksek bir sonuç elde etmek, bireyi gerçekten tanıdığını varsayarak birey hakkında sorular sorduğumuz kişilerin cevapları ile bireyin kendi cevapları arasındaki tutarlı sonuçları karşılaştırmaktan geçecektir. Bu sayede elde edilen veri geçerlilik ve güvenilirlik açısından daha makul kabul edilecektir.

Özellik kuramının bireyin kişiliği hakkında bilgi alabilmek adına geliştirilmesi beklenen ölçeklerin iki zıt özelliğin değerlendirilmesi merkezli olduğunu belirtmiştik. Türk dili üzerinden düşündüğümüzde, bir bireyin kişilik özelliklerini tanımlamak için kullanılabilecek binlerce sıfat çifti türetebiliriz. Bu binlerce sıfat çiftinin tümünden bir

¹⁰ Cüceloğlu, *İnsan ve Davranışı*, 414.

değerlendirme ölçeği oluştursak bile bu kullanım açısından çok büyük bir zorluk oluşturur. Kişiliği üzerinde çıkarımda bulunmak istediğimiz her birey için binlerce sıfat çifti üzerinden yapılacak ölçekler sonucunda bir kişilik analizi yapmak imkansıza yakındır. Bu zorluğun farkında olan özellik kuramcıları, bu yükün altından kalkabilmek ve işi daha uygulanabilir kılmak adına, '*faktör analizi*' adı verilen yöntemi ortaya koymuşlardır. Bu yönteme göre bazı özellikler aslında bir grup şeklinde bireyde bulunur ya da bulunmaz. Örnek vermek gerekirse, eğer bir bireye konuşkan-sessiz ölçeğini uygulayıp, onun konuşkan olduğu sonucuna varıyorsak, kendisine uygulayacağımız, aktif-durağan testinden de muhtemelen o bireyin aktif bir birey olduğu sonucunu alırız. Bu şekilde bazı kavramlar birbirleri ile doğrudan ilişkili olduğundan, bir üst başlığın altında yer alan birbiri ile doğrudan ilişkili pek çok başlık gibi düşünülebilir. Bu sayede pek çok kişilik özelliği altında yatan temel özellik öncelenerek, belli bir sayıya indirgenebilir. Faktör analizini benimseyerek araştırma yapmış pek çok araştırmacı, insan kişiliğinin belli başlı boyutları olduğunu savunmuştur. Fakat bu yöntemi benimseyerek araştırmalarını yürütmüş araştırmacılara baktığımızda, öznel bir bakış açısına sahip olduklarını görürüz. Yani her araştırmacı kendi araştırmalarından yola çıkarak kişiliğin boyutlarını değerlendirmiştir. Buda her araştırmacıda kişilik yalnızca o boyutlardan ibaretmiş gibi düşünmesi ve değerlendirmesi yanılığını oluşturmuştur. Bazı araştırmacılar insan kişiliğinde temel iki, üç boyut olduğundan bahsederken bazıları ise yirmiye yakın boyuttan söz etmişlerdir. Sonuçlar arasındaki bu tutarsızlık, alanda yapılan araştırmalardaki tek sorunda değildir.¹¹

Özellik kuramı eleştirilerini değerlendirdiğimizde, bireyin özelliklerinin geliştirilebilirliği ya da sosyal ortam değiştikçe bireyin özelliklerinin nasıl değişeceği gibi soruların cevapları yoktur. Bunun yanı sıra, özellikler bir bütün olarak nasıl bir hiyerarşik yapı oluşturur bunun bilgisine de ulaşmak imkansızdır. Bireyin sosyal durumunun değerlendirmeye alınmaması, gelişim özelliklerinin yok sayılması da yaklaşımın sorunlarından. Ayrıca, insanı özellik silsilesi gibi tanımlamakta doğru değildir. İnsanda varlığı gözlemlenen özelliklerin her birinin aynı oranda bireyde bulunduğunu düşünmek büyük bir yanılıdır. Her özellik kendi dinamiği içinde belli miktarda bireyde bulunur, hangilerinin baskın hangilerinin ise çekinik olduğunun araştırılmaması da yaklaşımın eksikliklerindendir. Tüm bu eleştirileri de göz önünde bulundurduğumuzda, yaklaşımın eksikliklerinin bulunduğunu ve eleştirilen noktalarda problemlerin varlığını görmezden gelmek hata olacaktır. Fakat tüm hata ve eksikliklere rağmen bu yaklaşımda, kişilik alanında

¹¹ Cüceloğlu, *İnsan ve Davranışı*, 416.

yapılan çalışmalara gerek geliştirmiş olduğu ölçekler gerekse kişiliğe olan çok boyutlu yaklaşımıyla pek çok katkı sağlamıştır.¹²

Özellik yaklaşımını benimseyerek çalışmalarını yürütmüş bir diğer isim ise, İngiliz psikolog Hans Eysenck'dır. O, kişiliğin içedönük-dışadönük ve oturmuş-uçarı olmak üzere iki temel boyuttan oluştuğunu öne sürmüştür ve yaptığı araştırmalarla bu iki boyutun son derece önemli değişkenler olduğunu ortaya koymuştur. Ortaya koyduğu bu dört kavramı şu şekilde açıklayabiliriz; eğer bir bireyi içe dönük olarak tanımlıyorsak, o birey muhtemelen kendi iç dünyasında olan olayları dış dünyadan çok daha fazla önemsiyordur. Dışa dönük bireyler ise bunun tam tersi olarak dış dünyasındaki durumlara önem atfederler. Oturmuş kişilik yapısına sahip kimseler çevrelerine uyum sağlama konusunda daha iyi performans gösterirken, uçarı kimseler çevresel uyum konusunda bu kadar başarılı değillerdir. Bu boyutların kesişiminden ise ortaya dört tür kişilik çıkar. Bu dört kişilik tipi, oturmuş-içe dönük, oturmuş-dışa dönük, uçarı-içedönük, uçarı-dışadönüktür. Eysenck bu kişilik tiplerinin özellikleri hakkında da detaylı bilgilere yer verir.

H. Eysenck'in ortaya koymuş olduğu bu çalışmadan sonra, daha sonra geliştirilmiş olan bazı dindarlık ölçeklerine de katkı sağladığı yapılan çalışmalar ile ortaya konmuştur. Bireylerin dini yönelimlerine, dini davranış sıklığına dair ortaya konmuş bazı ölçeklerde Eysenck'in yapmış olduğu çalışmaların temel teşkil etmesi, din psikolojisi için son derece önemlidir. Bu bağlamda, İngiltere'de, Sağlık ve Toplum Çalışmaları Okulunda görev yapmakta olan John Maltby ve Liza Day'in, İngiliz üniversite öğrencileri üzerinde yürütmüş oldukları bir çalışmayla, maneviyatın 4 yönü ve Eysenck'in geliştirmiş olduğu kişilik ölçeği arasındaki ilişkiyi anlamaya çalışmışlardır. Çalışma sonucunda bu ikisi arasında anlamlı bir pozitif ilişki bulunduğunu açıklamışlardır. Onlara göre İngiltere'de ki kadın ve erkek üniversite öğrencileri üzerinde yapılan bu çalışmada elde edilen tüm veriler, Eysenck'in kişilik teorisinde yer alan dışa dönüklük boyutunun, maneviyat ile yüksek pozitif bir ilişkiye sahip olduğunu kanıtlamıştır.¹³ Fakat bu çalışmada elde edilen sonuçların genellenebilir oluşu, çalışmadaki örneklem ile sınırlıdır.

Kişilik özellikleri kuramına yapılan eleştirilerin mevcudiyeti gibi, Eysenck'in çalışmasına da birçok eleştiri yöneltilmiştir. Çünkü Eysenck'in ortaya koymuş olduğu yaklaşımda da, gelişim özelliklerine değinilmemiş, bireyler sanki aynı sosyal ortamda bulunan ve aynı sosyal yaşantılara sahip kişiler gibi değerlendirilmeye devam etmişlerdir.

¹² Cüceloğlu, *İnsan ve Davranışı*, 417.

¹³ John Maltby&Liza Day, Maneviyat ile Eysenck'in Kişilik Boyutları Arasındaki İlişki: İngiliz Yetişkinler Üzerine Bir Uygulama, çev. Mustafa Koç, *Bilimname Dergisi* 22, 296.

Aynı zamanda bu kişilerin farklı sosyal ortam ve koşullarda nasıl davranacağı ve kişilikleri üzerindeki değişime dair bir araştırma ya da değerlendirilmeye gidilmiş olmaması yaklaşıma aynı eleştirilerin yönetilmesine sebep olmuştur. Tüm bu eleştirilere bilimsel ve nesnel cevaplar sunamaması Eysenck'in araştırmasının da etkisinin kırılmasına sebep olmuştur.¹⁴

1.1.3. Kişiliği Öğrenilmiş Bir Davranış Olarak Yorumlayan Yaklaşımlar

Günümüz psikoloji biliminin gelişiminde Amerikalı psikologların rolü görmezden gelinemeyecek derecede önemlidir. Kişilik konusunda bu bağlamda onların görüşlerinden etkilenmiştir. Amerikan psikologlar ise psikolojiye yaklaşım olarak gözle görülmeyen, nesnel bir biçimde ifade edilemeyecek ya da ölçülemeyecek ifadelerle yapılan açıklamalardan hoşlanmazlar. Bu yaklaşım onların kişilik tanımını da etkilemiş, onlar kişiliğin, “öğrenme tarihçesini yansıtan davranış alışkanlıkları” olduğunu söylemişlerdir. Kişiliği öğrenme kavramı etrafında açıklayan Amerikalı psikologlara göre, bir birey bir davranışı ortaya koyuyorsa, onun arkasında mutlaka bir öğrenme yaşantısı vardır. Ortaya konan her davranışta geçmiş yaşantıların bir izi olduğunu ve nedeninin de geçmişteki yaşanmışlıkta aranması gerektiğini savunan bu yaklaşım, kişiliğinde bir davranış örüntüsü olduğu düşüncesine sahiptir. Bu düşünceye göre, pekiştirmeler ve cezalar bireyin davranışını şekillendirmede önemli etkilere sahiptir. Çünkü ödüllendirilen her davranış artma eğilimi gösterirken, cezalandırılan davranışların tekrarlanma sıklığı düşer. Bu yaklaşımıyla diyebiliriz ki daha önceki kişilik yaklaşımıyla tamamen zıt bir anlayışa sahiptir. Çünkü diğer yaklaşımlar kişiliğin değişmezliğini savunurken, bu yaklaşım sosyal ortam dahilinde ve çeşitli pekiştirme-cezalandırma yöntemleriyle değişebilecek, gelişebilecek farklı durumlarda farklı tepkiler oluşturabilecek bir kişilik olgusundan bahsetmişlerdir.¹⁵

1.1.4. Benlik Kuramları

Benlik kuramcıları, kişiliği ve insan davranışının temeline benlik bilincini koyarlar. Bu bağlamda ortaya konmuş benlik kuramlarının ana hareket noktası ‘benlik bilincidir.’ Fakat bu kuramları özelde incelediğimizde bazı kavramların içini farklı tanımlarla doldurduklarını görmemiz mümkündür. Buna rağmen insanın kendisine ve kişilik kavramına olan farklı yaklaşımları sayesinde, alana yeni bir bakış açısı kazandırmışlardır. Benlik kuramlarından söz ederken ilk bahsetmemiz gereken kişi Carl Rogers’tır. O, insan doğasına karşı benimsediği

¹⁴ Cüceloğlu, *İnsan ve Davranışı*, 419.

¹⁵ Cüceloğlu, *İnsan ve Davranışı*, 413-423.

iyimserci yaklaşım ile bilinir. Ona göre insan her daim kendini değiştirmeye ve geliştirmeye açık, özünde iyi bir varlıktır. Oda diğer benlik kuramcıları gibi, benlik bilincine büyük önem atfeder ve bu kavramın insanın kendini nasıl algıladığıyla ilgili olduğunu söyler. Fakat bu benlik bilincinin olumlu ya da olumsuz olarak yönlendirilmesi mümkündür. Yani birey kendisine karşı, olumlu bir bakış açısına sahip olabilirken, olumsuz bir yaklaşımı da benimseyebilir. Carl Rogers bireyin kendisine ve çevresine karşı olumlu bir yaklaşımı benimseyebilmesinin temeline ‘koşulsuz sevgi’ kavramının olduğunu söyler. Ona göre bireyin bu yaklaşıma sahip olması için koşulsuz bir sevgi içinde yetişmesi ve gelişmesi gerekir. Böylece kendisinin ve çevresindeki diğer tüm insanların sevmeye ve saygı duyulmaya layık canlılar olduğunu idrak eder. Onun anlayışına göre, bireylerin kendisi değil, yaptığı davranışlar kötü olabilir. Birey ne yaparsa yapsın, saygı ve sevgiyi hak eder. Bu sebeple yapılan yanlış fiillerin sonucunda bireyin kendisine değil, yaptığı davranışın yanlışlığına odaklanılır.¹⁶

Carl Rogers empati kavramına da son derece önem vermiştir. İlk kez Teodor Lipps tarafından Almanca ‘*einfihlung*’ kelimesini karşılayan bir sözcük olarak kullanılan ‘*empathia*’, terim olarak, ‘bir insanın adeta bir ayna gibi kendisini karşısındaki nesneye yansıtması, kendini onun içinde var olmuş gibi düşünmesi ve bu yolla karşısındaki o nesneyi özümsemesi’ manasını taşır. Rogers ise empatiyi, bir terapistin danışanını anlamaya çalışırken, danışanın anlattığı deneyimleri sanki kendisi yaşıyormuş gibi yaklaşması ve anlamaya çalışmasıdır.¹⁷ Aslında Rogers’ın yapmış olduğu empati tanımı ve kuramında empatiye vermiş olduğu önem, insan atfettiği değer ile doğrudan ilişkilidir. Bireyin sevmeye layık olduğunu düşünmesi, toplumsal anlamda yanlış olarak ifade edilebilecek bir fiili ortaya koyduğunda, bireyin kendisinin değil, ortaya koymuş olduğu davranışın yanlışlığına odaklanmasının temelinde de empati duygusuna verdiği önem yatmaktadır diyebiliriz. Rogers, kuramını oluştururken, fenomenoloji ve varoluşçu akımlardan etkilenmiş ve ortaya konmuş bir fiilin ya da herhangi bir nesnenin aslında ne olduğu ile değil, bireyin onu nasıl algıladığına odaklanmıştır. 1942 yılında yayımlanmış olduğu ‘*Psikolojik Danışma ve Psikoterapi*’ adlı eserinde diğer terapi yöntemlerini eleştirerek, terapide asıl odaklanılması gereken noktanın, sorunun kaynağı değil, bireyin içindeki gelişim olduğunu öne sürmüştür. 1951’de ‘*Danışan Merkezli Terapi*’ kitabını yayınlamış, 1968 ise Birey Çalışmaları

¹⁶ Cüceloğlu, *İnsan ve Davranışı*, 425.

¹⁷ Kürşad Altınbaş vd., Empatinin Biyolojik Yönleri, *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar Dergisi* 2/1, 17.

Merkezini kurmuştur. Burada çalışmalarını daha da geliştirerek, insancıl yaklaşıma ciddi katkılarda bulunmuştur.¹⁸

A.Maslow'da yaptığı çalışmaların temeline benlik bilincini yerleştirmesi açısından, benlik kuramcıları arasında önemli bir yere sahiptir. Ona göre, insanın istek ve ihtiyaçları belli bir hiyerarşik yapıya sahiptir. Alt basamaktaki istek ve ihtiyaçları giderilmemiş bireyin daha üst noktalara çıkması çok zordur. Örneğin en alt basamakta yer alan yaşamsal fonksiyonlarla ilgili açlık, susuzluk gibi ihtiyaçlar giderilmeden, bireyde sanatsal ya da estetik bir ihtiyacın ortaya çıkması güçtür. Kişinin önceliği ilk önce açlığını gidermek olacaktır. Alt basamaktaki ihtiyaçlar doyurulduğunda ulaşılacak en üst aşama bireyin kendini gerçekleştirmesidir. Kendini gerçekleştirme çoğu zaman bireyin tadacağı anlık bir duyguysen bazen daha uzun bir süreci kapsayabilir. Fakat yapılan araştırmalar, kendini gerçekleştiren bireylerin sayılarının çok az olduğunu göstermektedir.¹⁹ Maslow kendini gerçekleştirme süreci ile yakından ilgilenmiştir. Görüşleri incelendiğinde, Maslow'un, bireyin kendini gerçekleştirme sürecinde, öncelikli hedefin bireyin kendi benliğini fark etmesine yapmış olduğu vurguyu görürüz. Fakat, bir bütün olarak değerlendirdiğimizde, Maslow'un, bireysel farklılıklar ile ilişkili olarak her bireyin kendini gerçekleştirme sürecinde veya kendini gerçekleştirdiğinde ortaya koymuş olduğu davranışlar farklıdır. Yani birey, yaşam algısı, hedef ve idealleri doğrultusunda farklı davranışlar ortaya koyabilir. Bu davranışlar, her birey tarafından farklı şekilde ortaya konmuş olsa da sonucunda en üst seviyedeki bir insan modelini temsil etmektedir.²⁰

Maslow'un ortaya koymuş olduğu, ihtiyaçlar hiyerarşisi piramidi, bir bütün olarak incelendiğinde dikkati çeken en önemli unsur, insanın yeme-içme, güvenlik gibi fiziksel/bedensel ihtiyaçları karşılandıktan sonra, bireyin yeni bir arayış içine girmesidir. Yani doğası gereği sosyal bir varlık olan insanın, fizyolojik doyumu yakaladıktan sonra sosyal anlamda doyum arayışı içine girdiği görülür. Bir öncelik sırası gözetilerek hazırlanan bu piramitte, bireyin ihtiyaçları doyuruldukça, bir üst basamağa çıkabildiğini görürüz ve tüm bu basamaklar en üst noktaya ulaşmak yani insanın kendini gerçekleştirme içindir.

Diğer kuramlarda olduğu gibi benlik kuramlarında da, eleştirilen c bazı noktalar vardır. Örneğin kuram sürekli olarak insanın nasıllığına değinirken bunun içsel dinamiklerine değinmemiştir. Ayrıca kuramın kavramları genel anlamda betimsel bir içeriğe sahiptir. Her

¹⁸ Nursel Kuran, *Psikanalitik Kuram ve Terapi ile Birey Merkezli Kuram ve Terapinin Karşılaştırılması*, *Psikoteori Dergisi* 2/2, 4.

¹⁹ Cüceloğlu, *İnsan ve Davranışı*, 426.

²⁰ Gizem Sebahat Çoban, *Maslow'un İhtiyaçlar Hiyerarşisi Kendini Gerçekleştirme Basamağında Gizli Yetenekler*, *European Journal of Educational* 6/1, 115.

kavramın içi kuramı benimseyenler tarafından farklı bir biçimde doldurulmuştur. Buda kuramdaki çoğu kavramın işaret ettiği anlam alanının belirsiz kalmasına sebep olmuştur. Aynı zamanda kuramın savunduğu genel ilkeler test edilebilir düzeyde değildirler. Bu sebeple kuramı eleştirenler, kuramın yanlışlanabilir ya da doğrulanabilir olup olmasını da eleştirmişlerdir.²¹

1.2. Dinin Kişilik Gelişimi Üzerine Etkisi

Birey doğduğunda bir kişiliğe sahip olmamakla birlikte, ilerleyen süreçte kişilik oluşturacak bir alt yapı ile doğar. Bireydeki kişilik ve karakterin oluşumunda hem genetik hem de çevresel pek çok faktör son derece etkilidir. Bu faktörler arasında din de yer alır. Din karakteristik yapısı itibarıyla, bireyin bazı istikrarlı davranışları ortaya koymasını bekler ve bireyin davranışlarının tümü üzerinde kuşatıcı bir etkiye sahiptir. Bu sebeple bireyin kişilik yapısında son derece etkilidir.

Dinin varlığı, insanlığı varlığı kadar eskidir. İnsan fitri olarak bir inanma eğilimi içerisinde doğar ve yaşar. Bu sebeple din var olduğu her toplumda bireylerin kişisel ve toplumsal yaşama biçimlerini şekillendirmiştir. Kişinin inandığı dinin normları, bireyin tabiatında yer alan aşırılıkları, zafiyetleri dengelemeye yardımcı olur. Bireyden uygulamasını beklediği kurallar vesilesiyle, bir bütün halinde birbiri ile tutarlı davranışlar ortaya koymasını sağlar. Bunun yanı sıra, hayatlarında istikrar ortamı da oluşturur. Yapılan araştırmalar, güçlü bir karaktere sahip olan bireylerin aynı şekilde kuvvetli bir inanca da sahip olduğunu göstermiştir. Aynı şekilde, farklılaşmış dini tutumlara sahip kişilerinde, daha alt seviye inançlara sahip oldukları gözlemlenmiştir. Bu araştırma sonuçları bize güçlü dini inanca sahip bireylerin, ‘benlik algılarının’ gelişmiş olduğunu, kendilerini dışarıdan gözleme, hatalarını bilinçli şekilde fark etme yeteneklerinin de gelişmişliğini göstermektedir. Zayıf inanca sahip kişilerde ise, ‘süper egonun’ ön planda olduğunu ve yalnızca iyi yönlerini kabul edip kötü yönlerini görmezden geldikleri sonucuna ulaşılmıştır.²² İyi ve kötü arasındaki ayrımı bilinçli bir şekilde yapıp, davranışlarını buna göre şekillendiren güçlü dini inanca sahip bireylerin karakteri üzerinde dinin etkisi çok daha net görülür.

²¹ Cüceloğlu, *İnsan ve Davranışı*, 426-427.

²² Hayati Hökelekli, *Din Psikolojisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2017), 189.

Din, bireyde aşırılıkları törpüleme, tutarlı davranış ortaya koyma gibi kazanımların yanı sıra, bireye sorumluluk bilinci kazandırır. Yaptığı her davranıştan, söylediği her sözden sorumlu olan insan kendini sürekli olarak denetim altına tutar. Bu sorumluluk bilinci ise, irade denetimini gerekli kılar. Dinin bireylerden, iradeli olmayı gerekli kılan ibadetleri yapmasını beklemesi ya da iyi bir insan olma beklentisi oluşturarak irade kontrolü sağlaması önemli görevlerindendir. Yalnızca bireysel özelliklerle doğrudan ilişkili gibi görülen bu işlevler, aslında toplumun geneline tesir ettiğinde sağlıklı bir ilişki, sağlıklı bir iletişim ve güçlü bağlara sahip bir toplum modeli ortaya çıkarır. Bu sebeple, dinin insana yüklemiş olduğu bireysel sorumlulukların, yalnızca kişilik psikolojisiyle değil, toplumsal ilişkiler bağlamında da çok önemli olduğunu söyleyebiliriz. Bu sorumlulukların yerine getirilmesi yani ibadet sıklığının artması, toplumu derinden etkileyen psikiyatrik problemlerinde ortadan kalkmasına yardımcı olmaktadır. Yapılan araştırmalar ibadetlerini düzensiz şekilde yapan bireylerde, düzenli yapanlara göre sosyal fobi, depresyon gibi psikolojik problemlerin daha fazla artış gösterdiğini söylemektedir.²³ Koenig ve arkadaşlarının, 111 depresyon hastası yaşlı üzerinde yaptığı, yaklaşık 1 yıl devam eden araştırma göstermiştir ki, kiliseye devamlı gitme ya da ilahi kitabı okumaya devam etme davranışı gösteren bireylerin yarısı herhangi bir tıbbi desteğe ihtiyaç olmaksızın iyileşmiştir. Ayrıca yaş ilerlemesine bağlı olarak ortaya çıkan hastalıklara karşı din, her koşulda umut ve iyileşme umudu verdiğinden oldukça büyük bir motivasyon kaynağıdır.²⁴

İslam dini başta olmak üzere, çift kutuplu dünya anlayışının hakîm olduğu dinlerde, ahiret inancının varlığı insanın anlam arayışına cevap verir. Hayatın bir anlamı ve amacı olduğuna inanan her birey, fiziki alemin hayatın sonu olduğuna inanan bireylerden daha sağlıklı bir kişilik gelişimine sahip olur. Zira, alemi yalnızca madde alemi olarak gören bir birey, her başarısızlığında ciddi bir umutsuzluğa sahip olacaktır. Hayatın olağan akışı içerisinde, sürekli olarak başarılı ve başarısız olma durumunun birbirini seyrettiğini düşünürsek, başarısının yalnızca madde aleminde kalacağını düşünen bir insanın, bu başarının ölümden sonra bile karşılığı olduğuna inanan bir kimseye göre çok daha umutsuz ve karamsar olacağını söyleyebiliriz. Yani ahiret inancının varlığı bireye, kaliteli bir yaşam sürme, beşerî aleme karşı sağlıklı bir bakış açısı geliştirme, sosyal motivasyon geliştirme bağlamında son derece faydalıdır.

²³ Mustafa Köylü, Ruh ve Beden Sağlığı ile Din İlişkisi Üzerine Yapılan Araştırmaların Bir Değerlendirmesi, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 28/1, 12.

²⁴ Köylü, Ruh ve Beden Sağlığı ile Din İlişkisi Üzerine Yapılan Araştırmaların Bir Değerlendirmesi, 10.

Çalışmalar dua etme, ibadetlerini yerine getirme, samimi bir inanç ile bir dine bağlı olma gibi özelliklere sahip, dindar olarak nitelendirilebilecek bireylerin, dindarlık düzeyi düşük olarak nitelendirilebilecek bireylere oranla psikolojik iyi oluş durumlarının çok daha yüksek olduğunu, hayata karşı daha pozitif ve iyimser baktıklarını göstermiştir. Bu kişilerin daha az stres yaşamakta ve yaşantılarından diğer kişilere oranla daha fazla memnun olmaktadır. Tabii ki, her çalışmada olduğu gibi dindar bireylerin daha olumsuz tecrübelerle sahip olduğunu dile getiren çalışmalar olmakla birlikte, yapılan çalışmaların büyük çoğunluğu dindar oluş durumunun, kişinin psikolojik iyi oluşunu pozitif yönlü olarak etkilediğini göstermektedir. Alandaki önemli çalışmalardan biri olan Koenig'in 2000 yılından önce alanda yapılmış 700 araştırmadan 500'ü -ki buda %71'lik bir orana tekabül etmekte- din ile kişinin ruh sağlığı arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğunu göstermektedir.²⁵

Din yalnızca dindar olarak nitelenen bireyin hayata karşı bakışını değil, aynı zamanda o kimselerin çevresindeki kişilerinde iyi oluş durumlarını olumlu etkilemektedir. Chang ve arkadaşlarının yapmış bir çalışma bu tezi doğrular niteliktedir. Araştırma da yüksek dindarlık özelliklerine sahip bakıcıların, baktıkları hastalar ile iletişim ve etkileşimleri incelenmiş, iletişimlerinde doğrudan ya da dolaylı biçimde dini motifler kullanan hasta bakıcıların baktığı hastaların daha sağlıklı kalmalarına olumlu etkisi olduğu saptanmıştır.²⁶

1.3. İslam Dininde Kişilik Psikolojisi

İslam dini, insan hayatına doğrudan nüfuz eden bir yapıdadır. Hayatın her alanında söz sahibi olması, onun hayattan kopuk normlar bütünü olmasının önüne geçmiştir. Aynı zamanda İslam dinindeki ahiret inancı, yalnızca bu dünya ile ilgili değil, ölümden sonra yaşamla ilgili de insan hayatını etkilemiştir. Hem hayatın tüm alanları ile ilgili hem de ölümden sonrası hakkında söz sahibi olan bu dinin, inananları üzerinde ciddi bir etkiye sahip olduğu yadsınamaz. Bireyin ortaya koyduğu her davranışı tetikleyen bir sebep vardır. Aslında din çoğu kez insan hayatında bu davranışları tetikleyici sebepler vermesi açısından önem arz eder. Birey bir durumu kendisi için işlevsel bir ihtiyaç olarak tanımlarsa, onu arzular ve elde etmek için güdülenir. Din böyle bir durumda en önemli güdüleyicilerden biridir.

İslam dininin, Müslüman bir kimseden beklemiş olduğu belli başlı özellikler vardır. Örneğin, Müslüman olarak nitelenen bir bireyin, İslam dininin inanlara emrettiklerini göz önünde bulundurarak, dürüst olmasını, ölçüde ve tartıda hile yapmamasını, adil olmasını ya

²⁵ Köylü, Ruh ve Beden Sağlığı ile Din İlişkisi Üzerine Yapılan Araştırmaların Bir Değerlendirmesi, 6-7.

²⁶ Köylü, Ruh ve Beden Sağlığı ile Din İlişkisi Üzerine Yapılan Araştırmaların Bir Değerlendirmesi, 8.

da hırsızlık yapmamasını isteriz. Kendini dindar ya da bu dinin güçlü bir inananı olarak tanımlayan birey, bu emirleri yerine getirmek için gayret içine girer. Yani bu durumda, dürüst olma eyleminin güdüleyicisi bu dine mensubiyet olmuştur. Dürüstlük yani yalan söylememe eylemi, birey tarafından tutarlı bir şekilde, karşılaştığı her durumda kendini tekrar eden, sistematik bir durum haline gelirse artık bu davranışın bireyin karakterinin bir parçası olduğunu söyleyebiliriz. İnsan karakterinin buna benzer pek çok özellikten oluşan bir yapboz olduğunu varsayarsak, din bu yapbozdaki sistematik tekrarlarla kişilik haline gelen davranışların en önemli itici gücüdür.

Ayrıca İslam, karakter oluşumunda yalnızca maddeler haline getirilmiş sayfalarca kuralın, ona inananlar tarafından uygulanmasını bekleyen bir din değildir. Kur'an-ı Kerim vasıtasıyla karakter oluşumunu desteklerken, aynı zamanda pratiğe dönükte pek çok örnekliği bünyesinde barındırır. Kur'an-ı Kerim incelendiğinde de bu örneklığe pek çok kez vurgu yapıldığını görürüz. Günümüzde, bireyin davranışı ortaya koyması ya da kişiliğinin bir parçası haline getirmesi konusunda ortaya çıkan pek çok yaklaşımdan biri olan 'sosyal öğrenme' de bu ayetlerle ilişkili olarak değerlendirilebilir. Sosyal öğrenme, bireyin öğrenmesinde en etkili olan faktörün, bireyin bir başkasının davranışlarını gözlemlemesi olduğunu savunmuştur.²⁷ Hz. Peygamber'in, 'insanlar için en güzel örnek' olduğunu²⁸ belirten ayetler, yalnızca kural koymamış bir diğer yandan, ortaya konan örneğin gözlemlenmesi gerektiğine işaret etmiştir.

Kur'an-ı Kerim'in Hz. Peygamber'in örnekliliğini işaret etmesinin yanı sıra, geçmiş ümmetlerin yaşantı ve akıbetlerini anlatması da yine bugün sosyal öğrenme kuramı içerisinde yer alan 'dolaylı güdülenme', 'dolaylı ceza' gibi kavramlarla yakından ilişkilidir. Çünkü bu kavramlarda, bireyin bizzat kendi yaptığı fiillerden sonucundaki ceza ya da davranışı yapmak için artan isteğiyle ilgili değildir. Birey bir başkasının davranışının sonucunu gözlemleyerek bu davranışı yapmaktan vazgeçmesi ya da yapmak için olan çabasını arttırmasıyla ilgilidir. Kıssalar ise tam olarak bu işlevi yerine getirir. Birey kendi tecrübe etmediği fiillerin sonucunu, başka kişiler üzerinden görür. Buda kişiliği şekillendirme de son derece önemli rol oynar.

Kişilik psikologları, bu alanın esas görevinin, '*insanın mümkün olduğu kadar derinlemesine, açık ve net şekilde, bütünsel bir yaklaşım ile anlaşılmasına çalışılması*' olarak

²⁷ Cüceloğlu, *İnsan ve Davranışı*, 423.

²⁸ Kur'an Yolu (Erişim: 6 Aralık 2022), el-Ahzap 33/21.

açıklarlar.²⁹ İslam dini ise, ilahi kitabı olan Kur'an-ı Kerim'de, insanın yaratılışı ve kişilik özelliklerinden sık sık bahseder. Bu bağlamdaki ayetler, kişilik psikologlarının cevabını aradığı pek çok soruya cevap niteliği taşır.³⁰

1.4. Mizaç

Mizaç kavramının anlaşılma gayreti ve tanımlanma çabasını çok eski tarihlere dayandırabiliriz. Çünkü her dönemin düşünürleri, insanların davranışlarını anlamayı, tahlil etmeyi kolaylaştırmak açısından ağır basan özellikleri kategorize etme gayretine girişmişlerdir. İslam öncesi dönemde insanları mizaçlarına göre sınıflandırma açısından bilhassa ön plana çıkan isimler Hipokrat, Aristoteles ve Galen olmuştur. Bu isimler bu tanımlama ve tartışmaları sistemli şekilde ele alan ilk kişilerdir. Onlara göre, insanın farklı kişilik ve karaktere sahip olmalarının temelinde, bireyin beslenme şekli ve yaşamış olduğu bölgedeki iklim tipinin yanı sıra, mizaç adı verilen genetik bir etkinin varlığı da söz konusudur. Onlara göre, doğada bulunan 4 unsur olan 'ateş, su, hava ve toprak', insan bedeninde 'kan, balgam, sarı safra, kara safra' olarak tezahür ediyor, bu unsurlar insan bedenindeki hastalık ve sağlık durumlarının yanı sıra, kişilik ve karakter anlamında da belirleyici oluyorlardı. Onlar bu şekilde, bireydeki doğal mizaç ile psikolojik mizaç arasında bir ilişki kurarak, bireyin kişilik ve karakterini bu bağlamda açıklamaya çalışıyorlardı. Bu düşünürlerin, bahsettikleri bu konuları, sistemli bir şekilde kaleme almasından sonraki süreçte eserlerin Arapçaya çevrilmesi ile üzerinde durdukları konulardan, İslam düşünürleri de etkilenmişlerdir. Bahsedilen bu düşünceler, 19. yüzyılın sonlarında, bireyin kişilik gelişiminde genetik yapıdan ziyade sosyal çevre ve deneyimin etkili olduğunu savunan görüşlerin baskın görüş haline gelmesine kadar geçerliliklerini korumuşlardır.³¹ Mizaç, bireyin daha çok doğuştan gelen özellikleri ile ilgili olduğundan, sosyal çevrenin birey üzerindeki etkisine dair yapılan çalışmalarla birlikte dikkatler mizaç kavramından ziyade kişilik ve karakter kavramları üzerine yoğunlaşmıştır.

Mizaç kavramı daha sonraki süreçte psikoloji biliminin de inceleme konusu olmuştur ve diğer pek çok kavram gibi ele alan kimsenin düşünce dünyası ve bilgi birikimine göre farklı tanımlamalar yapılmıştır. Gazali düşüncesinde tek bir anlamda kullanılan mizaç, insanın karakter özellikleri ve eğilimleri ile ilgili en genel ifadedir. Onun düşüncesinde

²⁹ R.A. Emmons , Din ve Kişilik ,çev. Gülüşan Göcen, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 3/1 (2014), 168.

³⁰ Ez-zümer/9 , el-Enbiya/37 , er-Rum/36, el-Mearic/19-21.

³¹ M. Zahit Tiryaki vd. (ed.), *İslam Düşüncesinde Mizaç Teorileri* (Ankara:Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Yayınları, 2016), 2.

mizaç, insanın biricikliği ile ilişkilidir. Her insanın mizacı, fıtrat kavramının aksine insanı diğer insanlardan ayıran ve biricik kılan yegâne unsurdur.³² Yine mizaç kavramı ile yakından ilgilenmiş olan, C. Robert Cloninger'e göre ise mizaç ve karakter, kişiliğin iki temel unsurudur. Ona göre bu iki temel unsur arasında hiyerarşik bir ilişki mevcuttur. Karakter zihinsel süreçleri yönetirken, duygusal reaksiyonlarla doğrudan ilişkili olan mizacı komuta eder ve düzenler.³³ Her ne kadar kavram üzerine farklı açıklama ve tanımlamalar yapılmışsa da yapılan tanımları ortak özelliklerinin, mizaç unsurunun bireyin kişilik özelliklerine ve eğilimlerine etki ettiği konusunda genel bir ittifak olduğu söylenebilir. Günümüzde ise mizaç kavramı genelde, bireyin çevresini algılama ve ilişkilerini oluşturmada, doğuştan getirdiği kalıtsal özellikler ile ilişkili olarak kullanılmaktadır. Örneğin bireyin çabuk duygusallaşması, hızlı öfkelenmesi, utangaç ya da çekingen olması doğuştan getirdiği mizaç özellikleri ile ilişkilendirilir. Doğuştan gelen bu mizaç özellikleri ise ailenin genetik mirası ile ilişkili olduğundan bireylerin gösterdikleri davranışlar aile bireyleri ile benzerlik gösterebilir.

Modern dönemde mizaç konusu ile ilgili yapılan çalışmalar üzerindeki etkisi ile bilinen psikanalist Jung, kişilik kuramında bireylerin iki tür tutumdan birine sahip olabileceklerini söylemiştir: içedönüklük yahut dışadönüklük.³⁴ Daha sonra çocuk mizacı üzerine ilk kez bir araştırma yapmış olan Thomas ve arkadaşları, bu çalışmayı 1977 yılında '*New York Boylamsal Çalışması*' adıyla yayınlamışlardır. Bu çalışma sonucunda inceledikleri çocuklarda 9 farklı mizaç tipinin bulunduğunu söyleyen Thomas ve arkadaşları bu mizaç tiplerini gruplandırmışlardır.

Thomas ve arkadaşlarının yapmış oldukları çalışmada buldukları mizaç tipleri şu şekildedir;

- 1- Aktivite düzeyi; çocuğun genel motor becerisi ve seviyesi ile ilgilidir. Bu alandaki aktiflik çocukta enerjinin ve heyecanın yüksek olmasını da tetikler.
- 2- Ritmiklik; çocuktaki acıkma süresi, uyku döngüsü gibi fiziksel gereksinimlerinin tahmin edilebilirliğidir. Çocuk ne kadar yüksek ritmiklik düzeyine sahipse, fiziksel ihtiyaçların zamanları o kadar tahmin edilebilir olur.
- 3- Yaklaşma-çekilme; bir çocuğun yeni durum, ortam ya da kişiye karşı tutumu ile ilgilidir. Yaklaşan çocuk yeni durum, ortam ya da kişilere karşı çekingenlik

³² Ümmügül Betül Kanburoğlu Ergün, Gazali Düşüncesinde Eğitimin Fıtrat ve Mizaç ile İlişkisi, *Afyon Kocatepe Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 3/1, 24.

³³ Enver Demirel Yılmaz vd., Dokuz Tip Mizaç Modeli ile Psikobiyolojik Kişilik Modeli ve Affektif Mizaç Modeli Arasındaki İlişki, *Anadolu Psikiyatri Dergisi* (2015), 96.

³⁴ Abide Güngör Aytaç vd., Anne Kişiliği ve Çocuğun Mizaç Özelliği, *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 7/3 (2014), 239.

göstermezken, çekilme yaşayan çocuk ise tam tersi yeni durumu ilk etapta kabul etmekte zorlanır.

- 4- Uyum sağlayabilirlik; Çocuğun karşılaşmış olduğu tüm durumlara uyum sağlama düzeyi ile ilişkilidir.
- 5- Duyusal eşik; tepkiyi tetikleyen uyarının seviyesini algılamakla ilgilidir. Duyusal eşik yüksek çocuklar çevrelerindeki durumlara son derece duyarlıdır.
- 6- Yoğunluk; duyguların ifade edilişindeki şiddet düzeyi ile ilgilidir. Yüksek yoğunluğa sahip çocuklar, duygularını da yüksek perdeden ifade ederler. Düşük yoğunluklu çocuklarda ise durum tersidir.
- 7- Duygu durumu; duyguların pozitif ya da negatif yönlü olmasını ifade eder.
- 8- Dikkat dağınıklığı; çevredeki uyarıların çocuğun dikkat düzeyini ne kadar etkilediği ile ilgilidir. Dikkat dağınıklığı olan çocuklarda, olay ya da durumlara ilgi gösterme süresi düşüktür.
- 9- Sebat etme; bir çocuğun zorluklarla mücadele etme seviyesidir. Eğer bir çocukta sebat düzeyi yüksekse, başladığı işi bitirme konusunda da başarılı olur.

Bu mizaç tiplerinden yola çıkarak, mizaç tipleri, kolay mizaç, zor mizaç ve yavaş tepkili mizaç olmak üzere 3 ana başlık altına toplanmıştır. Yapılan bu mizaç çalışması kendinden sonra yapılacak olan çalışmalara bir nevi öncülük etmiştir. Martin ve Bridger 1999 yılında yapmış oldukları bir çalışma ile mizacın biyolojik yönüne odaklanmış ve bunu ölçmek için bir araç geliştirmiştir.³⁵

Bireylerin gelişim alanlarında son derece önemli olan ve davranışlarına etkide bulunduğu düşünülen mizaç kavramı hakkında günümüzde halen daha çalışmalar sürmekle birlikte, kapsamı ve birey üzerindeki etkisinin boyutu hakkında görüş birliği bulunmamaktadır.

1.5. Karakter

Günlük hayatta sık sık birbirinin yerine kullanılan karakter ve mizaç kavramları, her ne kadar aynı anlama gelen iki kelime olmasalar da birbirleri ile son derece ilişkilidirler. Hatta öyle ki, karakter kavramını açıklamak için bile öncelikle ‘mizaç’ kavramına değinmek gereklidir. Mizaç başlığı altında detaylıca açıklanan kavramın temel özelliği, genetik

³⁵ Sibel Yoleri, Çocuklar İçin Mizaç Değerlendirme Bataryası Gözden Geçirilmiş Ebeveyn Formunun Geçerlilik ve Güvenilirlik Çalışması, *International Journal Of Human Sciences* 2014, 11/2, 223-224.

faktörlere bağlı olarak ortaya çıkan ve doğuştan getirilen özellikleri kapsamıdır. Birey bu özelliklere sıkı sıkıya bağlıdır. Fakat insan aynı zamanda irade sahibi bir varlıktır. Karakterde kişinin irade sahibi olması ile ilişkilidir. Yani birey her ne kadar doğuştan getirdiği bu özelliklere sıkıca bağlı olsa da sosyal etki, almış olduğu eğitim, yaşamış olduğu çevre gibi pek çok değişkenle birlikte bazı davranışları sonradan kazanır. Karakter bu genetik özelliklere bağlı olarak gelişen içsel tepkiler ile kazanılmış/öğrenilmiş özelliklerin toplamıdır. Karakter, bireyin hayatta elde etmiş olduğu tecrübeler ile doğuştan getirdiği özellikler ile birlikte teşekkül eder. Bu sebeple sürekli olarak etkiye açık bir alandır. İçerisinde olumlu ve olumsuz özellikleri bir arada bulunduran bu kavram, kendi içerisinde gelişim gösterebilir ve yapılanabilir.³⁶ Fransızca asıllı olan kelime sözlükte, “*Bir bireyin kişiliğini oluşturan ve çevresine gösterdiği tepkileri belirleyen sürekli duygusal niteliklerin tümüne verilen addır*” şeklinde tanımlanmıştır.

Daha çok bireyin sosyal çevresi ve o çevreyle olan etkileşimi sonucunda edinmiş olduğu davranışlar bağlamında değerlendirmiş olduğumuz karakter kavramı, sosyal çevrenin değişiklik göstermesi ile değişecek bir yapıya sahiptir. Yani toplumsal normlar, toplumdan topluma değişiklik gösterdikleri için, bireylerin bunu hayatlarına geçirme ve davranışa dönüştürme durumları da değişiklik gösterirler. Toplumlarda yaygın olarak kullanılan ‘karakterli’ ya da ‘karaktersiz’ olma durumları, bireylerin toplumsal hayatta benimsenen bu normları hayata geçirip geçirmeme yahut hayata geçiriş biçimleri ile ilgilidir. Bu bağlamda toplumun değer yargılarını benimseyip hayatına geçiren kimseler, ‘karakterli’ kimseler olarak anılırlar. Toplumun genelinin benimsediği davranışları hayatında uygulayan kimselerin karakterli kimseler olarak bilinmesi, karakterin sonradan kazanılan davranışlar bütünü olduğunun bir göstergesidir.³⁷

Karakter kavramı ile ilgili bilinmesi gereken bir diğer özellik ise, bu kavramın tıpkı kişilik kavramındaki gibi bireyin her koşulda aynı şekilde tepki vermeyi gerektirmesidir. Yani bireyin karakterinde bulunan bir davranış her koşul altında aynı şekilde kendini gösterir. Kerschenstainer eserinde bu durumdan şu şekilde bahseder; “*Karakter, ruhta iyice yerleşen prensipler ve maksimler vasıtasıyla her irade fiilinin kesin ve muayyen olması üzerine ruhun istikrar kazanmış halidir.*”³⁸

³⁶ Hasan Yenibaş, ‘*Kişilik Tipleri ve Hz. Peygamber’in Farklı Kişiliklere Yaklaşımı*’: Kutlu Doğum Haftası Hz. Peygamber ve İnsan Yetiştirme Düzenimiz Sempozyumu, ed. Yüksel Salman (Erzurum: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2014), 4, 311-312.

³⁷ İsa Ceylan, *Kişilik Gelişimi Din İlişkisi*, Muş Alparslan Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi 2/2, 55-56.

³⁸ Kerschensteiner, *Karakter Kavramı ve Terbiyesi*, 14.

Eğitimciler ise karakteri, “*Bireyin pek çok yönü içinden, ahlaki olan tarafına verilen isimdir*” şeklinde açıklamışlardır. Yani eğitimciler, ahlaki özellikler olarak tanımladığımız doğruluk, kıskançlık, yalancılık, fedakârlık gibi kavramları karakterli olma durumu ile ilişkili olarak değerlendirmişlerdir. Aslında bu durumda yukarıda bahsetmiş olduğumuz, toplumun değer yargılarını benimsemiş bireylerin, bunu benimsemesi sonucunda toplum tarafından ‘karakterli olma durumu’ ile özdeşleştirilmesinin farklı bir tezahürüdür.

II. BÖLÜM

2. DÖRT BÜYÜK İSLAM HALİFESİ

2.1. Hz. Ebubekir Sıddık

2.1.1. Hayatı

Hz. Ebu Bekir il Vak'ası' dan üç yıl sonra Mekke'de doğmuştur. Babası Ebu Kûhafe, annesi ise Selma bint Sahr' dır. Ebeveynlerinin her ikisi de Teym kabilesine mensup olduğundan, soyu Mürre b. Ka'b'da Hz. Peygamber ile birleşir. Hz. Peygamberden birkaç yaş küçük olan Hz. Ebu Bekir, İslam kaynaklarında, isminden çok 'güzel, soylu kimse, azat edilmiş' anlamına gelen, 'atık' kavramı ile anılmıştır. Bu ismin çok hayır yapmasından dolayı annesinin kendisine takmış olduğu bir lakap olduğuna dair rivayetler bulunmakla birlikte, kaynaklarda güzel yaradılışlı olduğundan ve kendisinde ahlaki bir kusur bulunmamasından kaynaklı olarak da çevresi tarafından ona bu lakabın verildiğine dair kaynaklarda rivayetler mevcuttur. Bunun yanı sıra Hz. Peygamberin kendisine '*Sen Allah'ın cehennemden azat ettiği kimselerdensin.*' iltifatına mazhar olduktan sonra bu ismin yaygın olarak kullanılmaya başladığına dair rivayetler de bulunmaktadır. Fakat Hz. Ebu Bekir'in tek lakabı atık değildir. Merhametinden dolayı 'zü'l hilâl', samimiyeti ve sadık oluşundan dolayı 'sıddık' Hz. Peygamberin vefatından sonra ise 'halifetü resûlillah' lakapları ile de anılmıştır. Fakat asıl adı Abdullah b. Osman olan, Hz. Ebu Bekir'in Bekir adlı bir çocuğu olmamasına rağmen niçin bu künyeyi aldığına dair kaynaklarda net bir bilgi yoktur.³⁹

Hz. Ebu Bekir ile Hz. Peygamber'in aynı çevrede yetişmeleri ve uzaktan akraba olmaları sebebi ile zaten çocukluk yıllarından beri birbirlerini tanısalarda ilk samimi görüşmeleri erdemliler topluluğu anlamına gelen 'Hilfû'l-Fudûl'⁴⁰ da olmuştur. Kendisine haksızlık yapılan bir tüccara yardım etmek amacı ile kurulmuş bu toplulukta ilk samimi diyaloglarını kuran Hz. Peygamber ve Hz. Ebu Bekir, soyu ve nesebi ne olursa olsun, yapılan haksızlığa karşı beraber karşı durmuşlardır. Burada başlayan yakın dostluk 20 yıl nübüvvet öncesi, 23 yıl nübüvvet sonrası olmak üzere toplamda 43 yıl aralıksız devam etmiştir.

Hz. Ebu Bekir'in Mekke'de sözü geçen önemli bir kişi olduğunu ve tek mensubu olduğu topluluğun Hilfû'l Fudûl olmadığını bilmekte fayda vardır. Özellikle Hz. Ebu Bekir,

³⁹ Mustafa Fayda, 'Ebû Bekir', Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Erişim 6 Şubat 2023).

⁴⁰ Mekke'de haksızlık sebebi ile mağdur olan kimselere yardım amacı ile yapılan anlaşma ve ittifaktır.

Mekke toplumunda son derece değeri olan Darü'n-Nedve'nin⁴¹ de bir üyesidir. Buradaki en önemli hususlardan biride, toplumda çok ciddi otoritesi olan bu kurumda yer alabilmenin bazı şartlara bağlı olmasıdır. Örneğin, bu grupta bulunabilmenin en önemli şartlarından biri üyelerin kırk yaşından küçük olmamasıdır. Fakat bu topluluk bu kuralı, dört kişi için esnetmiştir. Bu dört kişi; Ebu Cehil, Hâkim b. Hizam, Hz. Ebu Bekir ve bir diğer cennetle müjdelenmiş sahabe Hz. Ömer'dir. Bu kimseler henüz kırk yaşına ulaşmadan bu topluluğun üyesi olarak görev yapmışlar, Hz. Ebu Bekir ise bu toplulukta 'eşnâk' adı verilen diyetlerin belirlenmesi ile ilgili görevi yürütmüştür.⁴²

Hz. Ebu Bekir'in İslam öncesi hayatı ve gençliğine dair kaynaklarda çok bilgi olmamakla birlikte, kendisinin ticaret ile uğraştığını, İslam'a girdiğinde elbise ve kumaş ticaretinden kazanmış olduğu 40.000 dirhem sermayeye sahip olduğu bunun yanı sıra ticaret ile uğraştığı sırada, Hz. Peygamber'inde nübüvvetten önce katılmış olduğu Suriye ticaret kervanında Hz. Ebu Bekir'inde bulunduğu dair rivayetler mevcuttur. Aynı şekilde, Hz. Ebu Bekir'in İslam'a giriş süreci ile ilgilide çok fazla bilgi mevcut değildir. İlk Müslümanın kendisi olup olmadığı konusunda ittifak bulunmamakla birlikte Hz. Peygamber'in ondan bahsederken, kendisini pek çok yalanlayana rağmen onun tasdik ettiğine dair söylemi onun ilk Müslüman olmasa bile ilk Müslümanlardan olduğunu gösteren delillerdendir. O, yalnızca İslam'ı kabul etmekle kalmamış, dönemde Mekke halkı üzerindeki etkisi ve Mekke'nin ileri gelenlerinden olması sebebi ile pek çok kimsenin Müslüman olmasını da sağlamıştır. Gizli davet sürecince Kureys'in ileri gelenlerinden ve başta aşere-i mübeşşereden⁴³ Hz. Osman, Talha b. Ubeydullah, Sa'd b. Ebu Vakkas, Zübeyr b. Avvam, Abdurrahman b. Avf ve Ebu Ubeyde b. Cerrah olmak üzere, Osman b. Maz'un, Abdullah b. Mes'ud, Ebû Seleme el-Mahzûmî gibi pek çok önemli kişinin İslam'a girişine vesile olmuştur. Aynı zamanda Hz. Peygamber'e, tebliğ sürecinde de ciddi yardımları olmuştur. Araplarda, nesep ilmi olarak bilinen 'ensâb' ilmine son derece vakıf olan Hz. Ebu Bekir, Hz. Peygamber'e, kabile akrabalıklarını iyi bilmesi sayesinde, kabile mensupları ile dostluk kurma ve tebliğ yapma sürecinde ciddi yardımlarda bulunmuştur.⁴⁴

Hz. Ebu Bekir, yalnızca Mekke'de değil, hicretten sonra Medine'de de Hz. Peygamber'e destek olmuştur. Mescid-i Nebevî'nin inşasına katılmış, inanmayanlara karşı yapılmış savaş ve gazvelere bulunmuştur. Aynı zamanda Bedir Savaşı'nda oğlu

⁴¹ Mekke halkı ile ilgili her türlü kararın alındığı ve uygulandığı yönetim birimidir.

⁴² Muhammet Emin Yıldırım, *Sahabe İklimi*, (İstanbul: Gül Mat Matbaacılık Yayıncılık, 2022), 30.

⁴³ Henüz hayatta iken, Hz. Peygamber tarafından cennet ile müjdelenen kimseler.

⁴⁴ Fayda, Ebû Bekir.

Abdurrahman'a karşı İslam safında savaşımıştır. Fahreddin Razi, Leyl Suresi tefsirini yaparken, 17-21. ayetlerin bilhassa yaptığı her davranışta ayrı bir örneklik teşkil eden Hz. Ebu Bekir'den bahsettiği ve onun inananların en üstünü olduğu düşüncesini desteklediğini vurgulamıştır.⁴⁵

Hz. Peygamber hayatta iken hac emirliği, hasta olduğu süreçte imamet görevini ve daha sonra İslam'ın ilk halifesi olarak 2 yıl görev yapan Hz. Ebubekir, hilafeti esnasında yakalanmış olduğu hastalık sebebi ile vefat etmiş, son günlerinde Hz. Ömer'i yerine halife olarak tayin etmiş, ahitnamesini ise Hz. Osman'a yazdırmıştır.⁴⁶

2.1.2. Hz. Ebubekir'de Öne Çıkan Kişilik Özellikleri

2.1.2.1. Dürüstlüğü ve Bağlılığı

Sıdk kelimesi bir durum karşısında uygun hüküm ifade eden cümleye, yalanın karşısına ve dürüstlüğü verilen isimdir. Ayet ve hadislerde sıdk ifadesinin kullanım bağlamına bakıldığında, doğruluk, dürüstlük, bir konudaki tarafsız-hak yorum yapma anlamında kullanıldığını görürüz.⁴⁷ Sıddîk ise sıdk mastarının isim halidir ve doğru sözlü olan, hak olduğuna inandığını tasdiklemekten geri durmayan kimse için kullanılır. Cürcânî, sıddîk kelimesini, *“Bir kimsenin dile getirmiş olduğu her durumun mutlaka kalbinde ve hayatında bir karşılığının bulunması”* olarak açıklarken, Tehânevî, *“Hz. Peygamber'in söz ve fiillerinin tümünü tasdik etmekle birlikte, Peygamber aleyhisselam ile olan münasebetinde en yakın seviyede olan kimse”* olarak tanımlamış ve bu kelimeyi Hz. Ebubekir ile Hz. Peygamber'in münasebeti üzerinden açıklamıştır.⁴⁸

Hz. Ebu Bekir'e, 'atîk, zü'l-hilâl, evvâh' gibi isimler verilmiş, onun güzel huyları zaman içerisinde kendisine isim olmuştur. Fakat literatürde en yaygın kullanılan ve en çok bilinen lakabı 'Sıddîk' tır. Bu ismi almasının temel sebebi, özellikle gaybî konulardaki tereddütsüz imanıdır. Başta miraç hadisesi olmak üzere gaybî konularda göstermiş olduğu tavır vesilesi ile bizzat Hz. Peygamber tarafından sıddîk ismi ile isimlendirilmiş ve Müslümanlar arasında da bu isimle şöhret bulmuştur.⁴⁹

Hz. Ebu Bekir'in hayatını gözlemlediğimizde yalnızca miraç değil pek çok hadisede Hz. Peygamber'in anlattığı gaybî tüm meselelere aynı bakış açısı ile yaklaştığını ve koşulsuz

⁴⁵ Vikipedi/Özgür Ansiklopedi, “Ebû Bekir”(Erişim 8 Şubat 2023).

⁴⁶ Vikipedi/Özgür Ansiklopedi, “Ebû Bekir”(Erişim 20 Şubat 2023).

⁴⁷ Mustafa Çağrı, “Sıdk”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Erişim 14 Mart 2023).

⁴⁸ Mustafa Çağrı, “Sıddîk”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Erişim 14 Mart 2023).

⁴⁹ Fayda, Ebû Bekir.

bir itaat gösterdiğini görürüz. Nitekim bu Hz. Peygamber’inde objektifinden kaçmamış, Hz. Ebu Bekir’in bu özelliğini sık sık vurgulayarak onu diğer sahabelere örnek göstermiştir.

Hz. Peygamber ile Hz. Ebu Bekir’in arasındaki dostluk, nübüvvetten önceye dayanmaktadır. Fakat nübüvvetten önce, Hz. Peygamber tüm Mekke tarafından sevilen ve her söylediği kabul gören bir kimseydi. Onun güzel ahlakı herkesin ona hayran olmasını sağlamıştı. Fakat nübüvvet ile birlikte, başta amcası Ebu Leheb olmak üzere Mekke’nin ileri gelenlerinden pek çok kimse Hz. Peygamber’in söylediklerini inkâr etmenin yanı sıra kendisine büyücü, şair gibi pek çok iftiralarda bulunmuşlardır. Hz. Peygamber’in yalan söylemeyeceğini bildiklerini dilleri ile tasdik etseler de kişisel çıkarlarının ilahi mesaja uygun olmaması, olumsuz propagandalarını sürdürmelerindeki belirleyici etken olmuştur. İşte Hz. Peygamber’in amcası başta olmak üzere yakın akrabalarının bile pek çoğunun onun getirdiklerine iman etmemeleri sırasında Hz. Ebu Bekir’in Hz. Peygamber’e olan desteği son derece önemlidir. Hz. Peygamber bu süreçten bahsederken, dini teklif ettiği herkesten bir zorluk gördüğünü fakat Hz. Ebu Bekir’in kendisini tereddütsüz şekilde onayladığını da ifade etmiştir.⁵⁰

Hz. Ebu Bekir’in Hz. Peygamber’i her koşul ve durumda tasdik etme durumu, ömrünün sonuna kadar sürmüştür. Bunun bir diğer örneği de miraç hadisesidir. Miraç gerçekleşip, Hz. Peygamber Mekke’ye geri döndüğünde yaşamış olduğu bu muhteşem durumu oradaki insanlarla paylaşmıştır. İnanmayanlar ise, anlatmış olduğu durumun fiziki koşullarla gerçekleşme imkânı bulunmayışını öne sürerek, Hz. Peygamber’in bu defa ona inanan kimse bulamayacağı düşüncesi ile sevinmişlerdir. Hatta kendi aralarında “*Gelin Ebu Bekir’e gidelim, o aklı selim bir kimsedir, böyle bir şeye inanmaz, o Muhammet’ten ayrılırsa, herkes ondan ayrılır*” dediler. Hz. Ebu Bekir’e ulaşıp ona bu durumu anlattıklarında ise o bunu Hz. Peygamber’in söylediğini tasdik ettirdikten sonra “*O söylüyorsa doğrudur*” diyerek sadakatini bir kez daha göstermiş ve “*Ben ona her gün semadan vahiy geldiğine iman etmişken, onun semaya yükseldiğine mi iman etmeyeceğim?*” demiştir.⁵¹

Mekke’de atalarının dinini terk edip, Müslüman olan kimselere yapılan zulümlerin artması ve artık orada yaşanamaz hale gelmesi Müslümanların hicret etmesini zorunlu kılmıştır. Bu sırada birinci ve ikinci akabe biatleri gerçekleşmiş, inananlar Hz. Peygamber’in emri ile gruplar halinde Mekke’yi terk edip, Yesrib’e gitmişlerdi. Hz. Peygamber hicret için kendisine emir gelmesini beklediği esnada, artık Mekke’de neredeyse kimse kalmamıştı.

⁵⁰ Merzuk Grabus, “Hz. Peygamber Döneminde Hz. Ebu Bekir’in Sahabe Arasındaki Konumu”, *Türkiye Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi* 11, 274.

⁵¹ İbn Hişam, *Siret-i İbn Hişam Tercemesi*, çev. Hasan Ege, (İstanbul: Selin Ofset, 2006), 2/51.

Kalanlardan biri de Hz. Ebu Bekir'di ve Hz. Peygamber'den sürekli olarak hicret için izin istiyor fakat Allah Resulü kendisine, beklemesini Allah'ın kendisine daha hayırlısını vereceğini müjdeliyordu. Enfâl suresi 30. Ayet⁵² nazil olduğunda, Hz. Peygamber, Hz. Ebu Bekir'e gelerek, Allah'ın Mekke'den çıkış konusunda kendisine izin verdiğini bildirmiştir.⁵³ Hz. Aişe, babası Hz. Ebu Bekir'in, hicret serüveninde, Hz. Peygamber'e eşlik edeceğini haber aldığındaki mutluluğunu daha sonra tasvir ederken *"O güne kadar bir insanın sevincinden böyle ağladığını görmemiştim."* demiştir. Hz. Ebu Bekir ise, Hz. Peygamber ile yol arkadaşlığı ederek, Mekke'den ayrılmıştır. Yolculuk boyunca yaşanan her olayda Hz. Ebubekir, Hz. Peygamber'e olan imanını defalarca kanıtlama fırsatına erişmiştir.⁵⁴

Nitekim bu yol, zorlu ve sıkıntılıdır. Mekkeli müşrikler Hz. Peygamber ve beraberindeki kimselerin başına ödül koymuş ve Mekke'den çıkmamaları için onları abluka altına almaya çalışmışlardır. Fakat tüm bu zorluklara rağmen bu haber Hz. Ebu Bekir için sevinçten ağlayacağı bir müjde olmuştur. Bu yolculuk, Hz. Ebu Bekir'in hem dürüstlüğü hem de Hz. Peygamber'e olan sadakatini defalarca göstermesine vesile olacak pek çok olayın yaşanmasını da sağlamıştır. Örneğin, yolda Hz. Ebu Bekir'i tanıyan birileri onun yanına gelerek, Hz. Peygamber'in kim olduğunu sormuşlardır. Başlarına ödül konmuş olduğundan onun peygamber olduğunu söylemesi, her ikisini de sıkıntıya sokacak fakat yalan söylemesi ise dürüstlüğüne yakışmayacaktı. O da *"O benim yol rehberimdir."* demiştir. Karşı taraftaki kimse onu çölleri bilen bir yol gösterici olarak düşünürken, o peygamberin dünya ve ahiret rehberi oluşundan bahsederek, şartlar ne olursa olsun, yalan söylemekten kaçınmıştır.⁵⁵ Daha sonra Hz. Ebu Bekir hicretten bahseden hadisinde, *"Mağarada iken müşriklerin ayaklarını gördüğünü ve eğilirseler kendilerini görececeklerini Hz. Peygamber'e söyledim. Oda bana; 'Ey Ebu Bekir! Üçüncüsü Allah olan iki kişiyi sen ne zannediyorsun.'"* demiştir. Bu durum bile Hz. Ebu Bekir'in Allah ve Resulü katındaki değerini anlamak için yeterlidir.⁵⁶

Hudeybiye Anlaşması Müslümanların tarihinde önemli bir yere sahip olmanın yanında, Hz. Ebu Bekir'in, Hz. Peygamber'e olan güven ve inancının bir başka ispat vesilesi olmuştur. Bilindiği üzere, Hudeybiye Anlaşmasının maddeleri ilk bakışta Müslümanların aleyhine gibi görünmekteydi. Bu sebeple Hz. Peygamber'in beraberinde bulunan sahabeler, bu anlaşmayı kabul etmek istemişlerdir. Fakat Hz. Ebu Bekir burada da Hz. Peygamber'i koşulsuz şartsız

⁵² (Hatırlayın!) Hani kâfirler seni hapsedmek, öldürmek ya da (yurdundan) çıkarmak için tuzak kuruyorlardı. Onlar tuzak kuruyorlar, Allah da (tuzaklarını boşa çıkaracak ve onlara zarar verecek şekilde karşı) tuzak kuruyordu. Allah, tuzak kuranların en hayırlısıdır.

⁵³ el-Mâğlûs, Siyer Atlası, çev. Abdullah Karataş, 147.

⁵⁴ Yıldırım, Sahabe İklimi, 36.

⁵⁵ Siret-i İbn Hişam Tercemesi, çev. Hasan Ege, 2/151.

⁵⁶ Buhârî, Fezailü'l-Ashab, 3.

destekledi ve diğer sahabelerinde desteklemesinde önemli rol oynadı.⁵⁷ Zira yine Hz. Peygamber'e duyduğu sonsuz itaati ile bilinen Hz. Ömer Hudeybiye'de ki maddelerin Müslümanların aleyhine olduğunu düşünerek, anlaşma şartları karşısında hayıflanmış ve umre yapmadan dönmeyi kabullenmek istememiştir. Burada devreye giren Hz. Ebubekir, onu Hz. Peygamber'in kararında mutlaka bir hikmet olacağı ve Medine'ye dönülmesi gerektiği konusunda açıklamalarda bulunarak, onu ikna etmiştir.⁵⁸

Hz. Ebubekir'in sadakat ve teslimiyeti, Hz. Peygamber tarafından onun olmadığı ortamlarda bile tasdik edilmiş ve bildirilmiştir. Bir gün sahabe ve peygamberin bulunduğu bir ortamda bir adam bir sığıra vurdu. Sığır bu darbe üzerine, Allah beni dayak yemem için değil, şu iş için yarattı dediğinde, sahabe şaşkınlığa uğradı ve yüzünde bir tereddüt ifadesi oluştu. Bunu fark eden Hz. Peygamber orada bulunan sahabelere; *'Ne oldu, ineğin konuştuğuna inanmadınız mı? Vallahi ben inandım, Ebu Bekir ve Ömer'de inandı'* buyurdu. Halbuki tarihi rivayetler o ortamda Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer'in olmadığını söylüyor. Buradan anlıyoruz ki, onların gayba olan imanları o kadar sağlamdı ki, Hz. Peygamber orada tereddüt gösteren sahabeye, orda olmadıkları halde, onların şaşırmadıklarını söyleyerek onların teslimiyetlerine adeta kefil olmuştur.⁵⁹ Yine Ebû Hureyre'nin rivayet ettiği bir hadise göre, Hz. Peygamber ashabına, bir adamın koyunlarını otlatırken, bir kurdun gelip bir koyunu kaptığını ve kurdun dile gelerek koyun sahibine, *'İnsanların eğlence ve bayram ettikleri ve sadece bizim çoban olduğumuz yırtıcı hayvanlar gününde sen o koyunu nasıl kurtaracaksın?'* dediğin anlatarak, ben bu olayın olduğuna iman ettim, Ebu Bekir ve Ömer'de ettiler buyurdular. Ebu seleme bu rivayete ek olarak, tıpkı sığırın dile gelmesi meselesinde olduğu gibi, Hz. Ebu Bekir ve Ömer'in o ortamda olmadığını söyler. Buda tıpkı diğer meselede olduğu gibi, Hz. Peygamber'in orada olmamalarına rağmen onların bu duruma imanını tasdik ettiğini göstermektedir.⁶⁰

Hz. Ebu Bekir'de ön plana çıkan en önemli özelliklerden biride itaattir. Fakat Hz. Ebu Bekir'in itaatini anlamak için öncelikle bu kelimeden kastın ne olduğunu ifade etmekte fayda vardır. İtaat kelimesi, tâat kelimesinden türemiş olup, *'boyun eğme, emri yerine getirme, söz dinleme'* manalarına gelir.⁶¹ İnsan fitrat olarak, itaat eğilimi ile yaratılmıştır. Sosyal hayat içinde insan defalarca seçimlerinin sonuçlarına ya da bulundukları ortamdaki kişilere ve pek çok şeye itaat ederler. İslam dini insanın itaat edeceği varlığı-özneyi seçme konusunda insanı

⁵⁷ Buhârî, Fedailü'l-Ashab, 5.

⁵⁸ Grabus, "Hz. Peygamber Döneminde Hz. Ebu Bekir'in Sahabe Arasındaki Konumu", 278.

⁵⁹ Tirmizi, Sünen-i Tirmizi Tercümesi, çev. Abdullah Parlayan (PDF: Internet Archive, 2014), 507.

⁶⁰ Buhârî, Fedailü'l-ashab, 5.

⁶¹ Ömer Mahir Alper, "İtaat", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (14 Mart 2023).

serbest bırakmıştır. Fakat iman etmiş ve Müslüman olmuş bir insan, itaatini Allah ve Resulüne yöneltmiştir. Yani iman etmiş bir kişi Allah ve Resulü' nün çağrılarına uymakla sorumludur. Ancak bu itaat, günümüz toplumunda kullanıldığı anlamındaki körü körüne, düşünmeden, anlamadan yapılan bir eylem değildir. Yani İslam dininin, inananlarından istediği bağlılık ve itaat biçimi asla şuursuzca değildir. İtaat mutlaka anlama ve kavrama üzerine bina edilmeli ve hayata geçirilmelidir. Hz. Ebubekir'in itaati ise bu noktada çok önemlidir. Hz. Ebubekir, Hz. Peygamber'i çok iyi tanımış ve anlamıştı. O, Hz. Peygamber'in, söz, fiil ve takrirlerinin arka planında yatan sebebi anlayabilecek ve akıl süzgecinden geçirecek kadar şuurlu, bunu koşulsuz şartsız hayatına geçirecek kadar itaatkâr bir kimse idi. Bu sebeple Allah ve Resulünün takdirini kazandı. Öyle ki, Allah Resulü' nün kararlarına duyduğu bu saygı ve itaat, asla onun hayatı ile sınırlı kalmamış, vefatından sonrada devam etmiştir. Halife olur olmaz, Hz. Peygamber'in vefat etmeden önce yola çıkması için emir buyurduğu, Üsâme ordusunu sevk etmiştir. Hz. Peygamber'in hastalığı sebebi ile ertelenmiş, yarım kalmış bir işi Hz. Ebu Bekir hilafete gelir gelmez uygulamaya koymuştur. O sırada Müslümanların büyük çoğunluğu ise, ordunun sevki konusunda tereddüt yaşıyor, isyanlardan dolayı devletin hassas bir dönemden geçtiğini söylüyorlardı. Fakat Hz. Ebu Bekir onlara, *'Ben onun bağlamış olduğu bir düğümü asla çözmem'* diyerek itaatini dile getiriyordu. Yine bu konu ile ilgili *'Köpekler ve kurtlar beni parçalayacak olsalar bile Resulullah' ın verdiği karardan dönmeyeceğim'* dediği de rivayet edilir.⁶² Nitekim orduyu sevk ederken, ordu komutanı olan Üsâme'ye *'Sana Allah Resulünün söyledikleri dışında bir tavsiyem yok'* diyerek, onun sözünün üstüne söz söylemeyeceğini belirtmiştir.⁶³

Hz. Ebu Bekir'in hayatında, Allah Resulünün hayatta iken vermiş olduğu kararları sürdürmedeki hassasiyetini pek çok örnekte görmekteyiz. Ancak Hz. Ebu Bekir, Allah Resulünün yapmadığı davranışları yapmaktan kaçınma konusunda da son derece hassastı. Fakat bunu kuru bir bağlılıkla yapmaz, bir hassasiyet olarak yaşardı. Eğer bunda Müslümanların bir faydası olduğunu düşünürse, yapmaktan geri durmazdı. Bu konuda verebileceğimiz en çarpıcı örnek belki de Kur'an-ı Kerim'in toplanması konusunda takınmış olduğu tavidir. Yemâme olayında hafızların çoğunun vefat etmesi, Kur'an'ın yok olması endişesini doğurmuştur. Hz. Ömer bu endişe ile Hz. Ebu Bekir'in yanına gelerek endişelerinden bahsetmiş ve Kur'an'ın toparlanması gerektiğini söylemiştir. Fakat Hz. Ebu Bekir, Hz. Peygamberin sünnetini sürdürme konusundaki hassasiyetini burada da dile

⁶² Abdurrahman Demirci, Hz. Ebubekir'in Fetih Anlayışı, *Artuklu Akademi Dergisi* 2014/1, 11.

⁶³ İsrail Balcı, Hz. Ebubekir Dönemi Dış Politikasından Siyasi ve Ahlaki Yansımalar, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2001/1, 12/13, 341.

getirerek, “*Ey Ömer, Allah Resulü’ nün yapmadığı bir işi ben nasıl yaparım?*” diyerek cevap vermiştir. Ancak daha öncede belirttiğimiz gibi Hz. Ebu Bekir’in Hz. Peygamber’in emir ve davranışlarına karşı olan bu sadakati hiçbir zaman kör bir bağlılık olmamıştır. O, ümmetin ihtiyaçlarını, Hz. Peygamber’in belirlemiş olduğu ölçütlerden geçirerek en doğru kararı vermeye çalışmıştır. Nitekim daha sonra bu durumu anlatırken, “*Allah Ömer’in kalbini açtığı gibi bu konuda benimde kalbimi açtı ve bende ona uydum.*” demiştir.⁶⁴

2.1.2.2. Cömertlik ve İsrar Sahibi Olması

Cömertlik, kişinin elindeki imkanları meşru ölçüde, karşılık beklemezsizin gönüllü bir biçimde başkalarının kullanımına sunmayı ifade eden bir kelimedir.⁶⁵ Günümüzde daha çok maddi imkanları çevre ile paylaşmayı ifade eden bu kavram, Hz. Ebu Bekir için kullanıldığında maddiyatın çok daha ötesinde değerlendirilmelidir. Hz. Ebu Bekir’in hayatı bölümünde bahsettiğimiz gibi, Hz. Ebu Bekir Mekke döneminde ticaretle uğraşan saygın ve zengin bir kimseydi. Fakat bu zenginlik ve saygınlık onu hiçbir zaman kibre düşürmemiştir. Aksine o, zenginliğini de Mekke’deki konumunu da İslam davasını yaymak ve Allah’ın rızasını kazanmak için kullanmıştır. İslam davası ve Müslümanların en zor zamanlarında tüm servetini onların kullanımına vermiştir. Tarihi kaynaklarda Mekke döneminde kırk bin dirhem olan nakdi servetinin otuz beş binini İslam davası için harcadığı, hicret esnasında bu servetinden yalnızca beş bin dirhem kaldığı onu da Medine’ye vardığında yine aynı gaye ile İslam davası için harcadığını rivayet edilir.⁶⁶ Daha sonra Hz. Peygamber bu durumu ifade ederken şöyle buyurmuştur;

*Her kimin bize bir iyiliği dokunmuşsa mutlaka ona karşılığını vermişizdir. Ebû Bekir hariç çünkü onun bizim yanımızda öyle bir iyiliği vardır ki Allah onu kıyamet günü mükafatlandıracaktır. Ebû Bekir’in malının bizi faydalandırdığı kadar hiç kimsenin malı bizi faydalandırmamıştır. Bir dost edinmiş olsaydım mutlaka Ebû Bekir’i dost edinirdim. Dikkat edin! Sizin Peygamberiniz Allah’ın dostudur.*⁶⁷

Tabi ki bu hadis-i şerifte ifade edilen ‘iyilikler’ yalnızca maddi anlamda değildir. Hz. Ebu Bekir’in İslam davasına hizmetinin yalnızca maddi bir iyilik olduğunu söylemek ona büyük bir haksızlık olacaktır. Bu sebeple bu fedakarlıkların tümünü İsrar kavramı ile birlikte

⁶⁴ Sünen-i Tirmizi, Kur’ân’ın Tefsiri, 3.

⁶⁵ Mustafa Çağrı, “Cömertlik”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Erişim 20 Mart 2023).

⁶⁶ Hüseyin Algül, Hz. Ebu Bekir’in İslam’ın İlk Yıllarındaki Faaliyetlerine Genel Bir Bakış, *İstem* 1/1, 2003, 30.

⁶⁷ Sünen-i Tirmizi, Menâkıb, 5.

değerlendirmek daha yerinde olacaktır. Îsâr, Arapça bir kavram olup, Türkçede diğergâmlık, özgecilik olarak ifade edilir. Anlamı, ‘bir kimsenin ihtiyacı olduğu halde, ihtiyacı olan başka bir kimseyi kendisine tercih etmesi’ olarak ifade edilir. Fakat îsâr için bireyin ihtiyaç halinde bulunması şart değildir. Önemli olan bireyin muhtaç olsun ya da olmasın, muhtaç olana verebilecek bir iradeye ve ahlaka sahip olmasıdır.⁶⁸ Hz. Ebu Bekir’de maddi manevi her anlamda diğer inananlar ile elinde olan her şeyi paylaşma ahlakında zirvedir. Taberî, Begavî, Zemahşerî gibi pek çok müfessir tefsirlerinde, Hz. Ebu Bekir’in cahiliye döneminde Bilal-i Habeşi gibi güçsüz Müslüman kölelerin yüksek meblağlar ödeyerek satın alıp azat ettiğinden bahseder. Hatta babası Ebu Kuhâfe bu durumdan rahatsız olarak, ona satın alacağı kölelerin güçlü olmasını öğütlediği, Hz. Ebu Bekir’in ise satın aldığı köleleri azat etmek için aldığını, onları kullanmayı düşünmediği bu davranışı ile yalnızca Allah’ın rızasını kazanmayı umduğunu dile getirmiştir. Leyl suresi, 17-21. Ayetlerin bu olay üzerine nazil olduğu rivayet edilmiştir.⁶⁹ Hz. Ebu Bekir’in bu şekilde azat ettiği köle sayısının 7 olduğu rivayet edilir.⁷⁰

Hz. Ebubekir’in varını yoğunu İslam davası için harcamasının en güzel örneklerinden biri Hz. Ömer’in rivayet ettiği bir olayda çok daha iyi anlaşılmaktadır. Hz. Ömer şöyle anlatıyor;

Allah Resulünün, maddi yönden yardımımızı istediği bir zaman (Tebük Seferi öncesi) olmuştu. Buda benim malî durumumun iyi olduğu bir zamana denk gelmişti. Eğer benim Ebubekir’i geçebileceğim bir yer varsa oda burasıdır diye düşünerek, malımın yarısını getirerek Hz. Peygamber’e teslim ettim. Allah resulü, bana çoluk çocuğuma ne bıraktığımı sordu. Bende getirdiğim kadarını cevabını verdim. Sonra Hz. Ebubekir geldi ve elindekinin hepsini getirdi. Allah resulü ona ailesine ne bıraktığını sorduğunda Hz. Ebubekir’de ‘Onlara Allah ve Resulünü bıraktım’ cevabını verdi. Hz. Ömer bu durum üzerine ‘Ben hiçbir durumda Ebubekir’i geçemem.’ dediğini ifade ediyor.⁷¹

Hz. Ebubekir’in cömertliğine Hz. Peygamber, onun olmadığı yerlerde bile kefil olmuştur. Bu konu ile ilgili, Cübeyr b. Mu’tim şu olayı nakletmiştir; bir gün bir kadın Hz. Peygamber’e gelerek, bir konu hakkında kendisi ile konuştu. Allah Resulü bir sonraki gelmesinde ona bir şeyler verilmesini emretti. Bunun üzerine kadın “Ey Allah’ın Resulü, bir dahaki gelişimde sizi bulamazsam, bana ne emredersiniz?” diye sorduğunda, “Beni bulamazsan, Ebu Bekir’e gel” demiştir. Hz. Ebu Bekir’in olmadığı bir ortamda bile, Allah

⁶⁸ Mustafa Çağrı, ‘Îsâr’, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (20 Mart 2023).

⁶⁹ Hüseyin Çelik, Hz. Ebû Bekir Hakkında Nazil Olan Ayetler, *Bozok Üniversitesi ilahiyat Fakültesi Dergisi*, 2019/15, 118.

⁷⁰ Kasapoğlu, Cennetle Müjdelenen On Zattan Hazret-i Ebû Bekir, 12.

⁷¹ Sünen-i Tirmizi, Menâkıb, 5.

Resulü onun kendisine geleni boş çevirmeyeceğini bildiği için ona kefil olmuş, kendisinden sonra gelinebilecek bir adres olarak göstermiştir.⁷²

2.1.2.3. Basiret ve Zekâsının Gelişmiş Olması

Hiz. Ebu Bekir, cahiliyede de İslam'dan sonrada insanlar arasında keskin zekası ile bilinirdi. Mekke'de ilmi'l-ensab adı verilen soy ve akrabalık bağlarını ifade eden ilmi çok iyi bilmesi ile tanınırdı.⁷³ Ve takdir etmek gerekir ki, Araplar kültüründeki çok eşlilik, akraba evlilikleri gibi pek çok etken kabileleri ve akrabalık bağlarını tam anlamı ile öğrenmeyi zorlaştıran sadece birkaç etkendi. Tüm zorluklara rağmen Hiz. Ebu Bekir'in bu konudaki uzmanlığı onun zekasının bir göstergesidir. Hatta Hiz. Peygamber, Hasan b. Sabit'e Kureys ensabı konusunda ihtiyaç duyduğu bilgilere Hiz. Ebu Bekir'den ulaşabileceğini söylemiştir. Bu ilim Araplar için son derece önemliydi çünkü Arap toplumu kabileci bir anlayışa sahipti. Bu sebeple Hiz. Peygamber hac ve umre maksadı ile Mekke'ye gelen kimseler ile görüşmek için gitmeden onların kabileleri ve soyları hakkında Hiz. Ebu Bekir'den bilgi alırdı. Bu sayede, Hiz. Ebu Bekir nesep bilgisi ile İslam'ın yayılışı sürecinde Hiz. Peygamber'e ciddi destek sağlamıştır. Hiz. Ebu Bekir bu ilimdeki bilgisiyle pek çok kabile mensubunun İslam ile şereflenmesine vesile olmuştur.⁷⁴ Bu kişilerin başında, Hiz. Osman gibi Benî Ümeyye'ye mensup kişilerin bulunması da son derece anlamlıdır. Zira Arap tarihi boyunca Ümeyyeoğulları ve Haşimiler ciddi bir rekabet içindeydi ve peygamber Haşimi soyuna mensup bir kimse idi. Bu bile ona karşı çıkmak için yeterli bir sebep olarak görülürken, Hiz. Ebu Bekir'in, Hiz. Osman'ın hidayetinde vesile olması, kabilesi Ümeyyeoğulları'nda ciddi bir rahatsızlığa sebep olmuştur. Burada ise karşımıza Hiz. Ebu Bekir'in zekâsı çıkmaktadır. Sahip olduğu ilmi, takip ettiği yöntemlerle kabilecilik asabiyetini kırmak için kullanmıştır.⁷⁵

Basiret kelimesi, bir şeyin iç yüzünü anlama, doğru yolu bulma, gerçeği yanlıştan ayırma yeteneği olarak tanımlanır.⁷⁶ Hiz. Ebu Bekir zekâsı ve basiretli görüşleri sayesinde, Hiz. Peygamber'in her durumda en fazla istişare ettiği kimse olmasına vesile olmuştur. Hiz. Ebu Bekir'in olayların iç yüzü ve arka planındaki asıl sebebi anlama konusundaki maharetinin en belirgin örneklerinden biri, Hudeybiye anlaşmasıdır. Orada bulunan

⁷² Sünen-i Tirmizi, Menâkıb, 5.

⁷³ Algül, Hiz. Ebu Bekir'in İslam'ın İlk Yıllarındaki Faaliyetlerine Genel Bir Bakış, 26.

⁷⁴ Mustafa Fayda, "Ensâb", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Erişim 22 Mart 2023).

⁷⁵ Algül, Hiz. Ebu Bekir'in İslam'ın İlk Yıllarındaki Faaliyetlerine Genel Bir Bakış, 27.

⁷⁶ Süleyman Uludağ, "Basiret", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Erişim 22 Mart 2023).

neredeyse herkes anlaşma maddelerinin Müslümanların aleyhine olduğunu düşünüp, sitem ederken, Hz. Ebu Bekir, anlaşmadaki maddelerin Müslümanlar için zahirde aleyhte gibi görünse de aslında öyle olmadığını anlayarak, Hz. Peygamber'in kararına koşulsuz şartsız uyum göstermiş ve diğer sahabeleri de bu konuda ikna etmiştir.⁷⁷ Nitekim onun olaylar hakkındaki isabetli görüşleri Hz. Peygamber tarafından da onaylanmış ve uygulamaya konmuştur. Bedir'den sonra, esirlerin ne olacağı konusunda fikirlerini beyan edenlerin arasında, fidye karşılığı serbest bırakma fikri ile Hz. Ebu Bekir'in fikri Hz. Peygamber tarafından onaylanmıştır.⁷⁸ Hayber Yahudilerine ait hurmalıklar konusunda çıkan tartışmalarda da Hz. Ebubekir, hedefi görme probleminin ortaya çıkması ve askeri pek çok sıkıntı doğurması sebebiyle, tüm ağaçların kesilmesi yerine, meyve vermeyen hurma ağaçlarının kesilmesi fikri, Hz. Peygamber'in onaylaması ile uygulamaya konmuştur.⁷⁹ Hz. Ebu Bekir'in pek çok konuda verdiği isabetli kararların, Hz. Peygamber tarafından onaylanması ve Hz. Peygamber ile sürekli görüş alışverişinde olması onun '*Peygamber veziri*' olarak adlandırılmasına vesile olmuştur.⁸⁰

Hz. Ebu Bekir, Hz. Peygamber'in ağzından çıkan her sözün arka planındaki anlamı anlayabilme maharetine erişmiş bir kimse idi. Hatta Hz. Peygamber'in vefatından önce irat ettiği bir hutbede "*Allah Teala, kulunu dünya ile ahiret arasında muhayyer kıldı, oda O'na kavuşmayı tercih etti*" ifadesinde kul ile kastedilenin Hz. Peygamber olduğunu anlamış ve ayrılışın yaklaştığını anlayarak, ağlayan ilk kişi Hz. Ebu Bekir olmuştur.⁸¹

Başta Hz. Ebu Bekir olmak üzere hayatını Hz. Peygamber'in ilahi terbiyesinde geçirmiş olan tüm sahabelerin basîret sahibi ve zeki olduklarını söylemek mümkündür. Fakat insan olmanın tabiatı gereği, bazen duygusal anlamda kişilere zor gelen durumlar anlıkta olsa bu iki özelliğin önüne geçebilmektedir. Hz. Peygamber'in ölümü de bu duygusal yoğunluğun hat safhada yaşandığı olaylardan biridir. Nübüvvetin kendisine verildiğini açıkladıktan sonra tüm ahlaki değerlerini Hz. Peygamber vesilesi ile ilahi terbiyenin ellerine bırakan, başları her sıkıştığında yahut sorularına her cevap aradığında soluğu Allah'ın Resulü' nün yanında alan bu kimseler için ölüm çok ağır bir duygusal süreci beraberinde getirmiş ve büyük bir şok etkisi yaratmıştı. Hatta öyle ki, Hz. Ömer, Hz. Peygamber'in ölmediğini, Hz. Musa gibi Tur'a çıktığına dair sözleri, sahabe arasında daha büyük bir belirsizliğe yol açmıştı. İşte bu duygu

⁷⁷ Hüseyin Algül, Hz. Ebu Bekir'in Hicretten Vefatına Kadar Olan Dönemdeki Faaliyetlerine Genel Bir Bakış, *İstem* 3/6, 2005, 107.

⁷⁸ Algül, Hz. Ebu Bekir'in Hicretten Vefatına Kadar Olan Dönemdeki Faaliyetlerine Genel Bir Bakış, 106.

⁷⁹ Algül, Hz. Ebu Bekir'in Hicretten Vefatına Kadar Olan Dönemdeki Faaliyetlerine Genel Bir Bakış, 107.

⁸⁰ Yusuf Doğan, Hz. Ebu Bekir'in (R.A.) Şahsiyeti ve Mizah Anlayışı, *Hazreti Ebu Bekir*, ed. Ali Aksu (Sivas: Sivas Üniversitesi Rektörlük Matbaası, 2019), 1/172.

⁸¹ Algül, Hz. Ebu Bekir'in Hicretten Vefatına Kadar Olan Dönemdeki Faaliyetlerine Genel Bir Bakış, 108.

yoğunluğu ve şok anında Hz. Ebu Bekir, hücre-i saadete girerek, Hz. Peygamber'in mübarek naaşına bakmış, onun yaşamında güzel olduğu gibi ölümünde de güzel olduğunu ifade ederek, sahabenin yanına çıkmıştır. Orada yapmış mescit de yapmış olduğu etkili konuşma ile hem Hz. Ömer'i hem de diğer sahabeleri kendisine getirmiştir. Hz. Ebu Bekir, sahabeye dönerek; *"Ey insanlar! Kim Allah'a tapıyorsa, bilsin ki Allah diridir. Kim Muhammed'e tapıyorsa bilsin ki o ölmüştür"*⁸² dedikten sonra *"Muhakkak sen de öleceksin onlar da ölecekler."* diyerek ve Enbiya suresindeki *"Senden önce hiçbir insana ebedî yaşam vermedik. Şimdi sen ölürsen, onlar ebedî mi kalacaklar? Her nefis, ölümü tadacaktır."* akabinde *"Her can ölümü tadacaktır. Sonunda bize döndürüleceksiniz."* mealindeki ayetleri okuduktan sonra, orada bulunanlara Allah'ın daha öncesinde bunu bildirdiğine dile getirerek Al-i İmran suresinde geçen şu ayeti okumuştur: *"Muhammed, sadece bir peygamberdir. Ondan önce de peygamberler gelip geçmiştir. Şimdi o ölür ya da öldürülürse, gerisin geriye (eski dininize) mi döneceksiniz? Kim (böyle) geri dönerse, Allah'a hiçbir şekilde zarar vermiş olmayacaktır. Allah, şükredenleri mükâfatlandıracaktır."*⁸³ Hz. Ebu Bekir'in, en yakın arkadaşını kaybetmesinin acısına rağmen soğukkanlılık göstermesi ve yapmış olduğu konuşma ile dinin esaslarını orada bulunan kişilere hatırlatması onun en zor koşullarda dahi basiret ve feraset sahibi bir kimse olduğunu bize gösterir.⁸⁴

Hz. Ebu Bekir, Hz. Peygamber'i kaybetmiş olmanın acısına rağmen, gelecek süreçte Müslümanları etkileyecek olası bir fitneyi engellemek adına da son derece gayretli davranmıştır. Hz. Peygamber'in defin işleri ile ilgilendikten sonra, Benî Sâide meclisinde, hilafetin neden muhacirden olması gerektiğini ayet ve Hz. Peygamber'in sözleri ile açıklayarak olası bir fitnenin önüne geçmiştir. Her ne kadar kendisi hilafet için Hz. Ömer ve Hz. Ubeyde'yi uygun gördüğünü söylese de mecliste bulunanlar yaşayan muhacirlerin en faziletlisinin kendisi olması, ayette kendisinden mağaradaki ikinin ikincisi şeklinde bahsedilmesi ve Hz. Peygamber'in henüz hayatta iken imamete kendisini geçirmesi sebebi ile bu işe en uygun olanın kendisi olduğunu dile getirerek ve kendisine biat etmişlerdir. Bu biat esnasında, Üseyd b. Hudayr'ın teşvik etmesi ile Evs kolunun hızlıca biat etmesi ile şayet ensarın adayı olan Sa'd'ın iş başına gelmiş olsaydı, kendi aralarında sıkıntıya düşecekleri

⁸² Sahih-i Buhari, Kitabu Fedâili Ashabi'n Nebi, 63.

⁸³ Kenan Ayar, Hz. Ebu Bekir Dönemi Olaylarında Kur'an'ın Referans Olarak Kullanılması, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2007/24, 153-154.

⁸⁴ Ünal Kılıç, Hz. Peygamber'in Vefatıyla Sonuçlanan Hastalığı ve Defni Sürecinde Hz. Ebû Bekir, *Sivas Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2019/1, 69.

gerçeğinin görülmesini sağlamıştır. Bu duruma bakarak da Hz. Ebu Bekir'in görüşünde yine isabet ettiğini söylememiz mümkündür.⁸⁵

2.1.2.4. Vekalet Edebilme

Vekîl sözcüğü, sözlükte bir işin yapılması için kendisine güvenilen kimse olarak açıklanmaktadır. Allah'ın isimlerinden olan vekîl, kendisine yapması için bir iş emanet edilmiş kimseler içinde kullanılır.⁸⁶ Hz. Ebubekir, Allah Resulü tarafından henüz hayattayken ve ölüm döşeğinde yatarken kendi yerine vekil tayin edilmiştir. Vâkıdî'nin, Muhammed b. Cübeyr'e isnat ederek rivayet ettiği bir olayda, Hz. Peygamber' e gelen bir adam birkaç soru sormuş, akabinde gelip kendisini bulamazsa ne yapacağını sorduğunda Hz. Peygamber, Hz. Ebu Bekir'i işaret etmiş ve onun yanına gel demiştir.⁸⁷ Bu rivayetler, Hz. Peygamber'in, hem Hz. Ebu Bekir'i sahabe içerisinde vekili olarak tayin ettiğini, kendinden sonra müracaat edilecek olan kişi tayin ettiğini hem de Hz. Ebu Bekir'in cömertliğini bir kez daha gösterir niteliktedir.

Hz. Peygamber'in, Hz. Ebu Bekir'i vekil tayin etmesine dair en somut delillerden biri Hz. Ebu Bekir'in hac emirliği iken, bir diğeri ise Hz. Peygamber'in ölüm öncesi hastalığı esnasında, mescide inemediği zamanlarda, Hz. Ebu Bekir'i imamet için görevlendirmesidir. Hz. Peygamber, vefat etmeden önce ağır bir hastalığa yakalanmış, sancıları azaldığı vakitlerde sahabelere çeşitli tavsiyelerde bulunmak ve vakit namazlarını kıldırmak niyeti ile mescitte onlarla buluşmuştur. Fakat vefatının 3 gün öncesinde hastalığı iyice ağırlaşmış, ne zaman mescide namaz için inmek istese olduğu yere yığılmıştır. Bu durum birkaç kez tekrar edince, Hz. Aişe'ye cemaatin namazlarını kılıp kılmadığını sormuş, Hz. Aişe ise kendisini beklediklerini haber verince, cemaate namazı kıldırması için, Hz. Ebu Bekir'e haber gönderilmesini istemiştir. Hz. Ebu Bekir'in yanına gelen adam, Hz. Peygamber'in namazı kıldırması için kendisini görevlendirdiğini söylemiş, Hz. Ebu Bekir ilk başta bundan imtina ederek, Hz. Ömer'e, namazı sen kıldır dedi ise de Hz. Ömer, bu işe onun daha layık olduğunu söylemiştir. Hz. Ebu Bekir namazı kıldırdığı esnada, Hz. Peygamber kendisini biraz daha iyi hissederek iki kişiye yaslanıp, cemaate katılmıştır. Hz. Ebu Bekir onu gördüğünde geri çekilmek istemiş, Hz. Peygamber devam etmesi için kendisine işaret etmiştir. Hz. Peygamber, Hz. Ebu Bekir'in yanına oturtulmuş, namaz, Hz. Peygamber oturur, Hz.

⁸⁵ Algül, Hz. Ebu Bekir'in Hicretten Vefatına Kadar Olan Dönemdeki Faaliyetlerine Genel Bir Bakış, 109.

⁸⁶ Bekir Topaloğlu, "Vekil", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (20 Mart 2023).

⁸⁷ Tirmizi, Sünen-i Tirmizi Tercümesi, çev. Abdullah Parlayan, 509.

Ebubekir ayakta olduğu halde kılınmış ve o esnada cemaat Hz. Ebu Bekir'in kıldırması olduğu namaza uymuşlardır. Hz. Ebu Bekir'in imamet için seçilmesi alelade bir tercih değildir. Hatta bu durumu anlatan rivayetler incelendiğinde, Hz. Aişe'nin babasının imam tayin edilmesinden hoşlanmaması, çeşitli bahaneler ile Hz. Peygamber'in kararını değiştirmesi için uğraştığı, başaramayınca, Hz. Hafsa ile konuşup Hz. Peygamber'i, Hz. Ömer'in imameti için ikna etmesini rica ettiği anlatılır. Hatta Hz. Peygamber'in bu kararının eşleri tarafından değiştirilmeye çalışılması, Hz. Peygamber'i rahatsız etmiş, Hz. Hafsa bu sebeple Hz. Peygamber tarafından adeta azarlanmıştır. Hatta rivayetlerde, Hz. Hafsa'nın, Hz. Aişe'ye kendisini bu işe ikna ettiğinden dolayı sitem ettiği bile yer almaktadır. Eğer Hz. Peygamber'in imamet tercihi basit bir seçim olmuş olsaydı, eşlerinin kendisine olan ısrarı neticesinde kararı değişebilirdi. Fakat Hz. Peygamber kendisine sunulan türlü gerekçe ve ısrarlara rağmen yerine Hz. Ebu Bekir'in vekalet etmesini istemiştir. Nitekim, bazı kaynaklarda bu olay anlatılırken, Hz. Aişe'nin yönlendirmesi ile imamete Hz. Ömer'in geçtiği, Hz. Ömer'in namaz tekbirini işiten Hz. Peygamber'in bu duruma müdahale edip, emrini kat'i şekilde dile getirdiği ifade edilmektedir. Hadislerinde defalarca ümmetin en üstünün Hz. Ebu Bekir olduğunu ifade eden Hz. Peygamber, adeta kendisinden sonra hilafet makamına gelecek olan ahlaki üstünlük konusunda da yerine Hz. Ebu Bekir'i tayin etmiş, hatta imameti esnasında kendisi de ona uyarak namazını kılmıştır.⁸⁸ Bu ısrarlı istek ve müdahalenin arkasında Hz. Peygamber'in, Hz. Ebu Bekir'i kendinden sonraki vekil olarak görmek istemesi yatıyor diyebiliriz.

Hz. Peygamber'in vekili olarak Hz. Ebubekir'i tayin etmesini düşündüğümüzde buna sebep olan pek çok durumu sayabiliriz. Çünkü aslında Hz. Ebu Bekir'in saydığımız tüm özellikleri aslında İslam'ın insanda bulunmasını istediği özelliklerdir. Bunları müthiş bir örneklik ile taşıyan ve her bir özelliğin sonuna kadar hakkını veren Hz. Ebu Bekir, ümmet içinde bu işe en layık olan kişidir. Fakat bunu tarihi konjonktürde değerlendirdiğimizde, Hz. Ebu Bekir'in güzel ahlakının dışında, aslında Hz. Peygamber'in ölümünden sonra ortaya çıkan tüm sıkıntıları çözebilecek kabiliyet ve donanım sahip olan tek kişi olması olduğunu söylenebilir. Hz. Ebu Bekir'in varlığı, Allah'ın vahyinin kesilmesi ve Hz. Peygamber'in kaybı sonrasında sahabenin düşmüş olduğu buhranın daha yumuşak bir geçiş ile atlatılmasına vesile olacaktı. Çünkü Hz. Ebu Bekir, ashop içinde Kur'an'ı ve sünneti en iyi anlayan kişilerin başında yer alıyordu. O, Hz. Peygamber'in söz ve davranışlarının arkasındaki asıl

⁸⁸ Kılıç, Hz. Peygamber'in Vefatıyla Sonuçlanan Hastalığı ve Defni Sürecinde Hz. Ebû Bekir, 64.

gayeyi bilir ve buna göre hüküm verebilirdi. O ayetlerin en derin manalarını bile Hz. Peygamber'den detaylıca öğrenmiştir.

Sahabe Hz. Peygamber sağ iken, yaşadıkları her sorunu kendisine iletir problemler ilahi irade ile çözüldü. Aslında Hz. Peygamber'in kaybı ortaya çıkacak sorunların çözümsüz kalması korkusunu doğurmuş ve sahabe arasında bir bunalıma sebep olmuştu. Hz. Ebu Bekir vahyin kesilmesinden sonraki süreçte sahabenin sorunlarını çözmekte ve bu bunalım halini en az sıkıntı ile atlatmak için kilit isimdi. Tüm bu özellikler bir bütün olarak değerlendirildiğinde ve Hz. Ebu Bekir'in iki yıl üç ay süren hilafet sürecindeki yönetim başarısına baktığımızda Hz. Peygamber'in tercihinin sebebini daha net anlamış oluruz.

2.1.2.5. İyi Bir Dost Oluşu

Hz. Peygamber ile Hz. Ebu Bekir, nübüvvetten önce başlayan dostluklarını ölene dek sürdürmüşlerdir. Hz. Ebu Bekir nübüvvetin ilk günlerinde Hz. Peygamber'i tasdiklemiş, ölene dek yanında İslam davası, Allah ve Resülü' nün rızası için mücadele etmiştir. Bu uğurda canını ve malını ortaya koymuştur. Hz. Ebu Bekir'in bu fedakarlıkları ise hem Allah'ın ayetleri ile hem de Hz. Peygamber'in hadis ve sünnetleri ile defalarca takdir görmüştür. Hz. Ebu Bekir'in, Mekke'de Hz. Peygamber'e türlü sıkıntılar yaşatılırken yanında olması, daha sonra hicret esnasında Hz. Peygamber'e eşlik etmesi İslam tarihinde '*yar-ı gar*', yani mağara arkadaşı olarak künyelenmesine vesile olmuştur.⁸⁹ Peygamber'i yaşamı boyunca yalnız bırakmama şerefine nail olan Hz. Ebu Bekir'in, bu durumu Hz. Peygamber'in ölüm döşeğindeyken de sürdürdüğünü görmekteyiz. Tüm sahabeler de olduğu gibi Allah Resülü'nün bu hastalığına çok üzülen Hz. Ebu Bekir, diğer sahabelere göre daha avantajlı bir konuma sahipti. Çünkü hastalığının ilerlemesiyle Hz. Peygamber diğer eşlerinden izin alarak, Hz. Aişe'nin hücreğine taşınmıştı. Hz. Aişe'nin Hz. Ebubekir'in kızı olması, onun hücreye diğer sahabelere nispetle giriş-çıkışını kolaylaştıran bir etkendi. Bu sayede yaşamında Hz. Peygamber'i bir an olsun yalnız bırakmayan Hz. Ebu Bekir, bunu ölüm hastalığı süresince de sürdürmüştür.⁹⁰

Bilindiği üzere, Hz. Peygamber'in hücreleri nasıl ki mescide bakmaktaysa, orada bulunan bazı sahabelerin evlerinin kapıları da aynı şekilde mescide bakmaktaydı. Hz. Peygamber, önceden açık olan bu kapıların, daha sonra kapatılmasını emretmiş, bu emirde muaf tutulan tek kişi ise Hz. Ebu Bekir olmuştur. Sahabelerin bu kararı anlamakta zorlanması

⁸⁹ Hatice Çubukçu, İslam Tasavvufunda Hz. Ebu Bekir'in Yeri, *Akademik Bakış Dergisi* 2018/66, 422.

⁹⁰ Kılıç, Hz. Peygamber'in Vefatıyla Sonuçlanan Hastalığı ve Defni Sürecinde Hz. Ebû Bekir, 68.

üzerine Hz. Ebu Bekir'in, kendi katındaki değerini açıkladığı görülmektedir. Fakat bu meselede ki belki de en önemli husus, bu davranışın sebebini anlayamayıp, Hz. Peygamber'e sebebini soran amcası Hz. Abbas'a, durumu izah ederken, *"Ben bu kararı kendiliğimden almadım"* demesidir. Bu cümle ile aslında Hz. Ebu Bekir'in, yalnızca peygamber katındaki değerini değil, Allah katındaki kıymetini de anlamaktayız. Nitekim, Hz. Peygamber'in namaza çıktığını görebilmek adına en azından kapısına bir delik açmak için Hz. Peygamber'den izin isteyen Hz. Ömer'e bu konuda izin verilmemesi de bunun en çarpıcı örneklerindendir. Zira Hz. Peygamber'in Hz. Ömer'e vermiş olduğu değerde bize ulaşan pek çok hadis ile tasdiklenmiştir. Tüm bunlara rağmen Hz. Ömer'e verilmeyen izin Hz. Ebu Bekir'e verilerek, onun sahabe içindeki değeri bir kez daha gözler önüne serilmiştir. Hz. Ebu Bekir'in kıymetini her defasında dile getiren Hz. Peygamber, bu değeri kendisine verdiği özel bir izinle bir kez daha göstermiştir.⁹¹

Hz. Peygamber'in vefat hastalığı sürecinde de Hz. Ebu Bekir'e verdiği, önem ve ihtimamı görmemiz mümkündür. Zira o süreci anlatan rivayetlerde Hz. Peygamber'in ölüm döşeginde dahi şöyle buyurduğu rivayet edilir; *"Sizlerden bir dostum olmasından Allah'a sığınırım. Çünkü Yüce Allah, İbrahim'i nasıl dost edindiyse, beni de öyle dost edinmiştir. Ben, ümmetimden dost edinecek olsam, Ebu Bekir'i dost edinirdim..."*⁹² dediğini görüyoruz.

2.1.2.6. Cesaretli Yapısı

Hz. Ebu Bekir çok cesur bir kişiliğe sahipti. Bunun belki de en büyük göstergesi, zengin bir tüccar ve Mekke'de saygın bir konumda yer alırken, tüm bunları Hz. Peygamber'in tebliğ davası için geride bırakmasıdır. Ayrıca o, yalnızca mal ve konumunu geride bırakmamış, İslam davası için canla başla mücadele de etmiştir. Mekkelilerin korkutmalarına ve yıldırma politikalarına canı ve malı ile karşı koymuştur. Hz. Peygamber'in Darû'l Erkam'da bulunduğu bir sırada ondan İslam'ı alenen Kâbe'de duyurmak için arkadaşları ile izin istemiş, Hz. Peygamber koşulların bunu için henüz uygun olmadığını söylediyse de bunun için Hz. Peygamber'e çokça ısrar etmiştir. Hz. Ebu Bekir Kabe'de aleni bir şekilde İslam'a davete başladığı sırada ise orada bulunan müşriklerden kalabalık bir grup onu orada ciddi şekilde dövmüşlerdir.⁹³ Aslına bakarsak, Hz. Peygamber'in bu duruma izin vermek istememesi, koşulların buna uygun olmadığını dile getirmesinden de anladığımız üzere, Hz. Ebu Bekir bunu başına geleceklerden habersizce yapmamıştır. Aksine başına ne

⁹¹ Kılıç, Hz. Peygamber'in Vefatıyla Sonuçlanan Hastalığı ve Defni Sürecinde Hz. Ebû Bekir, 67.

⁹² Müslim, Fedail-üs Sahabe, 27.

⁹³ Algül, Hz. Ebu Bekir'in İslam'ın İlk Yıllarındaki Faaliyetlerine Genel Bir Bakış, 31.

gelecek olan ne olursa olsun, davasını açıktan tebliğ etme cesaretini göstermiştir. Nitekim hicretten önce, Kureyş müşriklerinin Hz. Peygamber'e karşı yaptıkları pek çok kötülüğe karşı, Peygamber'i tek başına müdafaa etmiş, Kabe'de namaz kılan Allah Resulü'nün boğazını sıkmaya kalkan Ukbe isimli bir müşriği oradan uzaklaştırarak, '*Yalnızca Rabbim Allah'tır diyen bir kimseyi mi öldürmek istiyorsunuz?*' diyerek, tepkisini ortaya koymuştur.⁹⁴ Bunların tümü Hz. Ebu Bekir'in cesur bir kimse olduğunu bize gösterir.

Hz. Ebu Bekir'in iyi bir insan oluşu ve toplum tarafından sevilen bir kişi olması Müslüman olduktan sonraki süreçte, onu ibadet ederken görenlerin, Kur'an okurken onu dinleyenlerin gönüllerinin İslam'a ısınmasına vesile oluyordu. Bu sebeple müşrikler onun namazını aleni şekilde, insanların görebilecekleri bir yerde kılmasından ya da okuduğu Kur'an'ı başkalarının duymasından son derece rahatsızdı. Bu sırada bi' setin 5. yılına girilmiş ve Müslümanlar üzerindeki müşrik baskısı son derece artmıştı. Bu sebeple Hz. Peygamber Müslümanların Habeşistan'a hicretine izin vermişti. Hz. Ebu Bekir'de, Habeşistan'a gidip hem davasını oradaki insanlara anlatmak hem de dinini daha güzel yaşamak için göç etmek isteyen kimseler arasında yer alıyordu. Hatta bu düşünce ile yola bile koyuldu. Birkulğımada denilen bir yere vardığında Ehabîş kabilesi reislerinden İbnü'd Duğunne ile karşılaştı. Kendisi ile daha önceden bir tanışıklıkları vardı. O, Hz. Ebu Bekir'in güzel hasletlerini biliyordu ve her anlamda çevresindekilere böylesine faydası olduğunu bildiği bir kimsenin, yurdunu terk etmeye mecbur bırakılmasının doğru olmadığını dile getirerek, onu ikna etti. Mekke'de müşriklerin ileri gelenleri ile tek tek görüştü ve Hz. Ebu Bekir'i himaye ettiğini insanlara açıkladı. Müşrikler, bu himayeyi Hz. Ebu Bekir'in açıktan Kur'an okumaması şartıyla kabul ettiler. Hz. Ebu Bekir bu şarta bir süre uymuş olsa da daha sonra manevi coşkusu buna engel olmaya başladı. Şartı yerine getirmemesi sebebi ile Mekkeli müşrikler, İbnü'd Duğunne'nin himayesini geri çekmesini istediler. Hz. Ebu Bekir ise bu süre zarfında kendini himaye eden İbnü'd Duğunne'ye vefasını göstererek o himayesini çekmeden, himayesini iade ettiğini açıklamıştır. Hz. Ebu Bekir böylece adeta "*Bana Allah'ın himayesi yeter*" diyerek bir kez daha cesaretini göstermiştir.

Hz. Ebu Bekir, cesaretini hicret esnasında da göstermiştir. Yolculuk esnasında bir Hz. Peygamber'in önünden, ardından, sağından, solundan ilerleyerek yerinde duramamıştır. Hz. Ebu Bekir'in bu hali Hz. Peygamber'in dikkatini çektiğinden "*Ey Ebu Bekir! Neden yanımda ilerlemek yerine etrafımda halkalar çizip duruyorsun?*" diyerek sebebini sormuştur. Hz. Ebu

⁹⁴ Kasapoğlu, Cennetle Müjdelenen On Zattan Hazret-i Ebû Bekir, 12.

Bekir bunu, Hz. Peygamber'e bir şey olması korkusundan yaptığını söylemiştir.⁹⁵ Yani ortaya çıkacak olan bir tehlikede Hz. Peygamber'i kolayca müdafaa edebilmeyi amaçlamıştır. Mekkeli müşriklerin hicret esnasında Hz. Peygamber'in başına ödül koyarak onun yakalanmasını veya öldürülmesini istediklerini göz önünde bulundurursak, onları yol üzerinde fark eden ya da tanıyan kimselerin direkt olarak Hz. Muhammet'i öldürme amacıyla hedef alacaklarını söyleyebiliriz. Bunu Hz. Ebu Bekir'de bilmesine rağmen tüm cesareti ile Hz. Peygamber'i himaye etmeye çalışmıştır.

2.1.2.7. Merhametli ve Duygusal Oluşu

Hz. Ebu Bekir, iman etmeden öncede halk arasında merhameti ve yoksulu acıması, yardım etmesi ile bilinen bir sahabeydi. İman ettikten sonra ise gözlerinden yaşlar boşanarak Kur'an okuması onun ne kadar duygusal olduğunu göstermektedir. Öyle ki onun bu Kur'an okuyuşu, Mekkelileri öyle cezbediyordu ki, bazen onu dinlemek için etrafında bir izdiham oluşuyor, bu kıraat insanların İslam dinini merak etmesine ve kalplerinde bir yakınlık uyanmasına vesile oluyordu.⁹⁶

Hz. Ebu Bekir'in, Hz. Peygamber'in vefatından önceki hastalığında imam olarak tayin edilmesi konusunda Hz. Aişe'nin bu durumu istememesi ve Hz. Ömer'in tayin edilmesi ile ilgili Hz. Hafsa ile görüşmesinden vekalet konusunda bahsetmiştik. Hz. Aişe daha sonra bu durumu anlatırken, Hz. Peygamberle olan konuşmasını anlatmış. Hz. Peygamber'in durumuna yeterince üzülen babasının, duygusallığından dolayı namazı kıldıramayacağından endişe duyduğunu dile getirmiştir. Bu durumu *"Ey Allah'ın Resulü, Ebu Bekir yufka yüreklidir, sesi zayıftır, Kur'an'ı okurken ağlar"* diyerek endişesini açıklamıştır. Rivayetin devamında Hz. Aişe bunu babasının imametten muaf tutulması için söylediğini dile getirirse de o, yalan söyleyerek, Hz. Ebû Bekir'de olmayan bir davranışı öne sürerek imametten muaf olması için uğraşmamıştır. Hz. Ebû Bekir'in mizacını, yani onda zaten var olan bir özelliği, duygusallığını dile getirerek, Hz. Peygamber'in onu imamete getirmesinin önüne geçmeye çalışmıştır.⁹⁷ Nitekim bu süreci anlatan rivayetler, Hz. Aişe'nin haklı çıktığını göstermekte, Hz. Ebu Bekir'in Hz. Peygamber'in yerinde namaz kıldırıldığı süreçte çok üzüldüğü, ağladığı ve gerçekten de sesini cemaate duyurmakta zorlandığı söylenmektedir.⁹⁸ Bu da Hz. Ebu Bekir'in, merhamet ve duygusallığını gösteren örneklerden biridir.

⁹⁵ Yıldırım, Sahabe İklimi, 35.

⁹⁶ Algül, Hz. Ebu Bekir'in İslam'ın İlk Yıllarındaki Faaliyetlerine Genel Bir Bakış, 33.

⁹⁷ Kılıç, Hz. Peygamber'in Vefatıyla Sonuçlanan Hastalığı ve Defni Sürecinde Hz. Ebû Bekir, 64.

⁹⁸ Kılıç, Hz. Peygamber'in Vefatıyla Sonuçlanan Hastalığı ve Defni Sürecinde Hz. Ebû Bekir, 65.

2.1.2.8. Kanaat Sahibi Oluşu

Hiz. Ebu Bekir'in Müslüman olmadan önceki yaşantısı ve Mekke içerisindeki konumuna baktığımızda, sosyal anlamda insanî ilişkileri son derece gelişmiş, çevresi tarafından sevilen, saygı duyulan, yaptığı ticaret sayesinde mal varlığı yerinde bir kimse olarak karşımıza çıkar. Fakat Hiz. Ebu Bekir'i hiçbir tarihi rivayette dünyalık bir şeyi hırsla isterken ya da bunun için çabalarken görmeyiz. Zaten eğer böyle bir gaye içerisinde olmuş olsaydı, imanından vazgeçtiği takdirde bu, Mekkeli müşrikler tarafından kendine sunulabilirdi. Bu sebeple o dünyalık her şeyi terk ederek, İslam davasına hizmet etme konusunda ilk kanaatkarlığını göstermiştir. Fakat onun kanaatkarlığı yalnızca Mekkeli müşriklerin tekliflerine rağmen iman etmesi konusunda değildir. O Müslümanlar arasında da kendisine elindekinden fazlasını vermeye çalışıldığında bunu kabul etmemiştir. Bunun en güzel örneği, Muhacirler ile Ensarlar arasında, Hiz. Peygamber'in '*muâhat*' adı verilen kardeşliği kurmasından sonra yaşanmıştır. Hiz. Ebu Bekir, Hiz. Peygamber tarafından, evine misafir olduğu Hârice b. Zeyd ile kardeş kılınmıştır. Harice b. Zeyd elindeki tüm imkanları Hiz. Ebu Bekir ile paylaşmayı istemişse de Hiz. Ebu Bekir bunu kabul etmeyerek, Medine'ye gelirken yanında bulunan beş yüz dirhem ile ticaret yaparak, emek vererek geçimini sağlamayı istemiştir. Halbuki Harice b. Zeyd'e ortak olmasında hiçbir mahsur yoktur. Fakat yine de o, elindekine kanaat göstermiş, fazlasını istememiştir.⁹⁹

2.1.3. Hiz. Ebubekir'in Kişilik Özellikleri ve Mizacının Modern Psikoloji Açısından Değerlendirilmesi

Psikolojide bireyin sağlıklı bir kişilik gelişimine sahip olup olmadığını anlarken, bireyin kendilik algısının yanı sıra, çevre tarafından nasıl algılandığının da son derece önemli olduğunu biliriz. Tarihi rivayetleri incelediğimizde, Hiz. Ebu Bekir'in sadece İslam sonrasında değil, İslam öncesinde de toplum tarafından sevilen, sayılan saygın bir kimse olduğunu ve sağlıklı bir kişilik gelişimine sahip olduğunu söyleyebiliriz. Hiz. Ebu Bekir'in İslam öncesinde de insani ilişkiler ve iletişim konusunda başarılı olduğunu söylemek mümkündür.¹⁰⁰ O sebeple toplum içerisindeki anlaşmazlıkları yönetme konusunda son derece başarılı olarak görülmüştür. Buda Hiz. Ebu Bekir'in iletişim becerisinin yüksek olduğunu gösterir. Günümüzde yapılan araştırmalar, iletişimin toplumun en temel olgusu olduğunu söylemektedir. Aynı zamanda Psikolog Doktor Zuhail ve Acar Baltaş'ın 1997 yılında yapmış

⁹⁹ Algül, Hiz. Ebu Bekir'in Hicretten Vefatına Kadar Olan Dönemdeki Faaliyetlerine Genel Bir Bakış, 106.

¹⁰⁰ Doğan, Hiz. Ebu Bekir'in (R.A.) Şahsiyeti Ve Mizah Anlayışı, *Hazreti Ebu Bekir*, ed. Ali Aksu, 1/172.

olduğu bir araştırma göstermiştir ki, bir kimsenin sağlıklı insani ilişkiler kurması, daha iyi iletişim becerisine sahip olması, bireyin duygusal olgunluğa erişmiş olmasını gerektirir.¹⁰¹ Duygusal olgunluk ise günümüzde insan psikolojisi için son derece önemli bir kavramdır. Sağlıklı bir insan psikolojisinin temelinde bireyin duygusal olgunluğa ulaşmış olması yatar. Duygusal olgunluk, kısaca bireyin kendisini tanıması, eksik ve yeterli yönlerini bilmesi ve karşılaştığı olaylara bilinçli tepkiler vermesini kapsar.¹⁰² Tarihi rivayetlerin tamamını incelediğimizde, Hz. Ebu Bekir'in duygusal olgunluğa erişmiş bir kimse olduğunu söylememiz mümkündür. Onun toplum içinde sayılan, sevilen, insan anlaşmazlıklarında aray bulması için görevlendirilmesini sağlayan temel unsur, Hz. Ebu Bekir'in öncelikle kendine dair olgunluğunun gelişmiş olması ile ilgili olması muhtemeldir.

Hz. Ebu Bekir'in İslam'dan önceki yaşantısını değerlendirdiğimizde, o günün şartlarını göz önünde bulundurursak, mal varlığı zengin denebilecek seviyededir. Darun'n Nedve gibi içinde bulunan kimselerin belli başlı kriterlere sahip olmasının şart olduğu bir kurumda, Hz. Ebu Bekir bu kurallara uymadığı halde kişisel hasletleri sebebi ile yer almaktaydı. Kabilesi, o dönemde Mekke'nin en kuvvetli kabilesi sayılabilecek Kureyşoğullarının bir koluydu. Yine o dönemde halk tarafından son derece önemli sayılan eşnak görevini yürütmekteydi. Tüm bu koşullar o dönemde Mekke'de yaşayan bir kimse için övünmek ve kibre kapılmak için son derece yeterli sebeplerdi. Fakat tüm bunlara rağmen, Hz. Ebu Bekir'e dair rivayet edilen hiçbir bilgede, onun bunlarla gururlandığını ve kibre kapıldığına dair bir rivayet bulunmamaktadır. Aksine Hz. Ebu Bekir ile Hz. Peygamber'in arkadaşlığını incelendiğinde, maddi gelir, ailesini kaybetmiş olma gibi durumlardan dolayı Hz. Peygamber'in, Hz. Ebu Bekir'den daha dezavantajlı konumda olduğunu söylemek mümkündür. O dönemde Hz. Peygamber'in risaletini kabul etmeyen pek çok kişi aslında bu sebeplere dayanarak, iman etmeyişi meşru bir zemine oturtmaya çalışıyordu. Bu vasıflarının peygamber olmasına engel olduğunu, kendilerinin toplumsal sınıf bakımından daha yüksek konumda olmasını, peygamberliğin bu sebeple tıpkı kendileri gibi maddi ve manevi her koşulda, Hz. Peygamber'den üstün olacak başka bir kimsenin hak ettiğine inanıyorlardı. Çünkü toplumsal değer yargıları bu yöndeydi. Araplar üstünlüğü, mal, erkek evlat, güçlü kabile anlayışı üzerine oturtmuşlardı. Tüm bu değer yargıları, yeni gelen dinde '*Üstünlük ancak takvadır*' denilerek yıkılıyor, yok sayılıyordu. Böyle bir durumda, köleler gibi zaten toplumun dezavantajlı kesiminde yer alan kimseler, kendilerine değer atfeden bu dini kabul etmekte

¹⁰¹ Mücahit Dilekmen vd., Eğitim Fakültesi Öğrencilerinin İletişim Becerileri, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2008 12/2, 224.

¹⁰² Hayrendiş, '*Duygusal Olgunluk*' (Erişim 25 Mart 2023).

nispeten daha az zorlanacakken, toplum nezdinde saygın kabul edilen bir kimsenin tüm bu değer kalıplarını yıkarak iman etmesi daha zor olacaktır. Toplumun belirlediği ölçütlere göre Hz. Ebu Bekir, tabiri caiz ise kendinden daha kötü şartlara sahip olan bir kimseye iman ederek, onun Allah'ın son elçisi olduğunu kabul etmiş ve bu sayede onu beşerî tüm kalıplardan daha üst bir konuma konumlandırmıştır. Aslına bakılırsa, o zamana dek kimseye tek bir yalan söylememiş olan Hz. Peygamber'in, gerçek bir peygamber olduğu o dönemde kendisine düşmanlık eden pek çok müşrik tarafından da biliniyordu. Fakat imanlarına engel olan şey, kendi kafalarındaki peygamber ölçütlerine Hz. Peygamber'in sosyo-ekonomik durumunu yakıştırmamalarıydı. Hz. Ebu Bekir'in tüm bu kalıpları yıkarak, iman etmesi onun aslında bu kalıplara kalbi bir bağlılığının olmadığını gösterir. Çünkü eğer oda kendisini Hz. Peygamber'den o veya bu sebeple üstün görmüş olsaydı, en azından iman etme hususunda nefsi bir zorluk çekebilirdi. Fakat daha öncede aktardığımız gibi, Hz. Peygamber, Hz. Ebu Bekir'in imanından bahsederken, 'kendisine herkesin zorluk çıkardığı bir dönemde onun koşulsuz şartsız kendisine inanarak iman ettiğini' söylemiştir. Bu sayede şunu çok net bir şekilde söyleyebiliriz ki Hz. Ebu Bekir, kibirden uzak son derece tevazu sahibi bir kimsedir. İmanını kolaylaştıran şey, bu tevazusu olmuştur. Tevazu duygusal olgunluğa sahip kimselerin bir özelliği olmasının yanı sıra son dönemde yapılan çalışmalar kişide tevazu duygusunun gelişmesinde bağlanma türlerinin de son derece etkili olduğunu göstermektedir. Hatta öyle ki, güvenli bağlanan kimseler, alternatif fikirlere daha açıklık sağlamakta buda bu kişilerde entelektüel tevazunun gelişimini de desteklemektedir.¹⁰³ Güvenli bağlanma bir çocuğun 0-3 yaş arasında kendisine bakım veren kişi ile arasında kurduğu güvene dayalı duygusal bağıdır. Günümüzde yapılan çalışmalar 0-3 yaş arasında kurulan bu bağın bireyin tüm yaşamına etki ettiğini göstermektedir.¹⁰⁴ Peki bu bağlamda Hz. Ebu Bekir'in güvenli bağlanma stiline sahip olduğunu söylenebilir mi? Bununla ilgili kesin bir kanıya varmak zor olsa da en azından Hz. Ebu Bekir'in ebeveynleri ile ilgili ilişkilerine dair tarihi rivayetlere başvurarak bir çıkarımda bulunmamız mümkündür. Hz. Ebu Bekir, Mekke'de Kureyş soyunun Teymoğulları kabilesine mensup olarak doğmuştur. O dönemde erkek çocuğu sahibi olmaya son derece önem verildiğini göz önünde bulundurursak, Hz. Ebu Bekir'in ailesindeki kişileri, doğumu ile mutlu ettiğini söyleyebiliriz. Fakat Hz. Ebu Bekir'in doğumu ile ilgili şöyle bir bilgi daha aktarılmaktadır; Hz. Ebu Bekir'in kendisinden önce doğan bütün kardeşleri çeşitli sebeplerle vefat etmişlerdir. Ümmü'l Hayr Hz. Ebu Bekir dünyaya geldikten sonra Kabe'ye yönelerek,

¹⁰³ Emine Yücel-Gökhan Arslantürk, 'Kendini Unutmak': Psikoloji Araştırmalarında Tevazu, *Psikoloji Çalışmaları Dergisi*, 2019, 39/1, 226-227.

¹⁰⁴ Abap Psikoloji, "Güvenli Bağlanma ve Kariyere Etkisi" (Erişim: 25 Mart 2023).

‘Allah’ım bu çocuğu ölümden azat et (atik) ve bana bağışla’ diye dua etmiştir. Hatta Hz. Ebu Bekir’in atik lakabının buradan geldiği rivayet etmiştir.¹⁰⁵ Tüm bu şartları göz önünde bulundurduğumuzda Hz. Ebu Bekir’in ailesi tarafından son derece istenen bir çocuk olduğunu söyleyebiliriz. İstenen ve ailede sevgi görececek bir çocuk olarak doğması güvenli bağlanmayı kolaylaştıracak bir unsurdur. Fakat Hz. Ebu Bekir’e bakım veren kişinin annesi olduğunu var sayarsak, bu konu ile ilgili en bariz söylem annesi Ümmü’l Hayr bint Sahr hakkında o Müslüman olmadan önce söylediği sözlerdir. Hz. Ebu Bekir’in, Mekke döneminde müşrikler tarafından dövüldüğü ve uyanır uyanmaz Hz. Peygamber’i sorduğu olayda, Hz. Ebu Bekir, Hz. Peygamber’in iyi olduğunu görmedikçe yiyip içmeyeceğini belirtmiştir. Annesi, onu geceleyin Hz. Peygamber’in yanına götürmüştür. Hz. Ebu Bekir, Hz. Peygamber’i kendi durumu ile ilgili bilgilendirdikten sonra *“Ey Allah’ın Resulü! Bu kadın benim annemdir. Bana daima iyi bir annelik etmiştir. Belki sen ona dua edersen, duanın hürmetine Allah onu cehennem ateşinden kurtar”* diyerek annesi için dua istemiştir.¹⁰⁶ Burada annesinin çok iyi bir anne olduğundan ve kendisine daima iyilikte bulunduğundan bahsederek annesi için dua isteyen Hz. Ebu Bekir’in annesine karşı derin bir sevgi ve hürmet duyduğunu ve bununda çocukluk yıllarına dayandığını söyleyebiliriz. Buda Hz. Ebu Bekir’in güvenli bağlanmış olma ihtimalini kuvvetlendirmektedir. İnsan algısı, çocukluktan yetişkinliğe doğru, somuttan soyutadır. Hz. Ebu Bekir’in önce kendisine bakım veren, somut bir varlığa yani annesine güvenli bağlanırken, daha sonra soyut olana yani Allah’a güvenli bağlanmıştır. Daha öncede belirttiğimiz gibi bireyin 0-3 yaş arasındaki bakım verenine bağlanma türü, onun hayatının tamamındaki duygu ve davranışlarını etkilemektedir. Yapılan araştırmalar aslında bu iki durum arasında anlamlı bir pozitif ilişki bulmuşlardır. Yani, annesine güvenli bağlanan bir birey, Tanrı’ya bağlanma biçimi olarak da büyük oranda güvenli bağlanma türüne sahip olmaktadır.¹⁰⁷

Bağlanma kavramı ile sadakat yani siddikiyet birbirinden farklı anlamlara sahiptirler. Bağlanma taahhüt ifade eden bir anlaşma iken sadakat daha çok samimi bir dostluğu ve içten bir bağlılığı ifade eder. Fakat bu konular üzerinde çalışanların çoğu sistemlerinde bu iki kavramı yakından ilişkili olarak ele almıştır. Josiah Royce bu isimlerden biridir. Royce ‘bağlanma ve sadakat’ konusunu birbiri ile ilişkili şekilde incelemiştir. Royce sadakati *“Bir kişinin bir davaya pratikte, istekli ve tam bağlılığıdır”* şeklinde açıklamıştır. Ona göre bu

¹⁰⁵ Habil Nazlıgöl, “Ümmü’l Hayr bint Sahr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Erişim 25 Mart 2023).

¹⁰⁶ Nazlıgöl, Ümmü’l Hayr bint Sahr.

¹⁰⁷ Ahmet Canan Karakaş-Kader Bektaş, Bağlanma Stilleri ile Tanrı’ya Bağlanma Arasındaki İlişki Üzerine Bir Alan Araştırması, *Türk Din Psikolojisi Dergisi*, 2020/2, 104.

bağlılığı sağlamış olan birey tüm yaşamını bu davaya göre formüle eder. Ona göre bağlanmanın en temel sebebi kişiye bir varoluş amacı sunması yani ‘neden varız?’ sorusuna cevap vermesidir. Aynı zamanda bu bağlılık ile kastedilen körü körüne bir bağlılıktan ziyade kendi içinde bir bağımsızlığı kapsar. Aynı zamanda bağlanan insan, bu davaya aktif şekilde hizmette etmelidir. Bu bağlanma bireyin kendini gerçekleştirme içinde son derece önemlidir.¹⁰⁸ Bahsedilen tüm bu dava bağlılığı ve sadakat özellikleri Hz. Ebu Bekir’in göstermiş olduğu refleksler ile doğrudan uyumludur. Yani o dönemde ‘sıddık’ olarak bilinen Hz. Ebu Bekir’in duruşunu, günümüz modern psikolojisi ile değerlendirdiğimizde de yine aynı sonuca varmaktayız.

Hz. Ebu Bekir’in bir diğer kişilik özelliği ise cömertliktir. O İslam tarihinde malını defalarca İslam davası için feda etmesi ile bilinir. Günümüz psikolojisinde cömertlik kavramı daha çok empati kavramı ile ilişkili olarak ele alınmaktadır. İnsan empati sayesinde karşısındaki insanın zor durumunu anlamaya çalışır, kendisini onun yerine koyar ve bu sayede arada görünmez bir bağ oluşur. Cömertlik ise bu oluşan bağın bir sonucudur. Kişinin empati duygusu ne kadar gelişirse, cömertlik gösterme refleksi de aynı şekilde gelişir. Bu durumu beyin aktiviteleri bağlamında değerlendirecek olursak; Dr. Gafman ve ekibi yapmış olduğu araştırmalar sonucunda insanların ödül alma ve bir şey verme eylemleri sırasında beyin aktivitelerini incelemiş ve ikisinde de beynin aynı aktivitelere sahip olduğunu bulmuşlardır. Hatta öyle ki, birey cömertlik gösterdiği zaman, sevdiği birini ya da çocuğunu gördüğünde beyninde aktif olan bölgeler aktif olup, kendisine o hazzı vermektedir. Beynin ödül mekanizmasına geçmesi ile endorfin adı verilen bir hormon salgılanıyor ve bu hormon ruh ve beden sağlığına olan faydası ile biliniyor. Yani günümüzde yapılan modern psikoloji araştırmalarına baktığımızda cömertliğin yalnızca toplumsal faydasını değil, insanın bedensel ve ruhsal iyi oluş haline büyük katkı sağladığını göstermektedir. Fakat Hz. Ebu Bekir’in hayatı boyunca gösterdiği cömertlik örneklerine baktığımızda bunu yalnızca cömertlik olarak nitelendirmek yetersizdir. Hatta isâr kavramının Hz. Ebu Bekir ile daha çok ilişkili olduğunu ifade etmek mümkündür. İsâr kavramını kısaca bireyin karşısındaki kişinin ihtiyaçlarını kendine tercih etmesidir şeklinde açıklamıştık. Günümüz araştırmalarında bakıldığında en yüksek verme davranışına sahip olan bu bireylerin prefrontal kortekslerindeki aktivasyonunda aynı şekilde yüksek olduğunu bulgusuna ulaşılmıştır.¹⁰⁹ Yani isâr kavramını açıklarken dediğimiz gibi, bir kimse başkasının ihtiyacını kendi ihtiyacının önüne koyarak bir

¹⁰⁸ Koç, İnsan ve Sadakat, *Felsefe Dünyası Dergisi*, 2002/1,35, 51.

¹⁰⁹ Prof. Dr. Kemal Sayar, “Ruh Sağlığımız ve Cömertlik” (28 Mart 2023).

verme durumu gerçekleştirdiğinde, beyin üzerinde yapılan çalışmalar göstermiştir ki, insanın yemek yerken ya da cinsellik esnasında haz yaşarken beyin aktif olan bölümleri aktif hale geliyor.¹¹⁰ Yapılan bu çalışmalar sayesinde, cömertliğin yalnızca başkaları için yapılan iyilikler olarak değerlendirilmesinin eksik olduğu bulgusuna ulaşıldığını söyleyebiliriz. Aslında verme hali toplumsal faydasının yanı sıra, bireysel iyi oluş içinde son derece gerekli ve önemlidir.

Hiz. Ebu Bekir'in cömertliğini, onun merhamet sahibi olması ile de ilişkili olarak ele alabiliriz. Çünkü merhamet kavramının tanımına dair bir inceleme yaptığımızda onun, bireyin bir başkasının acı durumuna karşı bir duygusal tepki geliştirmesi ve ona yardım etme davranışında onu motive eden itici bir güç olarak tanımlandığını görürüz.¹¹¹ Hiz. Ebu Bekir'in yaşamı boyunca, özellikle Mekke'de İslam'ın ilk yıllarında eziyet edilen köleleri hiçbir karşılık beklemeden, ücretini ödeyerek azat etmesi buna örnek verilebilir. Hiz. Ebu Bekir'in İslam öncesinde yaşadığı Hilfu'l Fudu'l meselesinde tüccarın mağdur edilmesine razı olmaması gibi meselelere de baktığımızda onun merhamet ve adalet sahibi bir kimse olduğu çıkarımını yapabiliriz. Merhamet kavramı, günümüz psikolojisinde pozitif psikoloji yaklaşımının ön plana çıkması ile daha büyük anlam ifade eder hale gelmiştir. Yapılan çalışmalar göstermiştir ki, bir kişi çevresinde merhamet içerikli davranışlar gözlemlediğinde merhametli olmaya karşı motivasyonu daha da artmaktadır. Yani kişiler merhamet sahibi kimselerin davranışlarına şahit olduktan sonra kendileri de daha merhametli davranışlar ortaya koymaktadır.¹¹² Bu araştırma sonucundan yola çıkarak, zaten merhametli bir mizaca sahip olan Hiz. Ebu Bekir'in, Allah'ın ilahi kitabında bile merhametini ön plana çıkararak bahsettiği son nebinin merhametli söz ve davranışlarını gözlemleyerek daha da merhametli bir kişiliğe evrilmiş olması muhtemeldir.

Hiz. Ebu Bekir'in ön plandaki kişilik özelliklerinden biri olan bolca şükreden ve kanaatkâr bir kimse olması yine Hiz. Ebu Bekir'in yukarıda bahsettiğimiz özellikleri ile ilişkili olarak karşımıza çıkar. Zira İslam medeniyeti, kişinin kanaatkârlığını, kalp zenginliğine bağlamış, kalbi zengin olanın ise elinin açık olacağını söylemişlerdir. Hiz. Ebu Bekir ise bahsedilen tüm bu özelliklere sahip bir kimse olarak karşımıza çıkmaktadır. Buradaki şükür kavramını daha çok kişinin elindekine şükredip, daha fazlasını arzulayacak bir dünya hırsına sahip olmaması ile ilişkili düşünülür. Günümüzde ise elindekine şükredip,

¹¹⁰ Prof. Dr. Kemal Sayar, "Ruh Sağlığımız ve Cömertlik" (28 Mart 2023).

¹¹¹ Eşref Nas – Ferhat Kardaş, Merhamet Eğitimi ve Eğitimde Merhamet, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırma Dergisi*, 2022, 11/1, 321.

¹¹² Nas-Kardaş, Merhamet Eğitimi ve Eğitimde Merhamet, 323.

dünya hırsından uzak bir şekilde yaşamak bir erdem olarak kabul edilmekle birlikte, psikoloji bilimi gerek yurtdışında gerekse yurtiçinde şükür kavramının insan üzerindeki etkisine yoğunlaşarak, şükretmenin bireysel ve sosyal faydalarını anlamaya, anlamlandırmaya çalışmaktadır. Dünyanın pek çok yerinde yapılan bu çalışmaları genel bir sınıflandırmaya tabii tuttuğumuzda şükürün, fiziksel iyi oluş, başa çıkma motivasyonu, materyalizm üzerine etkisi, kaygı ve depresyon ile ilişkisi, olaya bağlı şükür ve şükürün kişilik yapısı ile ilişkisi ile ilgili olduğunu görürüz. İnsanda olumlu ruh halini geliştirme üzerine yoğunlaşan pozitif psikolojide özellikle şükür duygusu üzerinde durarak, yaptıkları araştırmalar sonucunda insanın şükür sahibi olmasının onun üzerinde son derece olumlu etkilere sahip olduğunu dile getirmişlerdir. Örneğin şükür, insanı daha neşeli, hoşgörülü, yapıcı ve cömert bir kimse haline getirmektedir. Bireyin şükretme eğilimini ölçen bir ölçek geliştirme çalışması yürüten McCullough, Emmons, Tsang yürüttükleri dört araştırma ile geliştirmiş oldukları ölçeklerin geçerlilik ve güvenilirliklerini ölçmüşlerdir. İlk çalışmada bireylerin on hafta boyunca düzenli olarak bir ‘şükür günlüğü’ tutmalarını istemişlerdir. Çalışma şu şekilde yapılmıştır; bir gruptan haftanın beş önemli olayı, ikinci gruptan haftanın en zor atlatılan beş durumu ve son gruptan ise hafta içinde en çok şükrettikleri beş durum ya da olayı yazmaları istenmiştir. Bu üç grubun araştırma öncesi ve sonrasındaki fizyolojik, psikolojik ve manevi iyi oluş durumları incelenmiştir. Araştırma sonucunda üçüncü grubun, fiziksel rahatsızlıklarının azalma gösterdiği, yaşama karşı daha iyimser bir tutuma sahip oldukları, düşmanlıklardan uzak durdukları, daha fazla olumlu duyguya sahip olduklarını göstermiştir.¹¹³ Tüm bu çalışmalar bize göstermektedir ki, bireydeki kanaatkarlık ve şükür hali onun hem fiziksel hem de psikolojik iyi oluş motivasyonunu son derece arttırmaktadır. Bu sayede depresyon riskini de azaltır. Hz. Ebu Bekir, o dönemde ciddi sayılabilecek bir servete sahipken, malını defalarca insanlar için harcayacak kadar cömert, elinde bir şey kalmayınca bunu bir sorun olmaktan çıkaracak üstün bir şükre ve kanaate sahipti. Onun hayatı boyunca yalnızca ekonomik olarak yaşadığı iniş-çıkışlı sürece baktığımızda bile aslında onun ne kadar şükür sahibi, kanaatkâr bir kimse olduğunu görürüz. Fakat Hz. Ebu Bekir bu davranışını yalnızca maddi olarak değil, hayatının her alanına yaymış bir kimse idi. Yukarıda bahsettiğimiz gibi, yapılan araştırmalar bu özellikleri hayatının geneline yaymış ve kişilik haline getirmiş bireylerin daha az düşmanlık ve kin besleyen bireylere dönüştüklerini göstermektedir. Hz. Ebu Bekir’in hayatındaki pek çok olayda da düşmanlığın ve kinin yeri olmadığını

¹¹³ Gülüşan Göçen, Şükür ve Psikolojik İyi Olma Arasındaki İlişki Üzerine Bir Alan Araştırması (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2012), 16.

görmekteyiz. Ayrıca Hz. Ebu Bekir'in defalarca varlık ve yokluk çizgisi arasında devam etmiş olan hayatını, günümüz insanının yaşadığında intihara kadar süren bir depresyon ve bunalıma sebep olduğunu düşünürsek, Hz. Ebu Bekir'in şükür ve kanaatkarlık durumunun onun kişilik gelişimi ve ruhsal iyi oluşunu ne kadar olumlu etkilediğini görürüz.

Hz. Ebu Bekir'in son derece zeki bir mizaca sahip olduğunu söyleyebiliriz. Öyle ki Hz. Peygamber sürekli kendisi ile istişare eder, güncel durumlarla ilgili kendisinin fikrini sorardı. Bedir esirleri gibi pek çok konuda Hz. Ebu Bekir'in verdiği fikirler beğenilir ve uygulanırdı. Bunun yanı sıra onun zekasını iyi bir tüccar olmasından da anlayabiliriz. Günümüz psikolojisinde zekâ kavramına değinecek olursak, bu konuda yapılan çalışmalara kısaca bakmamız gerekir. Bu konuda modern psikolojideki ilk olarak tanımlanabilecek çalışmalar Alfred Binet isimli psikologdan Paris okullarının ilk yıllarında hangi çocukların başarılı hangilerinin başarısız olacağını anlamak için bir aygıt geliştirmesi ile başlamıştır. Binet bu konuda günümüzde de herkesin bildiği IQ testlerini ortaya koymuştur. Bu test daha sonra diğer ülkelerde de uygulanmaya başlanmış ve milyonlarca insana uygulanmıştır. Bu durum insanların zekalarını rakamsal olarak birbirleri ile kıyaslamasına sebep olmuştur. Bu zekâ testi, okul başarısını yordamak için oluşturulduğundan, sayısal ve sözel alandaki yeterlilikleri ölçmeye yönelikti. Bu süreçte çocukları beklenen zekâ seviyesine sahip olmayan ebeveynler ve beklenen performansı testlerde gösteremeyen çocuklar ciddi bir psikolojik tahribata maruz kalmışlardır. Bu durumun akabinde bu psikolojik tahribatı onarmak adına bu kişiler üzerinde çalışmalar yürüten G. Gardner *'Frames Of Mind'* eserinde bu çalışmayı yürütürken kafasında oluşan bazı soruları cevaplamaya çalışmıştır. O dönemde de herkesçe bilinen herkesin farklı yeteneklere sahip olduğu düşüncesi, zekâ kavramı ile birlikte ele alınmış ve daha sistemli hale getirilmiştir. Bu sayede Gardner günümüzde de herkesçe bilinen 'Çoklu Zekâ Kuramını' ortaya koymuştur. Bu kurama göre her insanda 7 farklı zekâ alanı bulunmaktadır. Fakat bu zekâ türleri bazı kişilerde daha baskın olarak ortaya çıkmaktadır.¹¹⁴ Bu kurama göre Hz. Ebu Bekir'in kişilik özellikleri, mizacı, yaptığı meslek ve tarihi rivayetlerde geçen olaylardan yola çıkarak sözel zekâ ve kişiler arası sosyal zekasının son derece yüksek olduğunu söylememiz mümkündür. Çünkü rivayetler, kendisinin son derece iyi bir hatip olduğunu söylemektedir ki bu, dili etkin kullanma yeteneği ile ilişkili olarak ele alınabilir. Ayrıca insanları ikna etme kabiliyetinin yüksek olduğunu İslam'ın en zor yayıldığı dönemlerde bile pek çok kişinin Müslüman olmasına vesile olmasından anlayabiliriz. Buda sözel zekasının son derece yüksek

¹¹⁴ Mustafa Zülküf Altan, Çoklu Zekâ Kuramı, *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi Dergisi*, 1999/17, 4-6.

olduğunu gösterir. Hz. Ebu Bekir'in kişilik özelliklerinden bahsederken bahsettiğimiz gibi kendisinin insanlarla olan sosyal ilişkileri son derece gelişmiştir. Gardner tarafından kişiler arası sosyal zekâ olarak değerlendirilen bu özelliğe göre, kişi problemleri etkin şekilde çözebilir, insanlarla beraber çalışabilme durumunu son derece iyi yönetir. Bu özelliklerin tümünün Hz. Ebu Bekir'de bulunduğunu, tarihi kaynaklardan görebilmekteyiz. Gerek Peygamber dönemi gerek hilafet döneminde son derece etkin sosyal ilişkilere sahip olmuştur. Ayrıca Gardner'a göre bu zekâ türüne sahip kimseler iyi birer tüccar olabilirler. Hz. Ebu Bekir'in de iyi bir tüccar olduğunu göz önünde bulundurursak, bunda kişiler arası sosyal zekasının son derece etkin kullanmasının payı olduğunu söyleyebiliriz. Son yıllarda (1995) Daniel Goleman, bu yedi zekâ alanına yapmış olduğu çalışmalar sonucunda sekizinci bir alan daha eklemiştir.¹¹⁵ Duygusal zekâ, bireyin iç veya dış uyaranlar neticesinde meydana gelen duygularının farkında olması, bunları tanımlayabilmesi ve açıkça ifade edebilmesi, başkalarının duygusal mesajlarını doğru şekilde anlayabilmesi ve değerlendirebilmesi sonucunda tüm bunları kontrol edebilme becerisine sahip olması ve etkili bir şekilde yönetebilmesini ifade eder. Duygular akıllı kararlar alabilmek adına son derece önemlidir. Salt akıl, duygular olmaksızın tek başına verimli olamaz. Doğru yol için duygusal zekâ son derece önemlidir. Duygusal zekâsı yüksek birey hem kendi duygularını hem de karşısındaki kitlenin duygularını etkili bir şekilde yöneterek insani ilişkilerde yüksek bir başarıya sahip olacaktır.¹¹⁶ Bahsedilen duygusal zekâ özelliklerine bakarak, Hz. Ebu Bekir'in kriz anında verdiği tepkileri değerlendirebiliriz. Özellikle Hz. Peygamber'in ölümü esnasında yaşanan ciddi duygu yoğunluğuna rağmen hem kendi duygularını hem de karşısında bulunan insanların duygularını etkili bir şekilde yöneterek, ortaya çıkabilecek olası bir sorunun önüne geçmiştir. Bu ve buna benzer pek çok konuda duygularını etkili şekilde yöneterek, mantık çerçevesinde çözümler ve seçenekler üretmesi, onun duygusal zekâsı yüksek bir kimse olduğunu gösterir.

Hz. Ebu Bekir'in Hz. Peygamber daha hayatta iken imamete getirilmesi, o dönemde sahabe tarafından, daha sonrasında İslam tarihçileri tarafından Hz. Peygamber tarafından atanmış bir halife ve lider olması yorumunu doğrumuştur. Bu konu ile ilgili detaylı açıklamaları Hz. Ebu Bekir'in kişilik özellikleri bölümünde yaptığımız için bu kısımda bu özellikler günümüzdeki liderlik çalışmaları, karizmatik liderlik özellikleri ve Hz. Ebu Bekir'in halife olarak ümmetin başına geldiğindeki psikolojik durumu üzerinden ifade

¹¹⁵ Altan, Çoklu Zekâ Kuramı, 6.

¹¹⁶ Sibel Sü Eröz, Örgütlerde Duygusal Zekâ, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 16/29, 2013,219.

edilecektir. Günümüzde psikolojide önemli bir yere sahip olan liderlik kavramı, zaman içerisinde bir alt disiplin olarak teşekkül etmiş ve liderlik psikolojisi altında gelişim göstermeye devam etmiştir. Bu alt disiplin daha çok söz konusu lider ile o lideri izleyen, takip eden halk ya da kişiler arasındaki ilişkiyi ifade eder. Liderlik psikolojisinde, lideri izleyen kişiler ona bir güven duyarlar, bu güven daha sonraki süreçte onun politikalarını desteklemek ve onun düşüncelerini kendi duyguları gibi benimserler. Bunu sağlayan etki gücü liderlik psikolojisi dalı tarafından incelenir.¹¹⁷ Fakat bu kavram yalnızca liderlik psikolojisi başlığı altında incelenecek kadar dar bir kapsama sahip değildir. Bir lideri incelerken yalnızca etki-tepki durumuna indirgenemeyecek kadar komplike bir oluşumdan söz ederiz. Örneğin bir lider yalnızca peşindeki kitleyi etkilemez. Aynı zamanda içinde bulunulan toplum ve kültür de liderin liderlik kapasitesini etkiler. Reicher, Haslam ve Platow bu konuda şunu söylemişlerdir; *“Liderde arzu edilen özellikler liderin içinde bulunduğu toplumla bağımlı olarak şekillenir.”*¹¹⁸ O sebeple şunu söyleyebiliriz, Hz. Ebu Bekir, Hz. Peygamber eli ile dönüştürülmüş halen daha kitaplarda ‘*asr-ı saadet*’ olarak nitelendirilen bir dönemin insanlarına liderlik etmiştir. Buda karşılıklı alma verme dengesini bize göstermektedir. Yani Ebu Bekir üstün ahlaki yapıda bir topluma, iyi liderlik etmiş bir kimsedir. Fakat Hz. Ebu Bekir’in kişilik özellikleri ve mizacının o konuma getirilmesinde son derece etkili olduğunu bilmekteyiz. Onun halifelik süreci boyunca hayata geçirdiği pek çok uygulama bugün ‘karizmatik lider’ olarak adlandırılan özellikler bütününe çok üstündür. Buna rağmen Hz. Ebu Bekir’in modern dönem karizmatik liderleri gibi zaman içerisinde bir güç zehirlenmesi yaşamamış olması aksine tevâzusunun artması onun son derece güzel bir ahlaka ve oturmuş bir karaktere sahip olduğunun göstergesidir.

2.1.4. Hz. Ebubekir’in Kişilik Özellikleri ile Mizacının Dini Yaşama ve Algılama Biçimine Etkisi

Her insan farklı bir mizaç ve kişilik özelliği ile yaşar. Bu özelliklerin bazıları genetik aktarımla bireye ulaşmış iken bazıları ise çevre etkisiyle zaman içerisinde kazanılmıştır. Bireyin karakter ve mizacı onun hayatının her alanına etki eder. Çünkü birey, olayları kişilik özelliklerine göre değerlendirir ve bir aksiyon göstereceğinde bu özelliklerle paralel olarak davranış ortaya koyar. Örneğin sinirli bir karaktere sahip olan kimse, kendisine yapılan bir şakaya da öfkeli bir şekilde tepki verecek iken, daha sakin karaktere sahip bir kimsenin

¹¹⁷ Kadir Beycioğlu, *Liderlik Psikolojisi, Eğitim Yönetiminde Liderlik: Teori, Araştırma ve Uygulama* (Ankara: Pegem Akademi, 2016), 17.

¹¹⁸ Beycioğlu, *Liderlik Psikolojisi*, 22

tepkisi de o doğrultuda olacaktır. İnsani ilişkilerde son derece önemli olan karakter, hayatın bütününe etki ederken dini yaşama ve anlama biçimine de aynı şekilde etki eder. İman eden bir kimse dinin bütün emirlerini ve yasaklarını kabul eder. Fakat kişilik ve mizaç özelliklerine bağlı olarak dinin pratiğine yönelik bazı hususlarında, diğer bireylere göre farklı davranışları daha ön planda olabilir. Bu durumu Hz. Ebubekir bağlamında örneklendirecek olursak, Hz. Ebubekir sıddıkiyeti ile künyelenmiştir. Onun dürüstlüğü yalnızca İslam sonrası duruşu ile de ilgili değildir. O İslam öncesinde de halk arasında bu kişilik özelliği ile ön plana çıkmıştır. Bu durum Müslüman olduktan sonra sürmüş ve Allah ile peygamberine olan sadakat ile taçlanmıştır. Bu özelliği Hz. Ebubekir'in iç güdümlü dindar olarak nitelendirilebilmesini sağlamıştır. Bu kişilik özelliği Hz. Ebubekir'in Müslüman olduktan sonra yaşadığı tüm olaylarda etkisini göstermiş, tavır ve davranışlarını doğrudan ya da dolaylı olarak etkilemiştir. Burada tek bir örnek vermiş olsak da birinci bölümde kişilik, karakter ve mizaç özelliklerini açıkladığımız bu kavramların aslında tek yönlü manaları kapsamadığını, aksine pek çok kavramı ve özelliği içine alan kompleks yapılar olduğuna işaret etmiştik. Bu örnekte sıddıkiyeti ele almış olsak da Hz. Ebu Bekir'in bahsettiğimiz tüm kişilik özellikleri, karşılaşmış olduğu tüm olaylar üzerinde etkili olmuştur. Bu bölümde bu özelliklere değinilecek ve Hz. Ebu Bekir'in karakter, kişilik ve mizaç özelliklerinin dini yaşama, algılama ve insanı ilişkiler bağlamında nasıl bir etkisi olduğu anlaşılmaya çalışılacaktır.

Hz. Ebubekir'in kişilik özelliklerinden bahseden kaynakları incelediğimizde, onun genel olarak, yumuşak huylu, nazik, duygusal, mütevazi ve hoşsohbet bir kimse olduğuna rastlarız.¹¹⁹ Onun ne kadar mütevazi bir kimse oluşunu, kendini öven bir kimse ile karşılaştığında, bundan Allah'a sığınması ve “*Allah'ım beni öven sözlerden dolayı, beni muâhaze etme, beni bir tek sen bilirsin*” diyerek dua etmesinden de anlayabiliriz.¹²⁰ Halbuki o, Allah tarafından henüz yaşarken cennetle müjdelenmiş, daha ölmeden önce ahiretteki yerini öğrenmiş bir kimsedir. Bu durum bile onun kibre kapılmasına sebep olmamıştır. Bu durumda onun üstün tevazusu ile yakından ilgilidir. Yine onun mütevazi bir kimse oluşunun en güzel örneklerinden biri, Hz. Peygamber'in vefatından sonra, hilafete gelmesiyle irat ettiği hutbeden anlaşılmaktadır. Sahabe arasında bu işe daha en uygun olan kimsenin o olduğunun mesajı daha Peygamber aleyhisselam vefat etmeden verilmiş olan Hz. Ebu Bekir bu durumu irat ettiği hutbede şu şekilde değerlendirmektedir; “*Ey İnsanlar! Layığınız olmadığım halde*

¹¹⁹ Hüseyin Çelik, Hz. Ebubekir Hakkında Nazil Olan Ayetler, *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/15 (2019), 117.

¹²⁰ Kasapoğlu, Cennetle Müjdelenen On Zattan Hazret-i Ebû Bekir, 13.

üzerinize halife oldum."¹²¹ Halbuki, sahabe içinde bu işe ondan daha layık olan kimsenin olmadığı Hz. Peygamber'in onu ölmeden imamete getirmiş olması ve yine sahabenin ittifakı ile alenen bilinmekteydi. Fakat buna rağmen bu durum, onu kibre düşürmemiş, aksine tevazusunu daha da arttırmıştır. Hz. Ebu Bekir'in hangi konum ve durumda bulunursa olsun tevazusunu koruması, asla kibre düşmemesi, insani ilişkilerini ömrünün sonuna kadar sağlıklı bir zeminde sürdürmesini sağlamıştır. Dini de bu şekilde yaşamış, cennetle müjdelenmiş olmasına rağmen bu durumu hayatının ilerleyen safhalarında bir rahatlama ya da rehavete kapılma nedeni olarak görmemiştir. Aksine aynı mutedil çizgiyi sürdürmeyi hedeflemiştir.

Hz. Ebu Bekir'in İslam'ın ilk gününden son gününe dek Hz. Peygamber tarafından onaylanmış, takdir görmüş tüm davranışlarını yapmaya devam etmesi, kötü görülenleri ise terk etmesi onun tutarlı bir şahsiyete sahip olduğuna delildir. Zira günümüzde ortalama 60 yıl olarak değerlendirilen insan ömrünü düşünecek olursak pek çok insanın yaşam serüveni esnasında değişebileceğini, hatta bazen zıt iki uç arasında değişken fikir ve davranışlara sahip olabileceğini söyleyebiliriz. Nitekim bu başta kendi hayatımız olmak üzere çevremizdeki çoğu insan içinde geçerlidir. Bu durum sağlıklı ve aşırı olarak nitelenen duygu ve davranışları içermiyorsa, olumsuz bir durum olarak da nitelendirilemez. Fakat Hz. Ebu Bekir'in hayatına bir bütün olarak baktığımızda cahiliye döneminden ölümüne kadar davranışları son derece tutarlı, Müslüman olmadan önce geliştirmiş olduğu kişilik özellikleri ile Müslümanlıktan sonraki süreci son derece uyumlu bir şekilde ilerlediğini görürüz. Zaten sağlıklı bir kişilik gelişimine sahip olan Hz. Ebu Bekir, bu durumu Müslüman olduktan sonra İslam ile süsleyerek daha iyiye evrilmiştir. Fakat dediğimiz gibi, Hz. Ebu Bekir için ortaya konan iyi davranışların fazlalığı açısından İslam tetikleyici olsa da en azından kişilik noktasında büyük bir dönüşüme sebep olmamıştır. Aksine Hz. Ebu Bekir, kişilik ve mizaç özelliklerine son derece uygun bir dine mensup olmuştur. Zira Hz. Ebu Bekir, cahiliye döneminde yapılan çirkin davranışlardan Müslüman olmadan öncede uzak durmuş bir kişidir.¹²² İffetli ve şerefli bir hayat sürmesi, her türlü sarhoş edici maddeden uzak durması, iyilik sever, merhametli ve dürüst bir kimse olması sebebi ile aslında onun Müslüman olması, karakteri ile birebir örtüşen bir durumdu. Öyle ki, cahiliye döneminde Ebu Kuhafe'nin onun putlara tapması için götürdüğünü fakat putlara yönelttiği bazı isteklerin cevapsız kalması sonucunda bunun sağlıklı bir durum olmadığını fark edip, puta tapıcılıktan uzak durduğunu anlatmıştır.¹²³ Tüm bunlardan da yola çıkarak, onun mantık çerçevesinde düşünerek hareket

¹²¹ Algül, Hz. Ebu Bekir'in Hicretten Vefatına Kadar Olan Dönemdeki Faaliyetlerine Genel Bir Bakış, 112.

¹²² Algül, Hz. Ebu Bekir'in İslam'ın İlk Yıllarındaki Faaliyetlerine Genel Bir Bakış, 32.

¹²³ Doğan, Hz. Ebu Bekir'in (R.A.) Şahsiyeti Ve Mizah Anlayışı, *Hazreti Ebu Bekir*, ed. Ali Aksu, 1/176.

ettiğini, o dönemin yaygın inancı atalar dinini sırf ataları inandığı için tercih etmediğini görmekteyiz. Tüm bu özellikler, Hz. Ebu Bekir'in dini yaşama ve algılama biçimine son derece etkisi olan hususlar olmuştur.

Hz. Ebu Bekir nesep ilmine hakimdi. İyi bir hatip olarak bilinirdi. Rüya tabirinde maharetliydi. İyi ve ahlak sahibi bir tüccardı. Mekke'de iyi bir dost ve vefakâr bir arkadaş olarak bilinirdi. Mekke'de önemli işlerin görüşüldüğü meşveret meclisinde yer alır, eşnak adı verilen diyetler ile ilgili görevi yürütürdü. Bu sebeple itibar sahibi ve saygın bir kimse idi.¹²⁴ Baktığımızda bu hususlar, o günün koşullarında pek çok kimsenin hayali olan şeylerdi. Toplum, bunları kutsal sayar, bu özelliklere sahip olan kimseye hürmet gösterirlerdi. Nitekim daha öncede belirttiğimiz gibi, Hz. Peygamber'in peygamberliğini kabul etmeyenlerden bazıları onun zenginlik, şöhret gibi özelliklerinin olmamasından dolayı bu konuma uygun olmadığını öne sürmüşlerdi. Peygamberlik gibi seçiminde tamamen Allah iradesinin olduğu, kulların veya beşerî hiçbir özelliğin etkilemesinin mümkün olmadığı bu hususta bile müşriklerin bu özellikleri bir ön koşul sayması aslında bu kabullerin o dönemde ne kadar önemli olduğunu gösterir. Bu özelliklere sahip olmayan bir kimsenin peygamber olamayacağını düşündükleri için Müslüman olmamalarının yanı sıra, toplum içinde Hz. Muhammed'in yalan söylemeyeceği ve onun gerçekten peygamber olduklarını bildikleri halde, şöhret ve itibarlarını kaybetme endişesi ile iman etmeyen kimseler vardı. Hz. Ebu Bekir bu iki görüşü de kabul etmeyerek iman etmiştir. Darü'n Nedve'de, gerekli koşullara sahip olmadığı halde bulunan iki kişiden biri olmasına rağmen, Hz. Peygamber'in yanında bulunmayı orada bulunmaktan daha değerli görmüştür. Halbuki pragmatist bir bakış açısı ile değerlendirdiğimizde, maddiyat ve dünyalık olarak Hz. Ebu Bekir, peygamberin karşısında yer almış olsa servetine servet katabilir, itibarını arttırabilirdi. Fakat Hz. Ebu Bekir'in tercihi dünyalık değil, ebediyet olmuştur. O dönemde çoğu insan menfaatlerinden dolayı iman etme cesaretini gösteremezken, Hz. Ebu Bekir ilk iman edenlerden olmuş ve üzerine pek çok bedel ödemiştir. Fakat bunların hiçbiri Hz. Ebu Bekir'i yolundan döndürmemiştir. Bu kararlı kişiliği onun dini yaşama biçimine de etki etmiştir. Hatta yalnızca Hz. Peygamber hayatta iken değil, öldükten sonra bile emirlerini ve yasaklarını sürdürme konusunda ciddi bir kararlılık sergilemiştir.

Hz. Peygamber'e vahyin henüz geldiği günlerde, yapmış olduğu ticaret sebebi ile Mekke dışında bulunan Hz. Ebu Bekir, şehre döndüğünde müşriklerin ileri gelenleri tarafından Hz. Peygamber'e karşı uyarıldı, ona iman etmemesi konusunda tembihledi. Fakat

¹²⁴ Algül, Hz. Ebu Bekir'in İslam'ın İlk Yıllarındaki Faaliyetlerine Genel Bir Bakış, 26.

o, Hz. Peygamber'in söylediklerini ilk ağızdan dinlemeyi tercih etti.¹²⁵ Bu olaya baktığımızda, Hz. Ebu Bekir'in propaganda kültürünün bir parçası olmayı reddettiği çıkarımında bulunabiliriz. Kendisi şehir dışındayken, Hz. Muhammed bir vahiy almıştı ve o, bu durumu Mekkelilerin kendisini haberdar etmesi ile duymuştu. Olay yalnızca kendisine bildirilmemiş, Hz. Peygamber ile ilgili olumsuz söylemlerde de bulunulmuştu. Fakat Hz. Ebu Bekir'in kişilik özelliklerine ve davranışlarına genel anlamda baktığımızda onun 'birilerinin emretmesi ya da söylemesiyle' değil, kendisine mantıklı gelen ve kendi düşünceleri ile hareket eden bir kimse olduğunu görürüz. O, iman etme sürecinde de bu özelliğine uygun davranmış, Hz. Peygamber ile kendisi konuşmuş ve akabinde iman etmiştir.

Hz. Ebu Bekir Mekke döneminde sosyal ilişkileri son derece gelişmiş bir kimse idi. Bütün meslek gruplarındaki kimselerle iyi anlaştığı gibi, gençlerle de arası son derece iyiydi.¹²⁶ Bu özellik onun nesep ilmindeki yeteneği ile birlikte dini yaşayışı ve tebliğ edışı boyutunda çok ciddi fayda sağlamıştır. Özellikle İslam'ın ilk yıllarından bazıları aşere-i mübeşşere içinde bulunan pek çok sahabe onun tebliğ etmesi ile Müslüman olmuştur. O, iyi bir konuşmacı oluşunu, sosyal ilişkilerdeki becerisini ve akrabalık bağlarına olan vakıfıyeti ile İslam'a büyük hizmette bulunmuş ve Hz. Peygamber'e yardım etmiştir. Bu özelliği de onun dini yaşama şekline etki etmiş, pasif değil aktif bir tebliğ metodu oluşturmasını sağlamıştır.

Hz. Ebu Bekir'in nasıl bir kişiliğe sahip olduğunu tahlil edebilmemiz açısından halife seçildikten sonra irat ettiği hutbe son derece önemlidir. Hz. Ebu Bekir oradaki insanlara şu şekilde seslenmiştir;

Ey insanlar! En layığınız olmadığım halde, üzerinize halife oldum. İyi hareket edersem bana yardımda bulununuz. Fena harekette bulunursam beni doğrultunuz. Doğruluk emanet, yalancılık hıyanet doğurur. Aranızda kuvvetli olanlar, üzerinden başkasının hakkını alıncaya kadar benim yanımda zayıf sayılır. Her zayıf kişi de hakkını aliverinceye kadar benim yanımda kuvvetli sayılır. Sakın cihadı terk etmeyin. Çünkü Cenâb-ı Allah, cihadı terk eden her milleti küçük düşürmüş ve zayıflatmıştır. Ben Allah'a ve Rasûlü'ne itaat ettikçe siz de bana itaatte bulunun. Allah'a ve Rasûlü'ne aykırı davranırsam, sizin bana itaat etmeniz gerekmez.

Bu hutbeyi okuduğumuzda, Hz. Ebu Bekir'in kendini hilafet makamına layık görme konusunda ne kadar mütevazî davrandığını görürüz. Halbuki Hz. Peygamber vefat etmeden önce, onu imamete getirerek ve kendisi de ona uyararak, ümmete layık bir imam olacağının mesajını vermişti. Fakat Hz. Ebu Bekir bununla kibirlenmek yerine tevazusunu yitirmemiştir. Halife olarak, güçlü olanın haksızlığa uğramış ve hakkını alamamış kimseler olduğunu ve

¹²⁵ Algül, Hz. Ebu Bekir'in İslam'ın İlk Yıllarındaki Faaliyetlerine Genel Bir Bakış, 26.

¹²⁶ Algül, Hz. Ebu Bekir'in İslam'ın İlk Yıllarındaki Faaliyetlerine Genel Bir Bakış, 28.

onların yanında olacağını söylemiştir. Günümüz toplumunda bile gücün maddi kuvvetle ölçüldüğünü varsayarsak, bunun ne derece değerli olduğunu görürüz. Aynı zamanda o, ölçünün Allah ve Resulünün hükmü olduğunu ve eğer bir yanlış olursa onu düzeltmelerini istemiştir.

Hiz. Ebu Bekir hilafeti boyunca istişareye ciddi önem vermiş, karşısına çıkan tüm problemlerde çevresinde bulunan sahabelerle görüş alışverişinde bulunmuştur.¹²⁷ Bu özelliği sayesinde kendinden sonraki çıkabilecek olası bir fitne için, hilafet makamının kime kalacağı ile ilgili de önde gelen sahabeler ile istişare ederek yerine Hiz. Ömer'i bırakmıştır.¹²⁸ Hiz. Ebu Bekir gerek çevresindeki insanların görüş ve düşüncelerini alma konusunda gerekse hilafete Hiz. Ömer'i getirme konusunda tek bir gayeye sahip olmuştur. Oda ortaya çıkacak olası bir problemi engellemek ve düzenin bozulmasını engellemek. Hiz. Ebu Bekir'in sahabeler ile istişaresi nebevi bir miras olup, Hiz. Ebu Bekir'in de hilafeti döneminde uygulanmaya devam etmiştir. İstişareler sonucunda meseleler çok yönlü değerlendirilmiş, bireysel değil toplumsal menfaatlere öncelik tanınmıştır. Hiz. Ebu Bekir'in istişareye verdiği önem sayesinde pek çok mesele kolaylıkla çözülmüş, olası fitnelerin de önüne geçmesini sağlamıştır.

Hiz. Ebu Bekir, kendisi başta olmak üzere bir görev icra eden herkesin öncelikle bunu hak etmesi gerektiğine inanıyordu. Hilafeti döneminde göreve getirdiği kimseleri mutlaka liyakat esasına göre tercih ediyor, göreve getirdiği kimselere de bu hassasiyetine göre tercihler yapmalarını emrediyordu.¹²⁹ Hiz. Ebu Bekir'in icra ettiği görev İslam Devleti Başkanlığı idi. İstese tüm görevlere sevdiği, istediği kişileri getirebilir ve onların bu görevleri yerine getirebilecek kabiliyetlerine bakmayabilirdi. Fakat Hiz. Ebu Bekir, olay ve durumları iyi analiz edebilme yeteneğine sahip gerçekçi bir kişi idi. O, kabilecilik anlayışına dayalı bir atama yaparsa, Hiz. Peygamber'in kesin olarak yasakladığı ve cahiliye adeti olarak nitelediği bu davranışın tekrar hatırlanıp uygulamaya konmasından endişe ediyordu. Hatta aşere-i mübeşşereden Talha b. Ubeydullah'a önemli devlet vazifelerine gelebilecek kabiliyeti olduğu halde aralarındaki akrabalık bağından dolayı görev vermemişti. Onun bu anlayışı yasaklanmış ve kötü görülmüş bir davranışın önünü açmama endişesi ile ne kadar hassas davrandığının bir göstergesi olmuştur.

Hiz. Ebu Bekir'in Üsame ordusuna verdiği talimat incelendiğinde, günümüz evrensel insan hakları ve savaş hukukunda önemsenen tüm ilkelere yer verildiğini görürüz. Hiz. Ebu

¹²⁷ Adem Apak, Hiz. Ebu Bekir'in Yönetim Anlayışı ve İdarecilerle Münasebetleri, *Hazreti Ebu Bekir*, ed. Ali Aksu (Sivas: Sivas Üniversitesi Rektörlük Matbaası, 2019), 160.

¹²⁸ Doğan, Hiz. Ebu Bekir'in (R.A.) Şahsiyeti ve Mizah Anlayışı, *Hazreti Ebu Bekir*, 173.

¹²⁹ Apak, Hiz. Ebu Bekir'in Yönetim Anlayışı ve İdarecilerle Münasebetleri, 164-165.

Bekir onlara, “*insanların uzuvlarının kesilmemesi, çocuk, kadın ve yaşlıların öldürülmemesi, ağaçların kesilmemesi, kurban edilebilecek hayvanları beslenme amacı dışında kesmeme, din adamlarına dokunmama*” şeklinde öğütler vermiştir. Bu öğütlerin tümü günümüz insan hakları ve evrensel savaş hukukunda yer alan ve önemsenen öğütlerdir.¹³⁰ Onun görevlendirmiş olduğu orduya bu emirleri vermesi hem İslam savaş hukukunun sürdürülmesini önemseddiğini hem de merhametli kişiliğinin dini yaşama biçimine de etki ettiğini göstermektedir. Onun bu kişiliğini Yahudilerin hurma ağaçlarının kesilmesi meselesinde, Hz. Peygamber’e yalnızca görüş açısını kapatan ağaçların kesilmesini teklif etmiş. Peygamber aleyhisselam da bu görüşü onaylamıştır. Buradan Hz. Ebu Bekir’in insan ve çevre haklarına son derece riayet eden bunu hem kendi yaşamında hem de görevlendirdiği insanların kendi yaşamlarında uygulamasını telkin ettiğini görmekteyiz.

Hz. Ebu Bekir’in cahiliye döneminde kan davaları ve diyetlerden dolayı ortaya çıkan sorunlar ile ilgilenirdi. Aynı zamanda o insanı ilişkileri düzenleme, ara bulma, anlaşmazlıkları çözme gibi konularda mahirdi.¹³¹ Davalarda görüşlerine danışılan, isabetli kararlar verdiği inanan Hz. Ebu Bekir, İslam’a girişinden sonra, İslam toplumunda da bu özellikleri ile ön plana çıkmıştır. Bu durum Hz. Ebu Bekir’in adaletli ve eşitlikçi duruşu ile son derece ilgilidir. İslam öncesindeki bu tavrını Müslüman olduktan sonrada sürdürmüştür. Aynı zamanda Hz. Ebu Bekir’in dengeli tutum ve davranışları Freud’un yapısal kişilik kuramında bahsetmiş olduğu, id, ego ve süpereo üçlünün de son derece dengeli ve tutarlı şekilde idare edildiğini gösterir.

2.2. Hz. Ömer

2.2.1. Hayatı

Bir rivayete göre, Büyük Ficar savaşından 4 yıl önce bir rivayete göre ise fil vakasından on üç yıl kadar sonra doğduğu söylenir. Baba tarafından soyu Cahiliye döneminde Kureyş’in sefaret görevini yürüten Adî b. Ka’b kabilesine kadar ulaşırken bir yandan da Ka’b b. Lüey tarafından da Hz. Peygamber ile buluşur. Annesi Mahzûm kabilesindendir ve Hanteme bint Haşim’dir. Hz. Ömer’in hayatı ile alakalı kısıtlı bilgi bulunmaktadır. Özellikle İslamiyet öncesindeki yaşamı ile ilgili detaylar büyük oranda hakîm değiliz. Genel manada, iyi silah kullanan, pehlivana benzer bir vücut yapısı olan, güçlü-kuvvetli, iyi at binen bir kimse olduğu, içki ve kadın düşkünlüğünün bulunduğu, okuma yazma bildiğini, şiire merakı

¹³⁰ Apak, Hz. Ebu Bekir’in Yönetim Anlayışı ve İdarecilerle Münasebetleri, 167.

¹³¹ Doğan, Hz. Ebu Bekir’in (R.A.) Şahsiyeti ve Mizah Anlayışı, *Hazreti Ebu Bekir*, 172.

olduğunu, nesep konusunda bilgisinin olduğunu, ticaret ile meşgul olduğu ve bir dönem babasının develerinin çobanlığını yaptığını ve bir dönem Mekke’de elçilik görevi yürüttüğüne dair bilgimiz bulunmaktadır. Hz. Peygamber’e, ilk vahiy gelmeye başladığında kendisine ciddi düşmanlık etmiştir. Hatta Müslüman olanlara ciddi eziyetler ettiği de bilinmektedir. Müslüman olması ile ilgili öne çıkan rivayetler olmakla birlikte kendisinin, Hz. Peygamber’in “*Ya Rabbi! İslam’ı Ömer b. Hattab ya da Amr b. Hişam’a (Ebu Cehil) nasip et!*”¹³² şeklinde ettiği dua sonucunda Müslüman olduğu bilinmektedir. Onun Müslüman oluşundan sonra ilk kez Müslümanlar Kabe’de toplu namaz kılabilmişlerdir.¹³³

Hz. Ömer’in cahiliye ve Müslüman olduktan sonrası süreçte hicrete kadar olan hayatı hakkında detaylı bilgi bulunmamaktadır. Müslüman oluşundan sonraki hayatı ile ilgili siyer ve hadis kaynaklarında bulunan rivayetleri ise Hz. Ömer’in karakteri ile ilgili analizleri yaparken detaylı olarak ele alacağız. Elimizde bulunan bilgiler, Hz. Ömer’in İslam ile şereflenmeden önceki süreçte, Müslüman bir kimsenin yapmaması gereken tüm özelliklere sahip olduğunu gösterir niteliktedir. Fakat Müslüman olduktan sonra tüm özellikleri İslam dininin kişilerden beklediği davranış ve özelliklerle tekrar şekillenmiştir. Aslında sadece bu açıdan bile Hz. Ömer’in hikayesi baştan sona incelenmeye değerdir. Çünkü Hz. Ömer’in var olan özellik ve davranışları ile taban tabana zıt beklentileri olan bir dine girdikten sonra, davranışlarının baştan şekillenmiş olması son derece önemlidir.

2.2.2. Hz. Ömer’de Öne Çıkan Kişilik Özellikleri

2.2.2.1. Celalli (Öfkeli) Yapısı

Hz. Ömer İslam tarihinde de cahiliye döneminde de celal sıfatı ile tanınan bir kimse idi. Celal Allah’ın sıfatlarından biri olup, onun gazap yönü ile ilgili fiillerini kapsar. Bu sıfat yaratılmış kimseler için kullanıldığında ise, sinir ve öfke halini¹³⁴ ifade eder. Hz. Ömer’de bu sert mizaçlı oluşu ve öfke hali ile yaşadığı toplumda bilinen bir sahabeydi. Fakat Hz. Ömer’in bu celal halini İslam’dan önce ve sonra olmak üzere iki aşamada değerlendirmek gerekir. Çünkü İslam Hz. Ömer üzerinde ciddi bir dönüştürücü etki oluşturmuştur. Hz. Ömer’in öfkeli kişilik yapısı da bu durumdan etkilenmiştir. Bu sebeple ilk önce İslam’dan önceki öfke durumunu daha sonrasında ise İslam ile değişikliğe uğrayan, törpülenen yanlara vurgu yapmakta fayda olacaktır.

¹³² Tirmizi, Sünen-i Tirmizi Tercümesi, çev. Abdullah Parlayan, 508.

¹³³ Mustafa Fayda, “Ömer” Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Erişim 5 Nisan 2023).

¹³⁴ Oxford Language, “Celal” (Erişim 7 Nisan 2023).

Hız. Ömer cahiliyede öfkesi ile bilinirdi ve onun bu öfkesi çevresini de etkilemekteydi. Davranışların da merhamet bulunmuyordu. Öfkesini kontrol etme gayretinde bulunmaz, bu öfkeyi en yakınlarından çıkarmaya meyilli davranırdı. Şiddet yanlısı bir hayat benimsemişti.¹³⁵ Bu hayatı benimsemesinde elbette ki kendi kişilik özelliklerinin yanı sıra Mekke cahiliyesinin bu kişilik tipini besleyecek nitelikte bir alt yapısı olmasının da büyük bir etkisi vardı. Toplum bu tarz kişileri ön plana çıkarmakta ve desteklemekteydi. Bu kişilikler ise kendisine daha geniş bir gelişim ve yayılım alanı bulduklarından zaten baskın olan öfke ve hırçın karakterleri daha da ileri seviyelere taşınmaktaydı. Hız. Ömer'in bu hırçın davranışları bedensel kuvveti ile birleştiğinde Mekke gibi kaba kuvvetin son derece önemsendiği ve takdir gördüğü bir toplumda Hız. Ömer'i aranan kişi yapmıştı.¹³⁶

Hız. Ömer'in bu öfke hali ve sert mizacı yalnızca toplumdaki insanlara değil, yakın çevresinde bulunan kimselere karşı da geçerliydi. Rivayetler, onun aile yaşantısında da bu tavrı sürdürdüğünü söylemektedir. Nitekim Müslüman olması ile ilgili rivayetler anlatılırken kardeşi Fatıma'nın Müslüman olduğunu öğrendiğinde ona tokat atması da bunun bir örneğidir.¹³⁷ Hız. Ömer'in bu öfke halinin yalnızca kendisi ile değil, çevresi ile de ilgili olması durumu, Müslümanları da doğrudan etkilemekteydi. Çünkü yalnızca kardeşinin değil, o dönemde etrafındaki kimselerin Müslüman olmasından da ciddi rahatsızlık duymaktaydı. Buda onlara karşı öfkesini büyütmesine ve fiili birtakım davranışlar ortaya koymasına sebep oluyordu. Bu sebeple Müslüman kölelere eziyet diyor ve akrabalarından İslam'ı seçenlere şiddet uyguluyordu. Aslında Hız. Peygamber'in Ebu Cehil ya da Hız. Ömer'den birinin Müslüman olmasını dilediği ile ilgili duayı bu bağlamda ele alabiliriz. Zira her ikisi de öfkesini yalnızca sözleri ile değil, yaptıkları fiiller ile de dışa vuruyor, Müslümanlara ciddi zararlar veriyorlardı. Bu durumun son noktası ise, Darü'n Nedve'de artık Hız. Peygamber'den kurtulmanın tek yolunun onun öldürmek olduğu ile ilgili karar çıktığında bunu yapma konusunda kendisinin gönüllü olmasıdır.¹³⁸

Müslüman olduktan sonraki süreçte de Hız. Ömer, gerek Hız. Peygamber ile yapmış olduğu istişarelerde verdiği tavsiyelerle gerekse çevresine verdiği tepkilerle genelde diğer sahabelere göre daha öfkeli tavırlar içerisinde olmuştur. Örneğin Hız. Peygamber Bedir esirleri konusunda sahabe istişare ettiği sırada, Hız. Ebu Bekir fidye alınmasını tavsiye

¹³⁵ Ayşe Bayraktutan, Din Psikolojisi Açısından Hız. Ömer'in Fiziksel ve Ahlaki Kişiliği, *Genç Mütefekkirler Dergisi* 1/2, 2020, 54.

¹³⁶ Bayraktutan, Din Psikolojisi Açısından Hız. Ömer'in Fiziksel ve Ahlaki Kişiliği, 64.

¹³⁷ Bayraktutan, Din Psikolojisi Açısından Hız. Ömer'in Fiziksel ve Ahlaki Kişiliği, 57.

¹³⁸ Abdurrahman Demirci, Hız. Muhammed'in Öfke Kontrolü (Hız. Ömer'le Diyalogları Bağlamında), *Mukaddime* 5/2 (2014), 117.

ederken, Hz. Ömer bunun Mekke'li müşrikler tarafından onlara karşı kalplerinde bir yumuşaklık olduğunu düşünüleceğini söyleyerek hepsinin boyunlarının vurulmasını söylemiştir. Bunun sebebi olarak da kafire karşı kalbimizde bir merhamet olmadığını bilsinler demiştir.¹³⁹ Bu olayı aktaran rivayetleri detaylı incelediğimizde, Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer'in esirler hakkında verdikleri fikirler sonucunda Hz. Peygamber tarafından bazı peygamberlere benzetildiğini görmekteyiz.

*Allah kimilerinin kalbine yumuşaklık verir, hatta süten daha yumuşak olur. Kimilerinin kalbine ise sertlik verir de taştan daha sert olur. Ey Ebu Bekir! Senin halin İbrahim'in haline benzer ki, o, Allah'a: 'Kim bana uyarsa, o bendendir. Kim de bana karşı gelirse, şüphe yok ki, Sen çok bağışlayıcı ve esirgeyicisin!' demişti. Ey Ebu Bekir! Senin halin İsa'nın haline benzer ki, o, Allah'a: 'Eğer onları azaba uğrattırsan onlar senin kullarıdır. Eğer onları bağışlarsan her şeye üstün gelen, hikmet sahibi olan sensin!' demişti. Ey Ömer! Senin halinde, Nuh'un haline benzemektedir. O, Allah'a: 'Ey Rabbim! Yeryüzünde kafirlerden dolaşan hiç kimse bırakma!' demişti. Senin halin, 'Onların mallarını mahvet! Rabbimiz! Yüreklərini şiddetle sık ki, onlar, inletici azabı görünceye kadar iman etmeyeceklerdir' diye beddua eden Musa'nın haline de benzemektedir.*¹⁴⁰

Hz. Peygamber iki görüşe de tepki göstermemiş ve kızmamıştır. Çünkü her iki düşüncede temelde Allah'ın davasının menfaatlerini gözetmek için beyan edilmiştir ve bunun sonucunda her iki görüşün sahibi de eleştirilmeden, düşünceleri hor görülmeden iki farklı peygambere benzetilerek onların kişilikleri ile doğru orantılı tepkiler verdiklerine dikkat çekilmiştir. Her ne kadar Hz. Ömer daha öfkeli bir tutum sergilese de bu öfkesi asla şahsi bir kin olarak algılanmamalıdır. Aksine o, Allah'ın davasına karşı çıkanlara karşı öfke duymaktadır. Örneğin Hz. Peygamber'e olan itaatinde en ufak tavizi olmayan Hz. Ömer'in Hudeybiye'de ki tavrı da bununla ilişkilendirilebilir. Hz. Peygamber'in Hudeybiye Anlaşmasında Müslümanları kısıtlayan maddeleri kabul etmiş olması bunun yanı sıra Hz. Peygamber'in peygamberliği ile değil nesebi ile anlaşma maddesine yer almış olması onun son derece zoruna gitmiş bu sebeple Hz. Peygamber'in kurbanlarınızı kesin emrine karşı tereddüt göstermiştir. Hatta bu şartları neden kabul ediyoruz diye Hz. Peygamber'e sormuştur.¹⁴¹ Bu konu ile ilgili anlatılabilecek bir diğer mesele ise Hâtı b. Ebi Beltea'nın, Hz. Peygamber'in askeri stratejisini Mekke'ye bildirmek üzere bir muhbir yollaması sonucunda Hz. Ömer'in tepkisidir. Hz. Ömer onun iki yüzlü davrandığını söyleyerek boynunun vurulması gerektiğini söylemiştir. Hz. Peygamber ona Hatı b'nin Bedir'de akrabalarına karşı nasıl savaştığını hatırlatarak, yaptıklarının bir çırpıda yok sayılmaması

¹³⁹ Demirci, Hz. Muhammed'in Öfke Kontrolü, 120.

¹⁴⁰ Ahmet b. Hanbel, el-Musned, 383.

¹⁴¹ Demirci, Hz. Muhammed'in Öfke Kontrolü, 125.

gerektiğini söylemiştir.¹⁴² Müslümanlar arasına nifak sokan Abdullah b. Übey'in öldürülmesi,¹⁴³ Hz. Peygamber'i hicveden Süheyl b. Amr'ın dişlerinin sökülmesi,¹⁴⁴ meselelerinde de Hz. Ömer'in celal sıfatının ön planda olduğunu görürüz.

Hz. Ömer'in, İslam'ın kadına vermiş olduğu değerle birlikte, kadına ve aile hayatına karşı bakış açısı değişmiştir. Nitekim bu durumu kendisi de şu şekilde ifade etmiştir.

*Vallahi cahiliyede kadınları hiç gözetmezdik. Ne zaman ki Allah onlar hakkında pek çok ayet indirerek onlara haklar verdi ve ben evimde eski alışkanlıklarımı sürdürmeye devam ettim, işte o zaman eşim bana; şöyle yapsan daha iyi olmaz mı? Diyerek ikazlarda bulundu. Ben onu işime karıştığı için terslediğimde ise o bana 'Ey Hattaboğlu! Sana itiraz edilmesini mi istemiyorsun, oysa ki kızın Hafsa Allah'ın peygamberine öyle bir itiraz ediyor ki bunun tesiri bir gün boyunca sürüyor, dedi.'*¹⁴⁵

Hz. Ömer'in bu durumu anlatmasından şunu çıkarabiliriz. İslam öncesinde kadına şiddet uygulamakta bir beis görmeyen Hz. Ömer eşi tarafından ikaz edilip, davranışlarını düzeltmesi istenmiştir. Hz. Ömer'in İslam öncesi kişiliğini düşünürsek, eşi bu uyarıyı o dönemde yapmış olsaydı muhtemelen çok farklı bir muamele ile karşılaşırdı. Fakat Hz. Ömer'in bu durumu başkaları ile paylaşıyor olması, eşine hak verdiğini ve davranışlarını bu doğrultuda düzeltmeye çalıştığını bize gösterir. Bu sebeple Allah'ın kadınlar hakkındaki hükümleri ve Peygamber'in yaşayış ve sünneti onun bu öfke halini ve sert mizacını törpülemesine vesile olmuştur. Fakat Hz. Ömer'in bu sert mizacı tamamı ile değişiklik göstermemiştir. Hatta bu sebeple Hz. Ebu Bekir onu halife olarak tavsiye ettiğinde, onun bu sert mizacını öne sürerek halifeliğini istemeyenlerde olmuştur.¹⁴⁶ Zaten bu durum Hz. Ömer tarafından da inkâr edilmiyor, sert bir kişiliğinin olduğunu oda biliyordu. Nitekim halife seçildiğinde Allah'a "Allah'ım! Sert mizaçlı bir kimseyim beni sana inanan ve itaat edenlere karşı yumuşak kıl." şeklinde dua ettiği bilinmektedir. Aynı şekilde insanların bu sert mizacından dolayı kendisinden uzak durmasına üzülerken, Allah'ın onu kullarına sevdirmesi için dua etmiştir.¹⁴⁷ Halife olduğunda;

Halkın şiddetinden korktuğu tarafıma iletildi, sert mizaçlı oluşumdan korktular. Resulullah aramızda iken bize sertlik gösteriyordu. Resulullah'tan sonra Ebu Bekir başımızdayken sertliği devam etti. Şu anda bütün işler ona nakledilince ne olacak? Kim benim hakkında bunu söyledi ise doğru söyledi. Ben Resulullah ile birlikteyken onun kölesi ve hizmetçisi idim. Onun rahmet ve yumuşaklık sıfatlarına hiç kimse erişemez. Allah'ın buyurduğu gibi Müminlere şefkatli ve merhametlidir. Ben onun elinde

¹⁴² Demirci, Hz. Muhammed'in Öfke Kontrolü, 129.

¹⁴³ Demirci, Hz. Muhammed'in Öfke Kontrolü, 131.

¹⁴⁴ Demirci, Hz. Muhammed'in Öfke Kontrolü, 135.

¹⁴⁵ Bayraktutan, Din Psikolojisi Açısından Hz. Ömer'in Fiziksel ve Ahlaki Kişiliği, 65.

¹⁴⁶ Bayraktutan, Din Psikolojisi Açısından Hz. Ömer'in Fiziksel ve Ahlaki Kişiliği, 67.

¹⁴⁷ İbnü'l-Cevzî, Menâkıb, s. 65; Bayraktutan, Din Psikolojisi Açısından Hz. Ömer'in Fiziksel ve Ahlaki Kişiliği, 65.

*kınından çıkarılmış bir kılıç olup o beni ya kınıma koyar veya bırakırdı. Onunla bu şekilde kaldım. Ta ki benden razı olarak vefat etti. Ben daha da mutluyum. Allah'a şükürler olsun. Daha sonra Müslümanların sorumluluğu Ebu Bekir'in omuzlarına yüklendi. O, öyle bir kimseydi ki, inceliği, mertliği ve yumuşaklığını inkâr edemezsiniz. Ben onun hizmetçisi ve yardımcısıydım. Benim şiddetim onun yumuşaklığına karıştı. Elimde kınından çıkartılmış bir kılıç olup kınına koyar veya bırakırdı. Onunla bu şekilde devam ettim. Ta ki benden razı olarak vefat etti. Bu sebeple Allah'a şükürler olsun ve ben daha da mutluyum. Ey insanlar! Ondan sorumluluğunuzu ben yükledim. Şunu bilin ki, sertliğim bir kat daha arttı. Yalnız bu sertlik, Müslümanlara saldıranlar ve zulmedenler içindir. Barışçı, iyi niyetli ve dindar olan halk için onların birbirlerine karşı olan yumuşaklığından daha yumuşağım. Başkasına zulmedenin veya hakkım çiğneyenin yüzünü yere serinceye kadar bırakmam. Hakk'a itaat edene kadar ayağımı yanağına koyarım. Bu şiddetimden sonra faziletli ve dürüst halk için ben yanağımı yere koyarım.*¹⁴⁸

Halife olduğunda hilafeti ile ilgili yapmış olduğu bu konuşmanın merkezinde de bu özelliğinin bulunması son derece önemlidir. Hz. Peygamber ve Hz. Ebu Bekir döneminden başlayarak o dönemdeki tavır ve tutumunun sebeplerini açıklamış ve öfkeli kişiliğinin sebebinin ne olduğunu ifade etmiştir. Yapmış olduğu konuşmanın merkezine bu özelliğini koyması ve açıklamalarda bulunmasının sebebi halk tarafından bu özelliği ile bilinmesi ve bu özelliğinden dolayı halife olmasını istememeleri olabilir. Fakat şunu belirtmekte fayda var ki, Hz. Ömer de bu özelliğinin bilincinde idi. Bunu inkâr etmiyor bu celal sıfatının muhatabının inanan ve dinini yaşayan kimseler değil, onlara zulmeden kimseler için olduğunu belirtiyordu. Verdiği mesajlar kişiliğinin Hz. Peygamber döneminden beri böyle olduğu ve bunun değişmeyeceği sadece muhatabının kim olduğuna dair bir bilgilendirme idi. Hz. Ömer'in hilafet konuşmasında 'barışçı, iyi niyetli ve dindar halka' karşı değil, onlara eziyet edenlere karşı celal sahibi olacağı açıklamasına baktığımızda, göreve geldiği andan itibaren Müslüman hasletlerini korumaya yönelik bir tavrının olacağını anlamaktayız. Burada yalnızca 'Müslüman kimselere' karşı sert olmayacağını belirtebilecekken, Müslümanların özelliklerini sayarak, onun için önemli olanın yalnızca kelime-i şهادet getirmek değil, Hz. Peygamber'in tebliğlerini hayata uygulamak olduğunu görürüz. Bu bağlamda hukuksal anlamda da pek çok şeyi hayata geçirmiş, had cezalarını arttırmıştır. Yani toplumsal bozulmayı azaltmak için azami gayret göstermiştir.¹⁴⁹

Hz. Ömer'in bu özelliği onun yalnızca hilafet döneminde değil, Hz. Peygamber hayattayken de kendisinden çekinilmesine sebep olmuştur. Bir gün Hz. Ömer, Hz. Peygamberin huzuruna girmek için izin istedi, o esnada orada bulunan ve Hz. Peygamber ile

¹⁴⁸ İbn Hibbani Ebu Hatîm el-Bustî, Kitabu's Sikat, 2/198, 8; Yıldırım, Celal Aynasından Bir Portre: Hz. Ömer, 52.

¹⁴⁹ Yıldırım, Celal Aynasından Bir Portre: Hz. Ömer, 60.

konuşan kadınlar, Hz. Ömer'in gelişini duyunca korkup perdenin ardına saklandılar. Hz. Ömer içeri girdiğinde Hz. Peygamber bu duruma gülüyordu, Hz. Ömer Hz. Peygamber'e 'Allah ömrünü neşeli kılsın ya Resulullah!' dedikten sonra, kadınlara 'Hz. Peygamber'den çekinmiyorsunuz da benden mi çekiniyorsunuz?' dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber ise 'Şeytan Ömer'in yoluna çıksa, oda yolunu değiştirir' buyurdu.¹⁵⁰ Bu olayı da değerlendirdiğimizde Hz. Peygamber'in, Hz. Ömer'in bu mizacından rahatsız olmadığını, onu bu şekilde kabul ettiğini ve ona esprili bir şekilde bunu ifade ettiğini görürüz.¹⁵¹

2.2.2.2. Adalet Sahibi Oluşu

Hz. Ömer, Hz. Peygamber tarafından 'Faruk' ismi ile künyelenmiştir. Bu isim Arapça iki şeyin arasını ayırmak anlamında kullanılan 'fark-furk' kelimelerinden türemiştir. Kur'an'ın diğer adı olan Furkan ismi de bu kelime ile ilişki olarak, 'hak ve batılı ayırmak' anlamında verilmiştir. Faruk ismi ise İslam tarihinde Hz. Ömer ile birlikte kullanılmıştır. Hz. Ömer'in Hz. Peygamber tarafından bu isimle künyelendiğini bizzat Hz. Aişe nakletmiştir. Bu ismi almasına neden olan olay olarak kaynaklarda iki şey anlatılmaktadır, ilki Hz. Ömer'in Müslüman olduktan sonra Hz. Peygamber'e gelerek *"Eğer biz bu davada haklı isek, dinimizi böyle gizli yaşamamıza gerek yok"* diyerek aleni ibadeti teklif etmiş, Müslümanlar bu teklif sonrasında, aralarına Hz. Peygamberi de alarak Kabe'de birinin başında Hz. Hamza diğerinin başında Hz. Ömer olduğu halde iki saf şeklinde açıktan namaz kılmışlardır. Bu olay Mekkelileri çok etkilemiş, Hz. Peygamberde bu olay sonucunda Hz. Ömer'e hakkı batıldan ayırması sebebi ile Faruk adını vermiştir. Diğer olay ise Medine'de bir konuda anlaşmazlığa düşen bir münafık ve Yahudi'nin ihtilafları konusunda Hz. Peygamber'e gelmiş ve Hz. Peygamber ise münafığın aleyhinde hüküm vermiştir. Bunun sonucunda münafık Hz. Ömer'e gelip konu hakkında peygambere lehine karar verme de ısrarcı olmasını istemiş, Hz. Ömer de Hz. Peygamber'in hükmünü öğrenince, münafığı öldürmüştür. Bunun üzerine Nisa Suresi 60. Ayet nazil olmuş ve Allah Hz. Ömer'i 'Faruk' olarak nitelemiştir.¹⁵²

Hz. Ömer'in adalet ile anılmasını sağlayan en önemli etkenlerden biri, devlet malı konusundaki hassasiyeti ve atamış olduğu tüm devlet görevlilerini maddi-manevi her anlamda ciddi denetlemelere tabii tutmasıdır. Hz. Ömer incelemelerini atadığı devlet görevlilerinin, edindiği malları denetime tabiî tutarak, malında artış tespit ettiğinde bu

¹⁵⁰ Tirmizi, Sünen-i Tirmizi Tercümesi, çev. Abdullah Parlayan, 509.

¹⁵¹ Enbiya Yıldırım, Celal Aynasından Bir Portre: Hz. Ömer, *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/1 (2014/2), 50.

¹⁵² Mustafa Fayda, 'Fârûk', Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Erişim 7 Nisan 2023).

fazlalığın sebebini açıklamasını talep etmiştir. Bu açıklamayı yapamayan devlet görevlilerinin mallarını devlet hazinesine aktarmıştır. Diğer bir denetleme mekanizması ise, vermiş olduğu görevlerin yerine getirilip getirilmemesi ile ilgiliydi. Hz. Ömer keyfi uygulamalardan hoşlanmaz, verdiği emirlerin yerine getirilmesini isterdi. Aynı zamanda halktan bir kimsenin yöneticiler hakkındaki şikayetini değerlendirir ve derhal soruşturma başlatırdı. Gerekli gördüğü durumlarda, atamış olduğu devlet görevlisini görevden alırdı. Bunun için halkla ilişkisinin olumsuz seyretmesi veya görevin yöneticiyi yıpratması gibi sebeplerde etkili olurdu.¹⁵³ Hz. Ömer'in adalet algısını, yalnızca belli başlı kriterlere sığdırmak yanlış bir tutum olacaktır. Vermiş olduğu kararları incelediğimizde çok ince çizgileri bile değerlendirdiğini görürüz. O dönemde, devlet hazinesinden maaş verilecek kimselerin maaşlarının ne kadar olacağını bile, Hz. Peygamber ile omuz omuza savaşanlar ile Hz. Peygamber'e karşı savaşanların aynı statüde olmayacağını belirterek, maaş artışını bu kriter üzerinden yapmış, Bedir Savaşında Hz. Peygamber'in yanında savaşan kimselerin maaşlarını daha yüksek tutmuştur.¹⁵⁴

Hz. Ömer hilafeti döneminde de insanlara adaletle hükmetmeyi ilke edinmişti. Bunu yaparken ailesinin toplumun gözündeki durumunu da bildiğinden 'halifenin ailesinin' ekstra özenli davranması gerektiğine inanıyordu. Tarihi rivayetleri değerlendirdiğimizde Hz. Ömer'in Müslümanlara bir şeyleri yasakladığında bu konu ile ilgili ilk kendi ailesini toplayıp onlara, eğer bu yasağı delerseler onları daha ağır cezalandıracağını, Müslümanların gözlerinin onların üzerinde olduğunu belirtmiştir.¹⁵⁵ Bu sebeple başta kendi davranışlarına dikkat etmiş, ailesine de bunu emretmişti. O, hiçbir zaman kendisini halktan üstün görmemiş, elbisesini yamayan, sade yaşayan, insanların bürokrasi engellerine takılmaksızın kendisine kolaylıkla ulaşabildiği bir kimse olmuştur. Bu özellikleri onun adalet sahibi olduğunu ve bu özelliğini halk ile ilişkilerini sıkı tutarak korumasını sağlamıştır.

2.2.2.3. Cesaretli Yapısı

Hz. Ömer'in cesareti hiçbir zaman düşüncesiz, içinde aklın olmadığı bir cesaret olarak değerlendirilmemelidir. Hz. Ömer'in hayatını ve vermiş olduğu kararları incelediğimizde tamamının akıl süzgecinden geçmiş olduğunu görürüz. Son derece cesur bir karaktere sahip olması ve halk arasında bu özelliği ile bilinmesine rağmen cesareti hiçbir zaman tedbirsizlik

¹⁵³ Adnan Demircan, Hz. Ömer'in Adaleti, *Yetkin Düşünce Dergisi* 2/1 (2018), 159-160.

¹⁵⁴ Demircan, Hz. Ömer'in Adaleti, 162.

¹⁵⁵ Ömer Cide, Hz. Ömer'in Yönetim İlkeleri, *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/7 (Aralık 2017), 144.

ile karıştırmamıştır. Bunun en güzel örneklerinden biri şudur; Hz. Peygamber görmüş olduğu umre rüyasından sonra yanında sahabeler ile Mekke yakınlarına gelmiş, amacının savaş olmadığını bildirmek üzere Mekkeli müşriklere bir elçi göndermeyi arzu etmiştir. Bu elçinin ise Hz. Ömer olduğunu söylemiştir. Hz. Ömer yapı itibari ile eleştiri kabiliyeti yüksek, olaylara eleştirel gözle bakabilen bir kimseydi. Bu sebeple çoğu kez Hz. Peygamber’e bunun Allah’ın isteği mi yoksa kendi isteği mi olduğunu sorarak kendi görüşünü de açıklardı. Bu konuda da aynı şeyi yaparak, bu isteğin Allah’ın bir arzusu olduğunu mu sordu. Hz. Peygamber bunun kendi isteği olduğunu belirtince, Hz. Peygamber’e, Mekke’ye gittiğinde oradaki müşriklerin kendisine zarar vermeye kalkarsalar onu koruyacak bir akrabası olmadığını fakat Hz. Osman’ın kabilesinin onu orada yalnız bırakmayacağını söyleyerek, Hz. Osman’ın elçiliğinin daha iyi bir karar olacağını bildirmiştir. Hz. Peygamber ise öne sürülen argümanların doğruluğunu fark etmiş ve bu görev için Hz. Osman’ı tayin etmiştir. Nitekim Hz. Osman’ın Mekke’deki nüfuzuna rağmen orada alıkonması durumu, Hz. Ömer’in haklılığını ispatlamıştır.¹⁵⁶

2.2.2.4. Sadakatli ve İhlashlı Yapısı

Hz. Ömer, inandığı değerler üzerine savaşabilen ve inandıklarına sadakatle bağlı olan bir karaktere sahipti. Bu karakterini, iman etmeden öncede ettikten sonrada davranışlarından okumamız mümkündür. O, İslam’a girmeden önce samimi bir müşrik iken, Müslüman olduktan sonrada samimi bir Müslüman olmuştur.¹⁵⁷ Bu karakterinin bir sonucu olarak Hz. Peygamber, Hz. Ömer için, “*Allah’ın emirleri konusunda ümmetimin en kuvvetlisi Ömer’dir.*”¹⁵⁸ demiştir. Çünkü Hz. Ömer’in samimiyeti ve sadakati yalnızca imanî değil, ameli boyutta da çok kuvvetliydi. Bu sebeple Allah’ın tüm emir ve yasaklarına ciddi bir saygı ile itaat ediyordu.¹⁵⁹ Bu itaat ve sadakati yalnızca peygamber döneminde değil, hilafeti süresince de devam etmiş, bunu bir an bile unutmamak için “*Sana vaiz olarak ölüm yeter*” ifadesini hilafet mührüne kazıtmıştır.¹⁶⁰ Bu sadakati sayesinde normal şartlarda diğer özelliklerini incelediğimizde eleştiriye çokta açık olmayacağını düşüneceğimiz Hz. Ömer’in aslında eleştiriye son derece açık bir yönetici olduğunu görürüz. Allah’a verecek olduğu hesabın bilinci ve mesuliyeti ile kendine yöneltilen eleştirilere karşı son derece hassas olmaya

¹⁵⁶ Mustafa Özkan, Hudeybiye Anlaşması Özelinde Hz. Ömer’in Kişilik Tahlili Denemesi, *İstem* 8/5 (2010), 47.

¹⁵⁷ Ayşe Bayraktutan, Din Psikolojisi Açısından Hz. Ömer’in Bireysel Kişiliği, *Genç Mütefekkirler Dergisi* 3/1 (2022), 212.

¹⁵⁸ Müslim, “İmân”, 69; Tirmizi, Sünen-i Tirmizi Tercümesi, çev. Abdullah Parlayan, 522.

¹⁵⁹ Fayda, “Ömer” (Erişim 15 Nisan 2023).

¹⁶⁰ Fayda, “Ömer” (Erişim 15 Nisan 2023).

çalışmıştır. Hatta Hz. Ömer bu konudaki hassasiyetini bir adım ileri taşıyarak “*Bana insanların en sevimlisi, ayıplarımı ortaya çıkarıp önüme koyandır*”¹⁶¹ diyerek, yönetilenleri yöneticilerini eleştirme konusunda teşvik etmiştir. Bu sayede hataları halk içinde bir huzursuzluk ve sıkıntı oluşturmada, hatalarından kolayca dönebilme imkanına sahip olmuştur.

2.2.2.5. Yüksek Basiret ve Zekâya Sahip Olması

Hz. Ömer zekasının yanı sıra bilgisi ile de ön plana çıkmış bir kimsedir. Dili akıcı bir şekilde kullanmış, meseleleri akılcı ve mantıklı çözümler getirme gayretinde olmuştur. Hz. Ömer’in isabetli görüşleri, olaylar arkasındaki asıl gaye ve amacı anlayabilme becerisine dair pek çok olay yaşanmış, Allah onun konu hakkındaki görüşlerini ayet ile tasdik etmiştir, hatta Hz. Ömer’in görüşlerinde isabet etmesi İslam tarihine ‘*Muvafakat-ı Ömer*’ adı ile geçmiştir. Şarabın haramlığı, peygamber hanımları ile perde arkasından konuşulması, Makam-ı İbrahim’in namazgah ittihaz edilmesi, münafıkların başkanı Abdullah İbn Selül’ün cenaze namazının kılınmaması gibi hususlar, Allah’ın Hz. Ömer’in düşüncelerini tasdik ettiği konulardır. Tasavvufta Allah’ın nuru ile görmek olarak tanımlanan basiret kavramı,¹⁶² Hz. Ömer’in görüşlerinin ayet ile tasdiklendiğini düşünürsek, Hz. Ömer için son derece uygun bir sıfattır.¹⁶³ Nitekim Hz. Peygamber’de onun hakkında “*Allah gerçeği Ömer’in lisanı ve kalbi üzere yarattı*”¹⁶⁴ demiştir. Hz. Ömer’in isabet ettiği görüşlerine dair hadis kitaplarında ve ashabın menakıbının anlatıldığı eserlerde, onun faziletinden sıkça bahsedilmiştir. Hatta Hz. Peygamber’den sonra bir peygamber gelecek olsaydı, o Ömer olurdu şeklinde rivayetler bile nakledilmektedir.¹⁶⁵

Onun zekâ ve basiretinin en önemli örneklerinden biri de Hz. Ebu Bekir’in halife seçilmesinde oynadığı önemli rol ile ilgilidir. Beni Saide çardağında, ensar ve muhacirin toplanması ve orada bir lider seçiminin gerçekleşmesi söz konusu olmuştur. Ensarın adayı olan Sad b. Ubade’nin iyi bir seçenek olmadığını fark eden Hz. Ömer duruma derhal el koyarak görüşünü belirtti. Hz. Ebu Bekir’in halife seçilmesi, devletin daha istikarlı bir yapıya kavuşmasını sağlayacaktı. Fakat Sad b. Ubade halife seçilseydi zaten hali hazırda ensar

¹⁶¹ İbn Sad, Kitabü’t-Tabakati’l-Kebir, çev. Abdurrahman Elmalı vd., (İstanbul: Siyer Yayınları, 2020), 3; Cide, Hz. Ömer’in Yönetim İlkeleri, 153.

¹⁶² Uludağ, “Basiret” (Erişim 15 Nisan 2023).

¹⁶³ Müslim, “İmân”, 69; Fayda, “Ömer” (Erişim 15 Nisan 2023).

¹⁶⁴ Tirmizi, Sünen-i Tirmizi Tercümesi, çev. Abdullah Parlayan, 508.

¹⁶⁵ Mustafa Hocaoglu, Vahy-i Gayr-i Metlûv ile Hareket Eden Hz. Peygamber Karşısında Muhaddesun’dan Hz. Ömer: Muvafakat-ı Ömer’e Farklı Bir Yaklaşım, *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/1 (2021), 14.

içerisinde devam eden Evs ve Hazreç kabilesinin mücadelesinin daha da şiddetlenmesine hatta belki de Medine İslam Devleti'nin geleceğinin tehlikeye girmesine sebep olacaktı.¹⁶⁶ Bu sebeple Hz. Ömer'in konu hakkındaki hamlesi son derece önemli idi. Burada gelecekte oluşabilecek olumsuz durumları önceden fark edebilmesini ise zekâsı ve basireti ile açıklayabiliriz.

Hz. Ömer'in zekâsı ve olayların dönemin gerekliliklerine göre yorumlamasına dair bir örnekte Hz. Peygamber tarafından uygulanan Müellefe-i Kulûb uygulamasının Hz. Ebu Bekir döneminde kaldırılmasına sebep olması ile ilgilidir. Müellefe-i Kulûb henüz Müslüman olmamış fakat kalpleri İslam'a ısındırılmak istenen gayri Müslimlere yapılan yardımlarla ilgilidir. Hz. Ebu Bekir döneminde Müellefe-i Kulûb statüsünde yer alan bir gayri müslîm, Hz. Ebu Bekir'e gelerek işlemek için bir tarla istedi. Hz. Ebu Bekir'de bu isteği uygun görerek, resmî belgenin düzenlenmesi ve iki şahit yazılmasını istemiştir. Şahitlerden biri olan Hz. Ömer'e söz konusu belge götürüldüğünde, o belgeyi yırtmış ve şahitlik etmemiştir. Bu durumu ise şu şekilde açıklamıştır. *“Önceden Müslümanlar az sayıda ve zayıf durumda idiler. Bu sebeple Müellefe-i Kulub uygulaması vardı. Fakat artık Müslümanlar son derece güçlüler ve artık böyle bir statünün varlığına gerek kalmamıştır.”* Bu açıklamadan sonra halife Ebu Bekir'de, sahabeler de buna itiraz etmemiştir.¹⁶⁷ Hz. Ömer'in bu davranışına baktığımızda da onu toplumun ihtiyaçlarına yönelik uygulamaları sürdüren, akılcı düşünen bir kimse olduğunu söyleyebiliriz. Kur'an'ın iki kapak arasına toplanıp bir kitap haline getirilmesinin gerekliliği konusunda Hz. Ebu Bekir'i ikna etmesi onun zekasının birer göstergesidir.¹⁶⁸ Zira daha sonradan ortaya çıkacak pek çok problemi ön görerek, bu talepte bulunması son derece önemlidir.

2.2.2.6. Duygusal Oluşu

Hz. Ömer cahiliye döneminde gözleri yaşaran duygusal bir kimse olarak nitelenmemektedir. Hatta daha çok sert ve öfke dolu kişiliği ile ön plandadır. Fakat İslam'ın *“Merhamet etmeyene merhamet olunmaz”*¹⁶⁹ anlayışı ile Hz. Peygamber'in Hz. Ömer'e *“Siz yeryüzündekilere merhamet edin ki, Allah'ta size merhamet etsin”* şeklindeki telkinleri sayesinde Hz. Ömer'in öfkesi yerini duygusallığa bırakmıştır. Bu özelliğini törpülemeye

¹⁶⁶ Özkan, Hudeybiye Anlaşması Özelinde Hz. Ömer'in Kişilik Tahlili Denemesi, 55.

¹⁶⁷ Özkan, Hudeybiye Anlaşması Özelinde Hz. Ömer'in Kişilik Tahlili Denemesi, 55.

¹⁶⁸ Bayraktutan, Din Psikolojisi Açısından Hz. Ömer'in Fiziksel ve Ahlaki Kişiliği, 62.

¹⁶⁹ Tirmizi, Sünen-i Tirmizi Tercümesi, çev. Abdullah Parlayan, 767.

gayret etmiş, ne zaman ki öfke haline bürünür, o zaman Allah'ın azameti ile ilgili ayetler okuyarak kendini sakinleştirir, gözlerinden yaş akmaya başlardı.¹⁷⁰

2.2.2.7. Merhametli Yapısı

Hiz. Ömer'e dair bahsettiğimiz her konuda onun sert kişiliğine ve katı davranışlarına vurgu yapsak da Hiz. Ömer'in hilafetini baştan sona değerlendirdiğimizde, onun Allah'ı emirlerini uygulama konusunda hassasiyeti kadar, Müslümanlara karşı merhametini de görmüş oluruz. Zira Hiz. Ömer, Allah'ın, alemlere rahmet olarak gönderdiğini söylediği son peygamberden “*merhamet etmeyene merhamet olunmayacağını*” öğrenmiş ve hayatına tatbik etmiştir. Bu sebeple Hiz. Ömer'in Allah'ın emirlerini uygulama konusunda vermiş olduğu kararlar ve yapmış olduğu davranışları merhametsiz olması ile ilişkilendirmek son derece haksızlık olacaktır. Çünkü hilafeti dönemindeki uygulamaları incelediğimizde onun Müslümanlara karşı ne kadar hassas ve merhametli olduğunu görürüz. Bunu birkaç örnek ile açıklayabiliriz. Atamış olduğu valilerin halka karşı ciddi şekilde dikkatli davranmalarını istemiştir. Hiz. Ömer;

*Ben valilerimi sizi dövsünler, haysiyetlerinizi rencide etsinler ve mallarınızı alsınlar diye idarenize tayin etmedim. Ancak ben onları Rabbinizin Kitabını ve Peygamber'imizin sünnetini size öğretsinler diye tayin ettim. Her kime valisi bir haksızlık ederse benim buna asla iznim yoktur. Böyle bir şahıs, muhakeme için bana gelsin ki, onun hakkını o validen alayım.*¹⁷¹

diyerek halkı, valilerin insafına terk etmeyeceklerinin garantisini vermiştir. Aynı zamanda atamış olduğu valilerin sahabeden bile olsa, önemli olanın halkın memnuniyeti olmasını gözetmiştir. Örneğin Ammar b. Yasir Kufe'ye vali olarak atanmış fakat Kufe halkı ile anlaşamaması üzerine Kufe halkının istekleri üzerine Ammar b. Yasir'i görevden alıp, yerine Ebu Musa'yı atamıştır.

Amr b. As Hiz. Ömer'e gelerek;

Ey müminlerin emiri! Eğer senin valilerinden birisi Müslüman birisini terbiye etmek için hırpalayacak veya yönetirken herhangi birini dövecek olursa aynı şekilde ona kısas uygular mısın?” Hiz. Ömer de ona şu cevabı vermiştir: “*Evet, Ömer'in nefsi kudret elinde tutan Allah'a yemin ederim ki mutlaka kısas uygulayım. Resûlullah, kendi nefsi için kısas uyguladığını göreyim de nasıl olur böyle bir Müslüman uğramış olduğu zulmü ondan giderip kısas uygulamayayım?*”¹⁷² demiştir.

¹⁷⁰ Bayraktutan, Din Psikolojisi Açısından Hiz. Ömer'in Fiziksel ve Ahlaki Kişiliği, 68.

¹⁷¹ İbn Sa'd, *Kitabü't-Tabakati'l-Kebîr*, III, 261; Cide, Hiz. Ömer'in Yönetim İlkeleri, 154.

¹⁷² İbn Esir, *el-Kamil fî Tarih*, II, 502; Cide, Hiz. Ömer'in Yönetim İlkeleri, 154.

Sonuç olarak, Hz. Ömer'in halkına karşı uygulamalarında en önemli kriteri halkın memnuniyeti ve asla zulme uğratmamaktı. Halkın ihtiyaç ve isteklerini son derece önemseyen Hz. Ömer bu durumu şu şekilde ifade etmiştir;

*Eğer ben hayatta kalacak olsaydım şöyle bütün İslam ümmeti içinde dolaşır her türlü ihtiyaçlarını öğrenirdim. Çünkü bu ümmetin valileri onların bütün ihtiyaçlarını gidermemektedirler, biliyorum. Diğer taraftan ümmeti bu fertleri de bana ulaşamıyorlar. İşte ben ta Şam'a kadar gidip orada iki ay kalsam, sonra Cezire'de iki ay kalsam; sonra Mısır, Bahreyn, Basra ve Kûfe' ye gidip de her birinde ikişer ay kalsam ve oradaki Müslümanların hallerini öğrensem. Vallahi böyle bir seyahat ne kadar mükemmel olur.*¹⁷³

diyerek ümmetin ihtiyaçlarını karşılama konusunda ve onlara merhametinde ne kadar hassas olduğunu göstermiştir.

2.2.2.8. Tevazu Sahibi Olması

Hz. Ömer, Hz. Ebu Bekir'den sonra İslam Devletinin idaresini üstlenen, devlet başkanı idi. Bir devleti yönetmenin zorluğu, insanları bir arada tutmanın ve adaletle hükmetmenin vermiş olduğu ağırlığa rağmen devlet hazinesinde o dönemde orta halli bir kimsenin geliri kadar alacağını bildirmiştir. Tarihi rivayetler onun;

*Allah'ın malından (hazineden) kendime helal saydığım şeyleri size söyleyeyim mi: Birini kışın soğukunda, birini de yazın sıcakında giyeceğim iki hülle; hac ve umre görevini eda edeceğim bir binek hayvanı; Kureys'ten ne zengin ne de fakir, orta halli bir adamın zaruri gıdası kadar benim ve ailemin gıda ihtiyacı.' Sonra ben Müslümanlardan birisiyim. Onlara isabet eden bana da isabet eder şeklinde bir açıklama yaptığını söylemektedir.*¹⁷⁴

Halbuki yürüttüğü görevin zorluğunun herkes farkında idi. Bundan bahsederek daha fazlasını talep etmiş olsaydı, kimse ona itiraz etmezdi. Fakat Hz. Ömer, tevazusunu göstererek devlet malından temel ihtiyaç olarak nitelenebilecek birkaç şey dışında, hiçbir şey talep etmemiştir. Hz. Ömer'in devlet hazinesinden ihtiyacı dışında bir şey almama hassasiyetinin yanı sıra o mütevazi duruşunu kendisine ya da ailesine gelen hediyeler konusunda da korumuştur. Makamından dolayı kendine hediye getirilmesini asla istememiştir.¹⁷⁵

Hz. Ömer sadece maddi konularda değil, makamı konusunda da mütevazi bir duruşa sahip olmuştur. Kendisinden sonra oğlunu göreve getirmesini talep eden halka bu tavsiyeleri ile asıl gayelerinin Allah rızası olmadığını söyleyerek tepki göstermiş, hilafet makamını

¹⁷³ İbn Esir, *el-Kamil fit-Tarih*, II, 451; Cide, Hz. Ömer'in Yönetim İlkeleri, 155.

¹⁷⁴ İbn Sa'd, *Kitabü't-Tabakati'l-Kebîr*, III, 256; Cide, Hz. Ömer'in Yönetim İlkeleri, 145.

¹⁷⁵ Cide, Hz. Ömer'in Yönetim İlkeleri, 146.

kendisine bahşedilmiş bir nimet değil adeta mesuliyeti yüksek bir külfet olarak görmüştür. Yaptığı konuşmada “Eğer bu iş hayırlı bir iş ise, bu işe zaten bu aileden bir kişi erişti. Eğer bu hayırlı bir iş değilse, Allah bunu bizden gidermiş oldu. Bu iş için Ömer’in ailesine bir kurban yeter.”¹⁷⁶ Minvalinde yapmış olduğu konuşma ile belki de o dönemde bile o makama gelmek için can atan insanlar varken Hz. Ömer bunu ailesi için sakınılması gereken bir durum olarak nitelemiştir. Bu onun makam ve mevkide asla gözü olmayan mütevazı kişiliği ile ilişkilendirilebilir.

2.2.2.9. Yüksek Liderlik Özellikleri

Medine İslam devletinin kurucusu ve ilk yöneticisi Hz. Peygamber’dir. Onun vefatından sonra yönetim ve liderlik görevini üstlenen kişi Hz. Ebu Bekir olmuş ve peşinden hilafet makamını Hz. Ömer doldurmuştur. Hz. Ömer’in sinirli kişiliği, ilk başlarda liderliği konusunda sahabe arasında tereddüt oluşturmuş olsa da hilafet sürdüğü yıllar incelendiğinde İslam toplumunun iyiye yönlendirilmesi, Hz. Peygamber ve Hz. Ebu Bekir’den geriye kalan İslam devletinin korunması ve değerlerinin muhafaza edilmesi konusunda ciddi emek verdiğini görürüz. Kurallara ciddi bağlılığı ile bilinen Hz. Ömer, toplumun yozlaşmaması için her türlü tedbiri almıştır. Hilafetinden sonra yapmış olduğu ilk konuşmada yönetim esaslarına dair benimseyeceği yöntem ve usulden şu şekilde bahsetti;

Ben Müslümanım ve Allah’ın kullarından zayıf bir kulum. Sadece Allah’ın yardım ettiği kişi zayıf değildir. Başınıza yönetici olmam ahlakımdan hiçbir şey değiştirmeyecek “sakın biriniz şöyle demesin: Ömer Müslümanların başına geçince değişti”. Bir kişiye zulmedersem onun hakkını kendim veririm. Huzurunuzda getirir ve gerekçemi size açıklarım. Müminlerin emirine işi düşen, herhangi bir haksızlığa uğrayan ya da bir hakkı konusunda bize kızgın olan kim olursa olsun bana bildirsin. Çünkü ben de sizden biriyim. Sahip olduğum iktidar ve yetki, size karşı büyüklük taslamama, kapımı yüzünüze çarpmama ve size karşı haksızlığı karşılıksız bırakmama sebep olmasın... Aranızda herhangi biri benden davacı olursa hakkımızda karar verme yetkisini sizden bir kişiye vereceğim ve bu kişinin de hükmüne boyun eğeceğim... Başkalarının haklarını kendi kendinize verin. Bana halini arz edecek kişiyi engellemeyin meselesini bana arz etsin. Çünkü insanlar arasında karar verirken adaletten ayrılıp tarafgirlik, kayırma ve keyfilik yapmam. Başkasına vermesi gereken (bir hakkı) alıkoyan ya da Müslümanların kanını, namusunu ve nefsi (izzet ve şerefini) helal sayan kişiye akrabalık hatırıma da araya koysa ceza uygularım... Ben bana verilen emanetten ve içinde bulunduğum yetkiden dolayı sorumluyum. ... Bana verilen bu emaneti ehil olmayana vermedim, işin başına da getirecek değilim. Vazifeye sadece Müslümanlara (halka) saygı gösterenlere vereceğim. Bu kişiler diğerlerinden daha fazla bu göreve layıktır.” “...Şu dünya saltanatına gelince, bütün bunlar fani şeyler, bizler kardeşiz... Bu işte başa tayin edilen

¹⁷⁶ İbn Esir, *el-Kamil fit-Tarih*, II, 456-460; Cide, Hz. Ömer’in Yönetim İlkeleri, 146.

*kimse hata ve fitneye düşme konusundan diğerlerinden daha öndedir. Allah korursa o başka...*¹⁷⁷

Hiz. Ömer'in bu konuşmasından da anladığımız üzere, Hiz. Ömer adaleti merkeze alan, halkın yöneticilere ezildiği ya da yöneticilerin kasti olarak halkı ezdiği bir yönetim politikasında uzak, yönetici ve yönetilenin arasında bürokratik engellerin olmadığı aksine doğrudan iletişimin benimsendiği bir yönetim politikasının izleneceğinden bahsetmiştir. Ayrıca halka sürekli olarak kendi yönetiminin eleştiriyeye açık olduğu belirtmiştir. Bu sayede yöneticinin yönetilene sürekli hesap verdiği özgür ve şeffaf bir yönetim benimsemiştir. Ayrıca Hiz. Ömer yönetiminde bulunan herkese son derece hassas ve değer vererek yaklaşmıştır. Bu konu ile ilgili, *“Küffarın elinde bulunan bir Müslümanın esaretten kurtulması benim için Arap yarımadasından daha değerlidir. Parası Beytûlmalden ödenir.”* şeklindeki sözlerinden Müslüman halka verdiği değer ve önemi görmekteyiz. Ayrıca Fırat kıyısında kaybolan deveden kendisini sorumlu tutmuş, halkın can ve mal güvenliğine özel önem göstermiş, halkın başına atanan görevlileri gizli ve açıktan sürekli olarak denetlemiş ve bu sayede olası bir zulmün önüne geçilmiştir.¹⁷⁸ Bu durum yalnızca görevlendirdiği kimseler için değildir. Aynı zamanda halkında kendisini denetlemesi ve taleplerini kendisine iletmesi için pek çok kez sözlü ve davranışsal teşvikte bulunmuştur. *“Yapılması gereken bir şeyi bileniniz varsa bunu bize bildirsin ki, inşallah o işi yapalım”* diyerek, Müslümanların hizmet konusunda kendisini teşvik etmesini istemiştir.¹⁷⁹

Hiz. Peygamber döneminde başlayan devlet düzenine geçiş aşamasında benimsenen ölçü ve esaslar daha sonrasında da uygulanmaya devam etmiştir. Hiz. Peygamber devlet düzeni içerisinde görevlendirmeyi, liyakat esasına göre yapmış, herkese hak ettiği ve iyi şekilde yapabileceği işi vermiştir ve liyakat sahibi olmadan görev başına getirilen kimselerin kıyamet alameti olduğunu bildirmiştir.¹⁸⁰ Aynı zamanda Hiz. Peygamber, halkın bürokratik engellere takılarak yöneticiler ile iletişiminin zayıflamasını asla istemiyordu. Ayrıca idari yönetim tarzı olarak hakkı esas alırken insan unsurunu da ön planda bulunduran bir yöntem benimsemekteydi.¹⁸¹ Fakat Hiz. Peygamber döneminde İslam Devleti sınırlı bir alanda hüküm sürmekteyken, artan fetih hareketleri sayesinde İslam topraklarında da ciddi bir genişleme olmuştur. Fethedilen bölgeler genelde Medine' ye uzaktı bu sebeple yönetim konusunda

¹⁷⁷ Murat Akarsu, Hiz. Ömer Döneminde Yönetim ve Yöneticilerin Uygulamalarından Kesitler, *İslam Tarihi Araştırmaları Dergisi* 4/4 (Aralık 2018), 71.

¹⁷⁸ Halit Çil, Liderlik Teorilerine Göre Hiz. Ömer'in Liderliği, *İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi* 1/4 (2012), 203.

¹⁷⁹ Çil, Liderlik Teorilerine Göre Hiz. Ömer'in Liderliği, 206.

¹⁸⁰ Akarsu, Hiz. Ömer Döneminde Yönetim ve Yöneticilerin Uygulamalarından Kesitler, 64.

¹⁸¹ Akarsu, Hiz. Ömer Döneminde Yönetim ve Yöneticilerin Uygulamalarından Kesitler, 65.

ortaya çıkabilecek krizleri önceden önlemek adına Hz. Ömer'in ilk icraatlarından biri ordugâh şehirler kurmaktı, ayrıca bu ordugâh şehirler sayesinde ilerleyen dönemde halkın içerisinde etnik kökene bağlı olarak ortaya çıkacak problemlerinde ortadan kaldırılması hedeflendi.¹⁸² Hz. Ömer bu icraatları sonucunda sahabe tarafından da birleştirici bir lider olarak görülmüş ve tanımlanmıştır. Talha b. Ubeydullah katılmış olduğu bir istişare toplantısında Hz. Ömer'in tecrübesinin onu ferasetli kıldığını ve ne emrederse onu yapacakları minvalinde bir açıklamada bulunmuştur. Benzer bir söylem Hz. Ali tarafından da dile getirilmiştir. Oda *“Ey Müminlerin Emiri! Sen boncukların geçirilmiş olduğu bir ipe benzersin. O boncukları toplayıp bir araya getirirsin. Eğer o ip koparsa boncukların hepsi bir yana dağılır. Sonrada bir araya toplanamazlar”* diyerek, Hz. Ömer'in birleştiriciliğine vurgu yapmıştır.¹⁸³

Hz. Ömer'in Hz. Peygamber döneminde benimsenen ölçü ve esasları uygulamaya gösterdiği hassasiyetin bir diğer örneği ise ‘şûra geleneğidir.’ Hz. Ömer’de tıpkı peygamberin sahabeler ile görüş alışverişinde bulunduğu gibi etrafında bulunan kişilerin devlet meseleleri hakkındaki görüş ve düşüncelerine önem vermiştir.¹⁸⁴ Hz. Ömer'in danışmaya ve diğer insanların görüşlerini almaya yönelik olarak gösterdiği hassasiyetin bir sonucu olarak halk alınan kararları daha kolay benimsemiş ve icraata geçirmiştir.

Hz. Ömer'in iyi bir lider olmasını zekâsı ve toplumu iyi okuması ile ilişkilendirebiliriz. Hz. Ömer, Arap toplumun en ciddi problemlerinden biri olan yerleşmiş kabilecilik anlayışı olduğunun farkındaydı. Bu anlayış Hz. Peygamberle birlikte büyük oranda kırılmıştı. Fakat tamamen ortadan kaldıramayacak köklü bir geçmişe sahip olan kabilecilik asabiyeti, verilecek ufak tefek yanlış kararlarla bile alevlenebilecek durumdaydı. O sebeple, Hz. Ömer'in büyüyen İslam topraklarına atayacağı valilerin ve diğer görevlilerin bu anlayışı körükleyecek nitelikte olmaması son derece önemlidir. Hz. Ömer'in o dönemde bunu ön görerek atamaları bu doğrultuda yapmış olması son derece önemlidir. Ayrıca Hz. Ömer bu kabilecilik anlayışının önüne geçmenin yanı sıra, farklı kabilelerden kişilerin önemli görevlere getirilmesinde ciddi bir denge politikası yürüterek, almış olduğu kararların tüm halk tarafından desteklenmesine zemin oluşturmuştur. Bu sayede yapmış olduğu icraatlar büyük kitlelerce onaylanmış, kabul görmüştür.¹⁸⁵

¹⁸² Akarsu, Hz. Ömer Döneminde Yönetim ve Yöneticilerin Uygulamalarından Kesitler,67.

¹⁸³ Taberî, c. II, s. 523; Çil, Liderlik Teorilerine Göre Hz. Ömer'in Liderliği, 206.

¹⁸⁴ Cide, Hz. Ömer'in Yönetim İlkeleri, 151.

¹⁸⁵ Cide, Hz. Ömer'in Yönetim İlkeleri, 147.

2.2.3. Hz. Ömer'in Kişilik Özellikleri ve Mizacının Modern Psikoloji Açısından Değerlendirilmesi

Hz. Ömer'in kişilik özelliklerinden bahsettiğimiz bölümde üzerinde en çok durduğumuz ve karakterinin şekillenmesinde en etkili olan özelliğinin öfke olduğuna değinmiştik. Bu bölümde ise, Hz. Ömer'in bu özelliği ve diğer kişilik özelliklerinin tümünü günümüz psikoloji verileri açısından değerlendireceğiz. Hz. Ömer'in öfkeli kişiliğini değerlendirmeden önce, içerisinde bulunduğu topluma değinmek yerinde olacaktır. Modern psikolojide yaygın olarak kullanılan 'sosyal öğrenme, sosyal etki' gibi terimlerin tamamını bu bağlamda değerlendirmemiz mümkündür. Sosyal öğrenme, bireyin toplumda ya da çevresindeki bireylerde gördükleri davranışları gözlemleyerek öğrenmeyi ifade eder.¹⁸⁶ Birey toplumda gördüğü değer yargıları ile yetişir ve genelde bu yargıları benimsemeye eğilimlidir. Toplumda yaygın olarak yapılan davranışlar yanlış bile olsalar, toplumdaki kişilerin bunun yaygın olarak yapıyor olması, yapılabilir ve kabul edilebilirliğini artırıcı bir etkiye sahiptir. Çünkü bireyler genelde çoğunluğa uymaya meyillidirler. Sosyal Psikolog Solomon Asch yapmış olduğu bir dizi deney ile bu uyum türünü araştırmış, doğru olduğunu bildiği halde çoğunluğun seçimine uyan deneklerin çoğunlukta olduğunu fark etmiştir.¹⁸⁷ Kısacası modern psikoloji verileri de bize bir konu hakkında bireyin doğru bildiğine inansa dahi, çoğunluğa uyma eğiliminde olduğunu göstermektedir.

Hz. Ömer'in öfkeli bir kişiliğe sahip olduğu bir gerçektir. Fakat Hz. Ömer'in bu öfkeli kişiliği toplumun geneline yayılmış olan öfke kültürü ile beslenmiştir. Zaten var olan özelliğin toplumun geneli tarafından benimsenen ve yaygın olarak fiile dökülen bir özellik olduğundan Hz. Ömer'in davranışları da bu doğrultuda şekillenmiştir. Nitekim sosyal öğrenme araştırmacıları, saldırgan veya şiddet içerikli davranışların da taklit ve gözlem yolu ile öğrenebileceğini savunmaktadır. Saldırganlığın taklit edilmesine dair yapılan deneylerde, saldırgan görsellere maruz kalmış çocukların bu davranışları büyük oranda kendi çevrelerine uygulama eğiliminde oldukları gözlemlenmiştir.¹⁸⁸ Yani Hz. Ömer'in içerisinde bulunduğu toplum daha sakin davranışları benimsemiş ve desteklemiş bir toplum olsaydı, Hz. Ömer'in kişiliğinde bulunan bu öfke hali muhtemelen daha az davranışa dökülmüş şekilde kendini gösterecekti. Nitekim Müslüman olduktan sonra ki süreçte bu şekilde ilerlemiştir. Bu sebeple Hz. Ömer'in öfkeli bir kişi olduğunu söyleyebilmekle birlikte, bu öfkenin fiiliyata dökülmesi

¹⁸⁶ Vikipedi/Özgür Ansiklopedi, "Sosyal Öğrenme (Sosyal Pedagoji)" (Erişim 3 Mayıs 2023).

¹⁸⁷ Atikson, Hilgard, *Psikolojiye Giriş*, çev. Öznur Öncül Deniz Ferhatoğlu (Ankara: Arkadaş Yayınları, 2019), 614.

¹⁸⁸ Atikson, Hilgard, *Psikolojiye Giriş*, çev. Öznur Öncül Deniz Ferhatoğlu, 418.

çevresini etkilemesi ve Hz. Ömer’de baskın bir özellik olarak ortaya çıkmasını çevre etkisi ile açıklayabiliriz. Fakat bu özelliğin Hz. Ömer’deki tezahürünü İslam öncesi ve sonrası şeklinde ikiye ayırarak incelemek bize daha sağlıklı bir bakış açısı kazandıracaktır. Hz. Ömer’in Müslüman olmadan önceki süreçte toplum tarafından ‘celal’ özelliği ile bilinen ve bu bağlamda saygı duyulan bir kimse olduğundan bahsetmiştik. Hz. Ömer zaten toplumda yaygın ve yadırganmayan bu özelliğini sık sık fiili olarak da dışa vuruyor gerek kadınlara gerek Müslümanlara gerekse kölelere sık sık şiddet uyguluyordu. Özellikle kardeşi Fatıma’nın Müslüman olduğunu öğrendikten sonra kendini kaybetmesi ve ona şiddet uygulayacak kadar kendini kaybetmesi, günümüzde yapılan araştırmaların bulgularına göre, bireyin ani duygu patlamaları yaşadıkları durumlarda limbik sistemin bir acil durum mesajı verip, beynin geri kalanının da o duruma odaklanmasını sağlaması ile açıklanmaktadır. Bu duygusal patlamalar bir sinir korsanlığıdır ve bir anda oluşur. Neokorteks olarak adlandırılan düşünen beyin yapılan davranışın doğru bir fiil olup olmadığını düşünemez. Hatta ne olduğunu anlayamadan bir dizi fiil gerçekleşmiş olur. Bu anların en önemli özelliği kişinin kendini kaybetmesi ve neye uğradığını şaşırmasıdır.¹⁸⁹ Hz. Ömer’in kardeşinin Müslüman olduğunu öğrendiği olayı anlatan rivayetlerin tamamı, Hz. Ömer’in o an bir sinir korsanlığı yaşadığını anlatır niteliktedir. Ayrıca insanda duyguların akla üstün gelerek fevri davranışlar ortaya koymasına sebep olan durumlar günümüzde amigdalanın keşfedilen yeni özellikleri ile ilişkilendirilmeye başlanmıştır. Amigdala’nın karşılaştığı durumları ilkel bir şekilde ‘Bu benim hoşlanmadığım bir durum mu, Bu durum bana zarar verir mi?’, ‘Bu durum beni korkutuyor mu?’ şeklinde düşünmesi ve ‘evet’ cevabını aldığı anda durumu bir kriz anı gibi değerlendirmesine sebep olmaktadır.¹⁹⁰ İçinde bulunduğu durumu değerlendirdiğimizde Hz. Ömer’in kardeşinin iman etmiş olması onun bu sorulara evet cevabı vermesi anlamına gelmektedir. Sinir korsanlığı ve amigdalanın alarm durumu olarak değerlendirdiği olayların sonucunda kişinin ciddi bir pişmanlık duyma durumunun da ortaya çıkması sebebi ile Hz. Ömer’in verdiği tepki ve fevri davranış, amigdalanın durumu kriz hali gibi değerlendirmesi ve sinir korsanlığı ile ilişkili olabilir. Ayrıca bu durumu Freud’un yapısal kişilik kuramına göre bir durum değerlendirmesi yapacak olursak, Hz. Ömer’in İslam öncesi süreçte id, ego ve süperego üçlüsünün dengeli bir şekilde idare edilemezken, İslam’ın insan hayatı üzerindeki düzenleyici etkisi ile birlikte bu üçlünün daha kontrollü şekilde idare edildiğini de söylememiz mümkündür.

¹⁸⁹ Daniel Goleman, Duygusal Zeka Neden IQ’dan Daha Önemlidir?, çev. Banu Keskin Yüksel (İstanbul: Varlık Yayınları, 2021), 41.

¹⁹⁰ Goleman, Duygusal Zeka Neden IQ’dan Daha Önemlidir?, çev. Banu Keskin Yüksel, 43.

Müslüman olduktan sonra Hz. Peygamber'in Hz. Ömer'in bu kişiliğini iyiye ve güzel olana yönlendirmedeki gayret ve başarısı aşikardır. Yaptığı her davranışın daha sonra bir karşılığının olacağını ve hesabının sorulacağını bilen Hz. Ömer, her adımını dikkatli atan öfkelenildiğinde dahi fevri davranmaktan kaçınıp, yapacağı iş için Hz. Peygamber'den izin alan bir kimse haline gelmiş, öfkesini büyük oranda kontrol altında tutma konusunda başarılı olmuştur. Tabi ki, Müslüman olması ile bu kişilik özelliğinin ortadan tamamen kalktığını söylemek yanlıştır. Her ne kadar toplum etkisinin baskın oluşuna vurgu yapsak da sonuç itibari ile Hz. Ömer'in kişiliğinde var olan bir özellikten bahsediyoruz. Müslüman oluşundan sonrada bu özellik ortadan kalkmamış fakat daha kontrollü hale gelmiştir. Hz. Peygamber'in sahabe ile görüş alışverişinde bulunduğu zamanlarda, Hz. Ömer'in vermiş olduğu fikirleri¹⁹¹ göz önünde bulundurduğumuzda da bu özelliğinin tamamen ortadan kalkmadığını görürüz.

Hz. Ömer'in kişiliğini değerlendirirken, onu salt öfkeden müteşekkilmış gibi düşünmemiz ciddi bir hata olacaktır. Özellikle İslam'ı benimsedikten sonra başlayan merhametini gösterme eylemi, hilafeti döneminde ciddi bir artış göstermiştir ve cahiliyede yalnızca öfkesi ile bilinen Hz. Ömer, İslam'dan sonra müminlere olan merhameti ile de ön plana çıkmaya başlamış, öfkesini yalnızca haksızlık edene ve zulmedene yöneltmiştir. Bu süreci anlayabilmek ve daha doğru şekilde değerlendirebilmek için öncelikle Hz. Ömer'in ailesi ile olan ilişkisini ve bu süreci günümüz psikolojik verileri ile değerlendirmemiz gerekir. Öncelikle baba Hattab'ın son derece öfkeli ve şiddete eğilimli bir kimse olduğu Hz. Ömer tarafından nakledilmiştir. Oğlu Ömer'e çobanlık görevi vermiş, o bu görevi yaparken onu sıkı şekilde takip etmiş, ihmalkâr bir davranışını gördüğünde ise onu cezalandırmaktan geri durmamış ve kendisini dövmüştür.¹⁹² Günümüzde kişinin yaşamış olduğu her deneyimin onun sosyal hayatını, zihin dünyasını ve psikolojik durumu üzerine etkisi olduğunu biliyoruz. Hz. Ömer için de çobanlık mesleği bu açıdan değerlendirilebilir. Zor şartlar altında yürütülen bu iş Hz. Ömer'in dayanıklılığını arttırma üzerinde etkili olurken, babası tarafından olumsuz her davranışının şiddet ile cezalandırması onun öfkeli bir kişiliğe sahip olmasını tetiklemiş olabilir. Zira günümüzde yapılan araştırmalar bu fikri destekler niteliktedir. Yapılan araştırmalar ebeveyn davranışlarının, çocuğun karakter gelişimi üzerinde etkili olduğunu savunmaktadır. Bir kimseye zarar verme anlamında kullanılan şiddet, her zaman fiziksel olmayabilir ya da fiziksel olan davranış bazen fiziksel olmayan tahribatlarda doğurabilir. Nitekim kendini koruma yetkinliğine sahip olmayan çocuk, kendisine uygulanan şiddeti daha

¹⁹¹ Bedir'den sonra esirlerin öldürülmesi, Hz. Peygamber hakkında olumsuz söylemleri bulunan bir müşriğin dişlerinin sökülmesi gibi.

¹⁹² Yıldırım, Celal Aynasından Bir Portre: Hz. Ömer, 44.

ağır şekilde yaşayabilir. Ebeveynlerinden şiddet gören çocuklar üzerinde yapılan çalışmalar onların, öfke ve mizaç problemlerinin ortaya çıkabileceği, alkol ya da madde kullanım problemlerinin olabileceğini göstermektedir. Ayrıca şiddete maruz kalan ya da tanık olan çocuklar, yetişkinlik döneminde diğer insanlara göre iki kat daha fazla şiddet uygulama eğilimi gösterdikleri yapılan araştırmalar ile ortaya konmuştur.¹⁹³ Hz. Ömer'in cahiliye döneminde kendisine dair anlattığı şeyler arasında da bu bahsedilen durumların örneklerini görmemiz mümkündür. Kendisi alkol kullanmayı sevdiğini ve kendisinin de başkalarına şiddet uyguladığı konusundan bahsetmiştir. Fakat insan hiçbir zaman donuk ya da değişime kapalı bir nesne gibi algılanmamalıdır.¹⁹⁴ Bu sebeple Hz. Ömer'in İslam'dan sonraki değişimi son derece önemlidir. İnsanın tabiatında kendini koruması için bulunan saldırganlık ve öfke iç güdüsünün insanlara zarar vermek için kullanılmaması, kontrol altına alınması için Hz. Peygamber'in ve ayetlerin öğütleri etkisi ile sadece Hz. Ömer değil tüm sahabeler öfkelerini kontrol altına alma konusunda gayret göstermişlerdir.

Hz. Ömer ile adalet kavramı tarih boyunca birlikte anılmıştır. Bu durumun temelinde ise Hz. Ömer'in hilafeti boyunca son derece hassas kararlar vermesi ve uygulaması yatmaktadır. Fakat Hz. Ömer'in İslam öncesinde çevresi ile olan sosyal ilişkilerini incelediğimizde aslında çokta adalet temelli bir yapıya sahip olmadığını görürüz. Özellikle İslam'ı benimseyen kişiler üzerinde uyguladığı baskıya baktığımızda bunun adil olduğunu söylememiz mümkün değildir. Bu davranışın temelinde Mekke toplumunda yaygın olan, güçlünün güçsüz üzerinde olan baskısının etkisi olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü toplumdaki yerleşik davranış kalıpları bu şekilde idi. Toplumda yaygın olan davranışların taklit edilme ve sürdürülmesi ise sıra dışı bir durum değildir. Burada sıra dışı olan Hz. Ömer'in İslam öncesinde baskı ve zulmünden korkulan bir kimse iken, iman ettikten sonra insanların haklarına son derece riayet eden hatta bununla yetinmeyip halifelik döneminde ülke toprakları içerisinde yaşayan hayvanların bile kendisi üzerindeki hakkından endişe edip, adil olmayı hedefleyen davranış ve sözler ortaya koymasıdır. Hz. Ömer'in bu iki uç davranış şeklini ortaya koymasını günümüzde sosyal psikoloji alanında sıkça kullanılan 'sosyal kolaylaştırma' kavramı ile açıklayabiliriz. Sosyal kolaylaştırma kavramı, ilk kez 1898'de psikolog Norman Triplett'in, bisikletçilerin hız rekorlarını incelediği bir çalışmada, birbirlerine karşı yarışırken hızlarının, zamana karşı yarıştıklarından çok daha fazla olması üzerine gerçekleştirdiği kontrollü bir deney ile ortaya çıkmıştır. Bu deneyde çocuklar olta

¹⁹³ Sevede Düzgüner vd., Aile İçi Şiddetin Önleyicisi Olarak İslam'ın Merhamet Temelli Aile Modeli, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 22/42 (2020), 468.

¹⁹⁴ Sevede Düzgüner vd., Aile İçi Şiddetin Önleyicisi Olarak İslam'ın Merhamet Temelli Aile Modeli, 471.

makaralarını yanlarında aynı işi yapan bir kişi var olduğunda maksimum performansa ulaşmışlardır. Bu çalışma sonucu kendinden sonra yapılan benzer çalışmalarla desteklenmiştir.¹⁹⁵ Yani insan bir davranışı yaparken, çevresinde aynı davranışı yapan insanlar varsa, o davranışı yapma eğilimi ve performansı yükseliyor. Hz. Ömer'in toplumda yaygın olan baskı ve zulüm davranışlarını, çevresindekilere uygulama eğilimi ve performansındaki artışı, '*sosyal kolaylaştırma*' kavramı bağlamında açıklayabiliriz. Yani Hz. Ömer'in insanlar üzerindeki zulmedici rolünde toplumla beraber hareket ediyor olmanın kolaylaştırıcı ve performansı arttırıcı rolünden bahsetmemiz yanlış olmayacaktır. İslam sonrasında bu davranışlara son verip, insanların hakkına son derece duyarlı davranmaya başlaması da yine bu bağlamda değerlendirilebilir. Zira Hz. Ömer'in İslamiyet ile birlikte sosyal çevresi değişmiş, bu çevre daha olumlu davranış şekillerini benimseyen bir kitle olmuştur. Ayrıca Hz. Ömer'in ölümden sonra bir hayat olduğu ve bu dünyada yapılan her davranışın orada bir cezası ya da mükafatı olduğuna dair iman ettikten sonra oluşan inancı da bu konuda son derece etkilidir.

Tabi ki Hz. Ömer'in davranışlarının tamamını çevre etkisi üzerinde açıklamak yetersiz olacaktır. Hz. Ömer'in doğuştan getirmiş olduğu kalıtsal özelliklerinde, ortaya koyduğu davranış kalıplarında son derece etkili olduğunu söylemek mümkündür. İnsanın ortaya koyduğu davranışların kalıtım ve çevrenin ortak ürünü olduğunu göz önünde bulundurursak, Hz. Ömer'in imanından öncesinde de sonrasında da sert mizaç özellikleri taşıması ve inandığı doğrular için fiziksel-duygusal her mücadeleyi vermesi bu konuda etkili olmuştur. Hz. Ömer'in özellikle İslam'a giren kimselere uyguladığı ciddi baskıların temelinde, Mekkelilerin atalar dinine olan sadakati ve Hz. Ömer'in bu davaya olan inancının yatması vardır. Toplumun genelinin bu davranışı benimsemesi ve bunu toplu bir ambargo olarak uygulaması da Hz. Ömer'in bu baskılarını arttırmada kolaylaştırıcı etkiye sahip olmuştur. Aynı durumu İslamiyet sonrası için değerlendirecek olursak, Hz. Ömer iman ettikten sonra, iman etmiş olduğu dinin emirlerine sadakat ve samimiyetle bağlanmıştır. Bu dinin insan ve hayvanların haklarına son derece önem vermesi, Hz. Peygamber'in insan ve hayvanların haklarına dair söylemleri, Hz. Ömer'in İslamiyet sonrasındaki sosyal çevresinin bu konudaki ciddi hassasiyet sahibi olması gibi sayabileceğimiz pek çok özellik bu olumsuz durumun olumluya evrilmesini sağlamıştır. Fakat her İslamiyet öncesi ve sonrası her iki dönemde de ortaya konan bu davranışların tümünün Hz. Ömer'in inandığı değerler için mücadele etme ve aksiyon alma özelliğinin belirleyici nitelikte olduğunu söylemek gerekir.

¹⁹⁵ Atikson, Hilgard, *Psikolojiye Giriş*, çev. Öznur Öncül Deniz Ferhatoğlu, 606.

Hız. Ömer'in İslamiyet öncesinde ve sonrasındaki tavır ve tutumlarını incelediğimizde daha öncede belirttiğimiz gibi onun her iki saftayken de samimi ve ihlas sahibi olduğunu söylememiz mümkündür. Yani Hız. Ömer İslamiyet öncesinde inançlı bir müşrik, İslamiyet sonrasında ise inançlı bir mümin olduğunu, ortaya koyduğu davranışlara bakarak söyleyebiliriz. Clark, insanın imanının yani bir dine mensubiyetinin hayatına anlam katacağını söyler.¹⁹⁶ Hız. Ömer'in de inandığı değerler için mücadele motivasyonu yüksek samimi bir inanan olduğunu göz önünde bulundurduğumuzda Clark'ın belirttiği gibi dine mensubiyetin onun hayatında anlamlı bir karşılığı olduğunu söyleyebiliriz. Bu bağlamda Hız. Ömer gibi inançlı bir müşriğin, inançlı bir Müslüman olması ve hatta Hız. Peygamber tarafından imanı övülecek dereceye gelmesini nasıl değerlendirmeli, din değiştirme sürecini nasıl ele almalıyız? Bu konuyu değerlendirirken ilk önce Hız. Ömer'in din değiştirme şeklini analiz etmeliyiz. Hız. Ömer'in Müslüman oluş sürecini anlatan rivayetleri incelediğimizde, Hız. Ömer'in Müslüman oluş biçimini, '*ani dinsel değişim*' olarak adlandırabiliriz. Ani dinsel değişimler, 3 aşamalı olarak gerçekleşir. İlk aşamada bireyde kafa karışıklığı, iç huzursuzluğu görülür. Hız. Ömer'in Müslüman oluşunu anlatan rivayetlerden ilki olan Hız. Peygamber'in Hakka Suresinde okumuş olduğu ayetler ile başlayan süreci buna örnek verebiliriz.¹⁹⁷ İkinci aşamada, aydınlanma ve kavrama gelişir ve Allah'a yönelik gerçekleşir. Bu aşamada rivayetlerde yer alan kardeşi ve kardeşinin eşinin Müslüman olduğunu öğrenmesi akabinde vermiş olduğu tepki ve onlara bildikleri ayetleri okutması ve onun bu ayetleri anlamaya çalışarak tekrar etmesi yer alır.¹⁹⁸ Üçüncü ve son aşama ise aydınlanma akabinde ortaya çıkan köklü değişimler, sükûnet ve iç huzur dönemidir.¹⁹⁹ Bu aşama ise Hız. Ömer'in iman etmesi ve iman ettikten sonra tüm samimiyeti ve teslimiyeti ile İslam davası için mücadelesini kapsar. Hız. Ömer'in iman etme sürecini değerlendirdiğimizde onun aşama aşama İslam'a yaklaştığını ve daha sonra kendisi bu dini seçerek, o dine mensup olduğunu görürüz. Dinin bir miras ya da taklitten ziyade kendi özgür iradesi ile kabul etmiş olması da Hız. Ömer'in

¹⁹⁶ Ali Rıza Aydın, İnanma İhtiyacı ve Dini Ritüellerin Psikolojik Değeri, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 9/2 (Nisan 2009), 88.

¹⁹⁷ Hız. Peygamber Kabe'de sesli bir şekilde Kur'an okurken, Hız. Ömer bir yere gizlenmiş şekilde kendisini dinliyordu. Okunan ayetlerdeki belagat onu büyülemişti. Hız. Ömer, ayetlerin kendisi üzerindeki etkisinden kurtulabilmek için, ayetler hakkında kendi içinde yorum yapmaya çalışıyordu. Bir süre sonra, '*Gerçekten de bu adam Kureyş'in dediği gibi bir şairdir*' dedi. Bu sırada Hakka Suresi'nin, '*O, (Kur'an), hiç şüphesiz çok şerefli bir elçinin sözüdür. O, bir şair sözü değildir. Ne de az inanıyorsunuz.*' ayeti Hız. Peygamber tarafından okundu. Bunun üzerine Hız. Ömer 'Acaba bir kâhin mi?' şeklinde düşünürken, bu seferde, Hız. Peygamber, '*Bir kâhinin sözü de değildir. Ne de az düşünüyorsunuz!*' ayetini okumuştur. Bu ayetler Hız. Ömer'in zihnini allak bullak etmiştir.

¹⁹⁸ Ahmed Ağırakça, Hız. Ömer'in Müslüman Olması Meselesi ve Rivayetlerin Değerlendirilmesi, *Artuklu Akademi Dergisi* 9/2, (Nisan 2009), 3-10.

¹⁹⁹ Hasan Kayıklık, Bireysel Yaşamda Dinsel Değişim, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/2, (Haziran 2005), 12.

İslam davası için aksiyon alabilen ve mücadele eden bir kimse olduğunu açıklar niteliktedir. Ayrıca Hz. Ömer'in İslam için yaptıklarını sadece fiziksel bir mücadele olarak algılamakta yanılgı olacaktır. Hz. Ömer'in Peygamber (as)'ın yanında olduğu süreç boyunca kendisine zekâ ve basireti ile de yardımcı olduğunu görürüz.

Hz. Ömer'in olayların arkasındaki asıl sebepleri anlama, analiz etme ve doğru kararlar alma konusundaki becerisi, İslam tarihine '*muvafakat-ı Ömer*' olarak geçmiştir. Ayrıca Hz. Peygamber'in ölümünden sonra yaptığı içtihatları incelediğimizde de toplumun menfaati ve zamanın gereklerinin ne kadar iyi analiz edilerek icraata geçirildiğini görebiliriz. Hz. Ömer'in yapmış olduğu icraatlar, isabet ettiği görüşler, bireyle ve toplumla olan ilişkisini modern psikoloji verileri açısından inceleyecek olursak, öncelikle Cahiliye döneminde toplumda ön plana çıktığı özelliklerden başlamanız gerekir. Hz. Ömer okuma yazma bilen az sayıda insandan biriydi. Kabileler arası rekabette kullanmak üzere şan ve şeref konulu pek çok şiiri ezberlerdi. Ensab ilmine vakıftı ve akrabalık ilişkilerini iyi bilirdi. Ticaret ile uğraştığı dönemde pek çok medeniyeti tanıma fırsatı bulmuştu. Babası vefat ettikten sonra kabile reisi olmuş ve döneminde önemli görülen bir devlet görevi olan elçilik görevini üstlenmişti. Bu önemli devlet görevini yerine getirebilmek için belli başlı kabiliyetlere sahip olmak gereklidir. Bu göreve getirilmesinden iyi bir siyasetçi ve diplomat olduğu sonucunu çıkarmamız mümkündür. Bu görevi yürütebilmek için, zekâ düzeyi yüksek, hazır cevap, ikna kabiliyetinin gelişmiş ve iyi bir hatip olmak gereklidir. Bu sebeple Hz. Ömer'in bu göreve seçilmiş olması tesadüf değil, aksine bu kabiliyetlerin tümüne sahip olması ile ilgiliydi.²⁰⁰ Gardner'in çoklu zeka kuramından yola çıkarak verilen özelliklere göre, Hz. Ömer'in hangi zeka alanlarının daha gelişmiş olabileceğini değerlendirirsek, ikna kabiliyetinin yüksek olması, dili hem yazı hem de okuma alanında etkili şekilde kullanabilmesi gibi sebeplerden dolayı sözel-dilbilimsel zeka alanının, başarılı tüm politikacılarda daha fazla gelişmiş olduğuna inanılan, insanların duygularını anlayabilme ve insanlar arası problemleri etkili şekilde çözebilme yeteneği olarak da bilinen 'kişiler arası zekasının' da yüksek olduğunu söyleyebiliriz. Hz. Ömer'in İslam'a girişinden sonra öne çıkan özellikleri, problem anında sonuç odaklı çözümler sunabilmesi, nokta atışı görüşler bildirmesi olduğunu söyleyebiliriz. Kendi zayıf ve kuvvetli yönlerinin farkında olması da onun bildiğimiz özelliklerindedir. Bu iki özelliği ise yine Gardner'in çoklu zekâ kuramında yer verdiği '*bireysel zekâ*' alanının

²⁰⁰ Metin Yılmaz, Cahiliye Taasubundan Müslüman Şahsiyetinin Teşekkülü Sürecine Geçiş Bir Örnek Olarak Hz. Ömer, *Uluslararası Kişilik ve Karakter İnşasında Dinin Yeri Sempozyumu*, ed. Yavuz Ünal vd. (Ordu: Ordu Üniversitesi Yayınları, 2016), 1/52, 522.

gelişmesi ile ilgilidir.²⁰¹ Hz. Ömer'in liderliğini değerlendirecek olursak, tüm bu zekâ alanları son derece gelişmiş olan Hz. Ömer, bunun sonucu olarak iyi bir liderdir. Hz. Ömer'in liderliğinin gelişimini daha doğru değerlendirmek için çocukluk dönemi tecrübelerini de değerlendirmemiz gerekir. Hz. Ömer'in çocukluk döneminde çobanlık deneyimi liderlik gelişiminde etkili olmuştur. Çocuk yaşta, sorumluluk alması, sürü yönetim tecrübesi kazanması liderlik konusunda onu geliştirmiştir. Aynı zamanda sürüyü koruma iç güdüsü tehlikenin nereden geleceği sezme becerisini de geliştirmiştir. Sürüyü sahiplenmesi aynı zamanda sahiplenme duygusunu da geliştirmiştir. Hatta bu sahiplenme duygusunun gelişimi dini inanca bağlılığı da arttırır. İman etmeden önce Mekkelilerin dinine bağlılığı da Müslüman olduktan sonra İslam davasına sarılması da bu durumla açıklanabilir.²⁰² Bu sahiplenme duygusu ileride hilafet döneminde halkın ihtiyaçlarını önemsemesi ve topraklarında yaşayan her canlıya değer vermesi ile de kendini gösterecektir. Modern liderlik yaklaşımlarına göre Hz. Ömer'in yaklaşımını değerlendirecek olursak, sünnet ve ayetlere bağlı kalması ile etkileşimci, gelecek merkezli değişimler yapması ile dönüşümcü, vizyon oluşturması bakımından vizyoner, kişiler arası yüksek organizasyon becerisi, toplumu motive etme özellikleri bakımından karizmatik lider ve tüm toplumun daha iyiye evrilmesi için faaliyetler yürütmesi açısından stratejik lider özellikleri taşır.²⁰³

2.2.4. Hz. Ömer'in Kişilik Özellikleri ve Mizacının Dini Yaşama ve Algılama Biçimine Etkisi

İnsan olayları kendi kişilik özellikleri ve mizacına bağlı olarak algılayıp değerlendireceğinden, inandığını dinin pratik ve emirlerini de bu şekilde hayata geçirir. Tüm insanlarda olduğu gibi Hz. Ömer'de de kişilik ve mizaç özellikleri dini yaşama ve algılama biçimine doğrudan etki etmiştir. Özellikle Hz. Ömer'in iman etme sürecini değerlendirdiğimizde, Hz. Ömer'in samimiyet ve ihlas özelliklerine sahip olması, iman etme sürecinde de aktif rol oynamış ve iç güdümlü dindarlık modeline göre iman etmesini sağlamıştır. Dinin bireyden beklentisine göre, bireyin karakterinde bulunan bazı özellikler desteklenir, bazıları minimum düzeye düşürülür, bazıları ise inanmadan önce nasılsa inandıktan sonrada aynı şekilde devam eder. Bu bağlamda Hz. Ömer'in iman ettikten önceki

²⁰¹ Mustafa Zülküf Altan, Çoklu Zekâ Kuramı, *Pegem Eğitim ve Öğretim Dergisi* 1/4 (2011), 1-4.

²⁰² İskender Şahin, Anlama ve Yorumlama Bağlamında Hz. Ömer ile İlişkilendirilen Ayetlere Bakış, *Uluslararası Hz. Ömer Sempozyumu*, ed. Ali Aksu (Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2018), 1/3, 344-345.

²⁰³ Çil, Liderlik Teorilerine Göre Hz. Ömer'in Liderliği, 207-210.

ve sonraki süreçte, Hz. Ömer'in hangi kişilik özellikleri desteklenirken hangileri törpülenmiş değerlendirilecektir.

Hz. Ömer'in karakter ve kişiliğine dair bilgilerin bulunduğu kaynakları incelediğimizde onun bilge kişiliği ile ön plana çıkan, şeref konusunda son derece hassas, hareketlerinde mantık temelli, yüksek analiz becerisine sahip bir kimse olarak anlatıldığı görülür.²⁰⁴ Mekke'de güçlü fiziki yapısı, iyi hitap edebilme becerisi, şiir ve kompozisyona karşı ilgisi ile tanınan Hz. Ömer'in tüm bu özellikleri Müslüman olduğu süreç açısından da son derece önemlidir. Bilge kişiliği, şeref konusundaki hassasiyeti, mantık temelli davranışları ve analiz becerisi onun Müslüman olmasından sonra Mekkeliler tarafından İslam'a olan ilgiyi arttırmada etkilidir. İyi hitap edebilme becerisi İslam'a hizmette, Hz. Peygamberle istişarelerde, Hz. Peygamber'in vefatından sonra Hz. Ebu Bekir'in hilafete gelmesinde son derece etkili olmuştur. Hiç şüphesiz şiir ve belagat konusundaki bilgisi sayesinde Kur'an'ın ilahi kelimeleri oluşunu anlama konusunda ona yardımcı olmuştur. Buda imanını daha kuvvetli hale getirmiştir.

Hz. Ömer'in güçlü fiziki yapısı ve cesareti ile iman ettikten sonra Mekke'de açıktan ibadet etmiş, hicretini saklamamış ve Mekkelilere meydan okuyarak hicret etmiştir.²⁰⁵ Hz. Ömer'in bu kişilik özellikleri, İslam saflarının güçlenmesine katkı sağlamıştır. Bireylerin kişilik özelliklerinin dini yaşama şekilleri konusundaki etkisinin en net örneklerinden biri budur. Hz. Ömer'in cesaret özelliği onun dini yaşama şeklinde etkili olmuş, Müslümanlara uygulanan baskılara boyun eğmemiş, imanını açıkça dile getirirken ibadetlerini de gizlenmeden, saklanmadan yapmıştır. Hz. Peygamber'in Ebu Cehil ya da Ömer b. Hattab'tan²⁰⁶ birinin Müslüman olmasına dua etmesini de bu bağlamda değerlendirmek mümkündür. Her ikisinin de Müslüman oluşu İslam davasını pozitif anlamda destekleyecektir. Bu açıdan düşünüldüğünde Hz. Peygamber'in bu şekilde dua etmiş olması, onlar Müslüman olduktan sonra İslam davasının her anlamda kuvvet kazanacak olması ile ilişkili olabilir.

Hz. Ömer'in sert ve tavizsiz bir kişiliğe sahip olduğundan bahsetmiştik.²⁰⁷ Bu tavizsiz kişiliğinin, çabuk öfkelenmesinde de etkili olduğunu söyleyebiliriz. Bu iki özelliği onun dini de bu şekilde yaşamasını sağlamıştır. İman etmeden önce Müslümanlara yapmış olduğu

²⁰⁴ Bayraktutan, Din Psikolojisi Açısından Hz. Ömer'in Fiziksel ve Ahlaki Kişiliği, 56-57.

²⁰⁵ Yılmaz, Cahiliye Taassubundan Müslüman Şahsiyetinin Teşekkülü Sürecine Geçiş Bir Örnek Olarak Hz. Ömer, 526.

²⁰⁶ İbn Hişam, 1995, 1, 345; Yılmaz, Cahiliye Taassubundan Müslüman Şahsiyetinin Teşekkülü Sürecine Geçiş Bir Örnek Olarak Hz. Ömer, 522.

²⁰⁷ Bayraktutan, Din Psikolojisi Açısından Hz. Ömer'in Fiziksel ve Ahlaki Kişiliği, 66.

baskının temelinde de bu kişilik özelliğinin yattığını söyleyebiliriz. Müslüman olduktan sonra da dini tavizsiz bir şekilde yaşamış ve Müslümanlardan da bunu beklemiştir. Hilafet konuşmasında da bu özelliklere yer vererek, sert kişiliğinden şikâyet edenlere, dini yaşama konusunda hassasiyete sahip her Müslümanı koruyacağını söylemiştir. Hz. Ömer'in bu özelliği, son derece adaletli davranması ve dinin emirlerini yerine getirme konusunda ciddi hassasiyete sahip olmasını sağlamıştır. Hz. Ömer cahiliye döneminde her ne kadar kabileci anlayışı benimsemiş olsa da Müslüman olduktan sonraki süreçte bu zihniyetten tamamen sıyrılarak asabiyet merkezli insan ilişkilerinden kurtulmuş, insanlara bakışını iman perspektifinde tekrar düzenlemiştir. Bu bağlamda İslam'ın Hz. Ömer'in insanlara bakış açısını pozitif yönlü olarak değiştirmesinde etkili olduğunu söyleyebiliriz. Bu değişim yalnızca Hz. Peygamber'in hayattayken değil, kendi hilafeti döneminde de varlığını korumuştur. Asabiyet merkezli görevlendirmelerden uzak durularak liyakat esaslı atamalar yapılmıştır.²⁰⁸ Hz. Ömer'in kabileci anlayışı terk edip, liyakat merkezli tercihler yapması ve ömrünün sonuna kadar bu konuda ciddi hassasiyet sahibi olmasını da tavizsiz bir karaktere sahip olması ile açıklayabiliriz. Hz. Ömer'in bu özelliği onun zekâsı ile birleşince son derece iyi bir yönetici olmasını sağlamıştır. Liyakat esaslı atamaları denge politikası yürüterek farklı kabilelerden kimseleri yönetici atayarak yürütmüş, bu sayede hilafeti boyunca yapmış olduğu icraatların her kesimden destek almasını sağlamıştır.²⁰⁹ Bu tavizsiz kişiliği sayesinde iyi bir Müslüman ve iyi bir yönetici olmayı başarmış, henüz hayatta iken cennetle müjdelenmiştir.

Hz. Ömer'in son derece zeki ve analiz becerisi yüksek bir kişi olduğunu hayatının her alanında görmekteyiz. Hz. Ömer'in olayları iyi değerlendirebilen yapısı ve analiz etme becerisi de yalnızca kendi dini yaşantısını değil, Hz. Peygamber ile olan istişarelerinde kendini göstermiştir. Özellikle Bedir esirleri konusundaki tavrı ayet ile tasdik edildikten sonra Hz. Peygamber bu konu ile ilgili Allah azap etmiş olsaydı bundan yalnızca Ömer kurtulurdu diyerek Hz. Ömer'in görüşünde ne kadar haklı olduğuna vurgu yapmıştır.²¹⁰ Ayrıca Hz. Ömer'in Allah'ın ayetleri ile onaylanan tek görüşü buda değildir. Bu sayede Hz. Ömer'in olaylar arkasındaki asıl gayeyi anlama konusundaki becerisi, yüksek analiz yeteneği onun dini anlama ve yaşaması üzerinde etkili olmuştur. Aynı zamanda Hz. Peygamber'in Hz. Ömer hakkındaki '*Allah hakkı Ömer'in dili ve kalbine koymuştur*' ifadesi de Hz. Ömer'in

²⁰⁸ Mustafa Necati Barış, Hz. Ömer'in Yönetim Anlayışı, *Diyanet İlmi Dergi* 54/1, (2018), 127.

²⁰⁹ Ömer Cide, Hz. Ömer'in Yönetim İlkeleri, *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/2 (Aralık 2017), 147.

²¹⁰ Yılmaz, Cahiliye Taassubundan Müslüman Şahsiyetinin Teşekkülü Sürecine Geçiş Bir Örneklem Olarak Hz. Ömer, 526.

fikirlerinin ne kadar isabetli olduğuna işaret etmektedir.²¹¹ Bu özellik sadece ortaya çıkan bazı problemlerde haklı olmakla ilgili değildir. Aksine İslam dini gibi, ‘*amellerin niyetlere göre*’ değerlendirildiği, ortaya konan davranış kalıplarından ziyade, o davranışların arkasında yatan gayenin önemsendiği ve amelin büyüklük-küçüklük şeklinde değil, ne amaçla yapıldığını esas alan bir dinde Hz. Ömer’in bu özelliği henüz hayatta iken cennet ile müjdelenmesini sağlayacak amelleri işlemesinde kolaylaştırıcı etkiye sahip olmanın yanında, toplumu iyi okumasına da fayda sağlamıştır. Bu sayede hem iyi bir Müslüman hem de iyi bir lider olma özelliği kazanmıştır.

Tüm bu özellikleri değerlendirdiğimizde, Hz. Ömer’in batıl davada iken kötü ya da olumsuz olarak değerlendirilen tüm özelliklerin Müslüman olduktan sonra, Hz. Peygamber’in rehberliği ve Kur’an ayetlerinin emrettiklerini esas alınmasıyla iyiye nasıl kanalize olduğu görmüş oluruz. Bu bağlamda Hz. Ömer’in imanı son derece önemlidir. Çünkü zaten olumlu olarak nitelendirilebilecek kişilik özelliklerine sahip olan kimsenin Müslüman olduktan sonra eylemlerinin daha pozitif yönlü bir gelişime sahip olması normal bir durumdur. Fakat olumsuz olarak nitelendirilebilecek özelliklerin iyiye dönüşümü nispeten daha zordur. Bu sebeple Hz. Ömer’in iman ettikten sonraki süreçteki hem davranışsal hem psikolojik iyileşme son derece önemlidir. Hz. Ömer’in cahiliye döneminde ortaya koyduğu olumsuz olarak nitelenebilecek davranışların Müslüman oluşu ile birlikte iyiye kanalize olmuş olması çok ciddi bir değişim ve gelişim olarak nitelendirilebilir.

2.3. Hz. Osman

2.3.1. Hayatı

Hz. Osman, Kureyş’in zengin tüccarlarından olan Affan bin Ebi’l As’ın oğlu olarak Fil Vak’ası’ndan 6 yıl sonra Taif’te dünyaya gelmiştir. Yani Hz. Peygamber’den 6 yaş küçüktür. Ümeyye oğulları (Emevi) kabilesine mensuptur. Nesebi Abdülmenaf b. Kusay’da Hz. Peygamber ile birleşir. Babası gibi kendisi de gençlik döneminde ticaret ile uğraşmıştır. Bu süreçte Mekke’nin önemli tüccarlarından ve önde isimlerinden biri olmuştur. Hz. Ebu Bekir’in önderliği ile Müslüman olmuş bu sebeple Kureyş’ten ciddi tepki almıştır. Amcası ve annesi tarafından dinden dönmesi için büyük çaba harcanmıştır. Fakat Hz. Osman imanından vazgeçmemiş, kısa süre sonrada Hz. Peygamber’in kızı Rukıyye ile evlenmiştir. Bi’set’in 5. Yılında Habeşistan’a hicret eden ilk kafilede eşi ile hicret edenlerden olmuştur. Bir yıl sonra

²¹¹Cide, Hz. Ömer’in Yönetim İlkeleri, 143.

Mekke'ye gelmiş, oradan da Medine'ye hicret etmiştir. Medine'de Hz. Peygamber tarafından Evs b. Sabit ile kardeş ilan edilmiştir.

Bedir Savaşı'na eşinin rahatsızlığı sebebi ile katılamamış, Hz. Peygamber'in emri ile eşine refakat etmiştir. Bu hastalık sonucunda eşi vefat etmiştir. Hz. Peygamber daha sonraki süreçte diğer kızı Ümmü Külsûm ile Hz. Osman'ı evlendirmiştir. 630 yılında Ümmü Külsûm de vefat etmiştir.²¹² Hz. Osman Hz. Peygamber'in iki kızı ile evlenmiş olması sebebi ile *'iki nur sahibi'* anlamına gelen *'zinnureyn'* lakabını almıştır.

Hz. Osman hayatı boyunca İslam davası için kritik sayılabilecek görevler üstlenmiş, savaşlara katılmıştır. Hz. Peygamber'in ölümünden sonra Hz. Ebu Bekir'in hilafetinde katiplik görevi yürütmüş, Hz. Ömer'in danışma meclisine yer almıştır. Kendi döneminde de İslam'a ciddi hizmetlerde bulunmuştur.

2.3.2. Hz. Osman'da Öne Çıkan Kişilik Özellikleri

2.3.2.1. Utangaç Olması (Haya)

Hz. Osman ile ilgili Hz. Peygamberden günümüze ulaşan rivayetlere baktığımızda, genelinde Hz. Osman'ın haya sahibi olması yani utangaçlık özelliğine vurgu yapılmıştır. Hatta İslam tarihinde Hz. Ebu Bekir'in sadakat, Hz. Ömer'in adalet özelliği ile özdeşleşmesi gibi Hz. Osman'da haya özelliği ile ön plana çıkmıştır. Hatta tarihi rivayetler onun çok bilgili ve iyi bir hatip olmasına rağmen bu utanma duygusunun onun konuşmasına engel olduğunu dile getirmektedir.²¹³

Hz. Peygamber'de onun son derece haya sahibi olduğunun farkındaydı ve onun bu özelliğine karşı titizlik ile yaklaşıyor, onun bu özelliğinden kaynaklı olarak kendisine özel bir hassasiyet gösteriyordu. Hz. Aişe'nin anlattığına göre, peygamberimiz uzanmış bir vaziyette dinlenirken odaya Hz. Ebu Bekir girdi ve Hz. Peygamber tavrını değiştirmeksizin onu dinledi, oda sorusunu sorup odadan ayrıldı. Aynı durum Hz. Ömer ile de oldu. Sonrasında huzura Hz. Osman girmek isteyince, Hz. Peygamber yattığı yerden kalkarak oturdu. Hz. Aişe neden böyle davrandığını sorduğunda ise *"Osman son derece haya sahibi bir kimsedir, melekler bile kendisinden haya ederler. Bu sebeple bende ondan haya ederim. Eğer ben yatar*

²¹² İsmail Yiğit, "Osman", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Erişim: 14 Haziran 2023).

²¹³ M. Hanefi Palabıyık, Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer Dönemlerinde Hz. Osman, Hazreti Osman, ed. Ali Aksu (Sivas: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Rektörlük Matbaası, 2020), 1/23.

vaziyette iken izin vermiş olsaydım, içeri girdiğinde söyleyeceğini anlatamazdı” buyurarak onun utanma duygusunun ne denli fazla olduğuna vurgu yapmıştır.²¹⁴

2.3.2.2. Cömert Oluşu

Hız. Osman daha öncede bahsettiğimiz gibi babası vefat ettikten sonra ticaret ile uğraşmaya devam eden zengin bir tüccar idi. Bu zenginliği Müslümanlara ve İslam davasına hizmet etmek için defalarca kullandığını görmekteyiz. Bu özelliğini birkaç örnek ile açıklayabiliriz.

Müslümanların Medine’ye hicretinden sonra, su sıkıntısı çekmesi üzerine son derece akıllı bir ticaret yaparak, o Yahudi’den su kuyusunu alarak, Müslümanlara vakfetmesi Hız. Peygamber tarafından takdir edilmiş ve kendisine dua etmiştir.²¹⁵ Hız. Ali ile Hız. Fatıma ile evlilik sürecindeyken Hız. Ali, Hız. Fatıma’nın mihrini ödemek için zırhını satmak istemiş, Hız. Osman, 480 dirheme zırhı satın alıp daha sonrasında “Allah yolunda hizmet etmesi için, kendisinden satın almış olduğu zırhı kendisine düğün hediyesi olarak verdiğini” söylemiştir. Dönemin şartlarını göz önünde bulundurduğumuzda 480 dirhem ciddi bir miktar olduğunu ve Hız. Osman tarafından tereddütsüz şekilde Hız. Ali’ye hediye edildiğini görmekteyiz.

Hız. Osman tarihte güçlük gazvesi olarak bilinen ve son derece sıkıntılı şartlarda sefer hazırlığı yapılan Tebük seferi esnasında da aynı cömertliği göstermeye devam etmiş, 300 develik bir ticaret kervanı ile Şam’a gitmeye hazırlanırken Hız. Peygamber’in yardım çağrısını duyarak, kervanın tamamını ordunun hizmetine vermiş, bu davranışı Hız. Peygamber tarafından o kadar takdir edilmiştir ki, “Bundan sonra Osman’ın yapacağı hiçbir şeyden dolayı sorumluluğu yoktur. Allah’ım! Ben Osman’dan razıyım. Sende ol!” şeklinde dua etmiştir.²¹⁶

Hız. Osman’ın cömertliğini yalnızca Hız. Peygamber dönemi ile kısıtlamak ise hata olacaktır. Hız. Osman, Hız. Peygamber’in vefatından sonrada malını defalarca Müslümanların daha iyi şartlarda yaşaması için infak etmiştir. Bunun en güzel örneklerinden biri Hız. Ebu Bekir döneminde ortaya çıkan kuraklık meselesidir. Hız. Ebu Bekir döneminde Medine’de ciddi bir kuraklık olmuş, halk bu kuraklıktan ciddi şekilde etkilenmiştir. Bu olay sonucunda Hız. Ebu Bekir’e gelerek durumu arz etmiş ve zorda olduklarını belirtmişlerdir. Bunun üzerine halife kendilerinden dua istemiş, Allah’ın mutlaka bir çıkış kapısı göstereceğini murat ettiğini belirtmiştir. Daha sonra ciddi bir arayış içerisine girerek halkın sorununu çözmek için

²¹⁴ İbn Sad, Tabakat, 1: 239; M. Ali Kaya, Hazreti Osman (Ra) Hayatı ve Hizmeti (İstanbul:2020), 10.

²¹⁵ Kaya, Hazreti Osman (Ra) Hayatı ve Hizmeti, 12.

²¹⁶ Kaya, Hazreti Osman (Ra) Hayatı ve Hizmeti, 15.

uğraşmışlar, en sonunda Hz. Osman’a ait bir kervanın Medine’ye ulaşacağını öğrenmişlerdir. Kervanın Medine’ye girişi ile tacirler başına toplanmış ve sıkı bir pazarlık başlamıştır. Hz. Osman verilen fiyatları beğenmiyor, bundan daha fazlasını verdiler diyerek fiyat yükseltiyordu. Bunun üzerine orada bulunan tüccarlar hayrete düşerek, Medine’de bizden başka tüccar yok diyerek bu fiyatı kendisine kimin verdiğini sordular. Oda “*Allah bana her dirheme karşılık on mislini verdi, siz bunu verebilir misiniz?*” diyerek, kervanın tamamını Allah rızası için Müslümanlara infak ettiğini açıkladı.²¹⁷

Hz. Osman’ın cömertliği Allah Resulü tarafından defalarca takdir edilmiş, hatta Tebuk öncesi yaptığı infak ile Hz. Peygamber ‘artık yaptıklarından yana kendisinin bir sorumluluğu olmadığını’ belirtmiştir. Hz. Osman bunu yalnızca dinin bir emri olduğu için yapmış olsaydı, Hz. Peygamber’in bu beyanından sonra eskisi kadar infak etmeyebilirdi. Fakat Hz. Osman’ın elindekini Müslümanlar ile paylaşma gayreti, Hz. Peygamber’in vefatından sonra da aynı şekilde devam etmiştir. O sebeple bu davranışın, Hz. Osman’ın karakterinde var olan bir özellik olduğunu bir sebep ya da sonuca bağlı kalmaksızın bu davranışı gösterdiğini söyleyebiliriz. Bu hususu anladıktan sonra Hz. Osman’ın hilafeti döneminde akrabalarına karşı takınmış olduğu tutumu daha objektif şekilde değerlendirmemiz mümkün olacaktır.

Bilindiği üzere Hz. Osman’ın hilafeti döneminde İslam toplumu içerisinde fitneler çıkmaya başlamış bu süreç Hz. Osman’ın şehit edilmesine kadar artarak sürmüştür. Bu süreçte Hz. Osman’ın tenkit edilen bazı politikaları olmuştur. Bu politikalardan biri de devlet hazinesinden kendi ailesine sağlamış olduğu ekonomik imkanlar ile ilgilidir.²¹⁸ Hz. Osman, akrabalarına son derece değer veriyor ve yardım ediyordu. Hilafeti süresince de bu yardımları sürdürmeye devam etti. Fakat kendinden önceki halifelerin kendilerinin bile hazineden aldıkları tahsisat konusunda ciddi bir hassasiyete sahip olmaları sebebi ile halk bu durumu hoş karşılamamış ve sıkıntılı bulmuştur. Fakat Hz. Osman akrabalarına yapmış olduğu bu yardımları ‘sıla-i rahim’ kapsamında değerlendiriyor ve Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer’in bunu yapmayarak kendilerine verilmiş olan bir hakkı terk ettiklerini dile getiriyordu. Yani Hz. Osman’a göre halifenin ve akrabalarını Beytülmal’ de mevcut hakları bulunmakta fakat Hz. Ebu Bekir ve Ömer bu mevcut hakkı terk etmeyi seçmişlerdi. Ona göre onlar bunu yaparak kendi takdire şayan bir iş yapmış olsalar da sonucunda bu durum nefislerine yaptıkları bir zulümdü. Hz. Peygamber’in de akrabasına verdiğini dile getirerek, oda geçim zorluğu içerisinde olan akrabalarına yardım ettiğini dile getiriyordu. Hz. Osman’ın ortaya koymuş

²¹⁷ Kaya, Hazreti Osman (Ra) Hayatı ve Hizmeti, 16-17.

²¹⁸ Ali Aksu, Hz. Ömer’in Yönetim Anlayışı Bağlamında Karşılaştırmalı olarak Hz. Osman’ın Yönetim Anlayışı, ed. Ali Aksu (Sivas: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Rektörlük Matbaası,2020), 1/319.

olduğu ‘muhtaca yardım etme’ davranışı onun merhamet sahibi olması ve zaten karakterinde bulunan cömertlik davranışının bir dışa vurumu olarak değerlendirilse de bu davranışın daha sonrasında Emevi ailesi tarafından suiistimal edildiğini ve halk tarafından rahatsızlığa sebebiyet verdiğini söyleyebiliriz.²¹⁹ Bazı kaynaklar Hz. Osman’ın aile ve akrabalarına yapmış olduğu yardımları kendi malından yaptığı ve bunun o dönemdeki fitneciler tarafından çarpıtıldığını söylese de kaynakların ekserisin de anlatılan durum, Hz. Osman’ın ailesine devlet hazinesinden de yardım ettiği şeklindedir. Nitekim tarihi rivayetlerde, Hz. Osman’ın yönetim konusundaki fiillerinin fazlaca eleştirilmesi ve akabinde evinin muhasara edilmesi sonucunda kendisine nispet edilen konuşmasında da bu durumu şu şekilde ifade etmiştir;

*Hanginizin hakkı çiğnenmiştir? Allah’a yemin olsun ki, kendisi hakkında ihtilafa düşmediğiniz (Hz. Ömer) seviyesine ulaşma konusunda kusur etmedim. Mal artacağı kadar arttı. Bu artan mal konusunda istediğimi yapma hakkına sahip değilsem, niçin halife oldum. (...) İstediklerinizi tayin edecek ve istemediklerinizi görevden alacağsam, ben kimim? O zaman her şey sizin elinizde demektir.*²²⁰

Bu konuşmanın arka planında yatan özelliğin ise Hz. Osman’ın el açıklığı olduğunu söyleyebiliriz. Henüz yaşarken Hz. Peygamber tarafından cennetle müjdelenmiş bir sahabenin, devlet malını ve makamlarını kişisel/şahsi sebeplerle akrabalarına tahsis ettiğini ya da etmiş olabilme ihtimalini söylememiz mümkün değildir. Fakat insan tabiatı gereği, kendisinde baskın olarak bulunan bazı özellikleri hayatının her alanına yansıtmaya meyillidir. Hz. Ömer’in tavizsiz kişiliğinin yönetim üzerindeki etkisi ne kadar belirgin olmuşsa, Hz. Osman’ın da cömertliği ve merhameti üzerinden şekillenen bir yönetim biçimi olduğunu söylememiz yanlış olmayacaktır. Hz. Osman’da bu özelliği bağlamında, akrabalarına ihsanda bulunmada bir günah ya da yanlış olmadığını, Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer’in bu davranışı terk etmeyi tercih ettiklerini fakat Hz. Peygamber’in de akrabalarına ihsanda bulunduğunu savunarak, kendisi de Hz. Peygamber gibi davrandığını öne sürmüştür. Burada ki önemli ve dikkatimizi üzerine yoğunlaştırmamız gereken mesele Hz. Osman’ın bu davranışının doğru ya da yanlış olarak nitelendirilmesinden ziyade davranışın arkasında yatan kişilik özelliğini incelediğimizden, meseleye Hz. Osman’ın cömert ve merhamet sahibi bir kimse olmasından kaynaklı olarak bu şekilde yaklaştığını söyleyebiliriz.

2.3.2.3. Merhamet Sahibi Olması

²¹⁹ Adem Apak, Hz. Osman’ın Hilafeti Döneminde Ümeyyeoğulları’nın Devlet İdaresindeki Yeri, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/7 (Ocak 1998), 25.

²²⁰ İbn Sad, 5/32 ; Taberi, 1, 2850/1 ; Ünal Kılıç, Kufelilerin Hz. Osman’a Muhalefet Etmelerinin Sebepleri, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/2 (Aralık 2020), 246.

Hız. Osman son derece merhamet sahibi bir insandı. Hayatı boyunca yapmış olduğu fiillerin tamamında bu özelliğinin yansımasını görmekteyiz. Gerek Hız. Peygamber döneminde, gerek Hız. Ebu Bekir ve Ömer döneminde insanlarla olan ilişkilerini değerlendirdiğimizde merhamet odaklı bir yaklaşımın ön planda olduğunu söylememiz mümkündür.

Hız. Peygamber'in Hız. Osman hakkındaki söylemlerinden de merhamet sahibi bir kimse olduğunu anlamamız mümkündür. Bunun en güzel örneklerinden biri, Hız. Peygamber kızı Rukiyye'ye Hız. Osman ile evlendikten sonra onun nasıl bulunduğunu kızına sormuş, Hız. Rukiyye ise 'hayırlı ve iyi bir kimse' olduğunu söylemiştir. Bunun üzerine kendisine öğüt veren Hız. Peygamber *"Ey canım kızım! Osman'a çok saygı göster. Çünkü ashabım içinde, ahlakı bana en çok benzeyen o'dur."* diyerek Hız. Osman'ın güzel ahlakına vurgu yapmıştır.²²¹ Hız. Peygamber'in bir rahmet ve merhamet peygamberi olarak gönderildiğini göz önünde bulundurursak, ahlak olarak kendisine en çok benzediğini ifade ettiği Hız. Osman'ın bu özellikten mahrum olacağını düşünmek hata olur. Ayrıca Hız. Osman'ın son derece merhametli bir kişi olduğunu anlamamızı sağlayan tek örnekte bu değildir.

Hız. Ömer'den sonraki halifeyi belirleme hususundaki istişarelerde fikrini belirten Hız. Ömer'de, Hız. Osman'ın bu özelliğine vurgu yaparak onun 'bir hayli yumuşak' olduğunu dile getirmiştir.²²² Nitekim Hız. Ömer bu öngörüsünde yanılmamış, Hız. Osman hilafeti döneminde de, merhametli ve hoşgörölü bir politika benimsemiştir.²²³ Halk Hız. Ömer'in tavizsiz yönetiminden sonra Hız. Osman'ın merhamet temelli yönetim anlayışını daha kolay benimsemiş ve memnun olmuşlar da, Hız. Osman'ın aile ve akrabaları tarafından merhameti suiistimal edilmiştir. Halk tarafından takdir edilen bu merhamet merkezli yönetim anlayışı yerini zamanla eleştirilerin odağı olacak kararlara bırakmıştır. Aynı şekilde, Hız. Ömer'in Hız. Osman'a hilafet konusunda yapmış olduğu uyarıya baktığımızda, oda 'onun yumuşak bir yapıda olduğunu ve bu özelliğın Ebu Muaytoğullarını insanların başına bela edebileceğini, Allah'ın malını onlara verebileceğı' şeklinde onun hilafeti hakkında yapmış olduğu yorumlara baktığımızda Hız. Osman'ın yumuşak ve merhametli yapısının akrabaları tarafından suiistimal edilebilme ihtimali üzerinde durulduğunu görürüz.²²⁴ Baktığımızda Emevi soyuna mensup olan Hız. Osman, akrabaları tarafından Emevi-Haşimi rekabetinden kaynaklı iktidar duygusunu tatmak istediklerini ve bu duyguyu Hız. Osman üzerinden tatmin

²²¹ Kaya, Hazreti Osman (Ra) Hayatı ve Hizmeti, 7.

²²² Palabıyık, Hız. Ebubekir ve Hız. Ömer Dönemlerinde Hız. Osman, 35.

²²³ Aynur Ezer, Hız. Osman'ın Hayatı ve Dönemindeki İç Olayların Sebepleri, *Mozaik Kültür Dergisi* 3/1, 48.

²²⁴ Ezer, Hız. Osman'ın Hayatı ve Dönemindeki İç Olayların Sebepleri, 51.

etmeleri, Hz. Osman'ın hilafetinin ve iyi niyetinin suiistimal edilmesine sebep olmuştur.²²⁵ Hz. Osman'ın akrabalarına çok değer vermesi, onlara düşkün olması ve iyilikle yaklaşması, akrabalarının iktidar hırsı ile birleşince olumsuz sonuçlar doğurmuş ve bu durum Hz. Osman'ın öldürülmesi ile sonuçlanmıştır.

2.3.2.4. Sadık Oluşu

Hz. Peygamber dönemindeki tüm sahabeler gibi Hz. Osman'da Hz. Peygamber'e sadakat ile bağlıydı. Sünneti uygulamada ve Hz. Peygamber'in emirlerini yerine getirme konusunda ciddi bir hassasiyete sahipti. Hz. Peygamber'den duymuş olduğu her sözün ondaki karşılığı büyüktü. Kölesi Hâni'den gelen bir rivayette bunu destekler niteliktedir. Hâni'nin anlattığına göre Hz. Osman bir kabir gördüğünde sakalları ıslanana kadar ağlardı. Kendisine neden cennet ile cehennemi hatırladığında ağlamayıp, buna ağladığını sorulduğunda ise Hz. Peygamber'in *"Kabir ahiret durağının ilkidir. Kişi ondan kurtulursa, ondan sonrası ona göre daha kolaydır. Eğer ondan kurtulamazsa, ondan sonrası ona göre daha zordur."* hadisi ile, *"Gördüğüm hiçbir manzara yoktur ki, kabir ondan daha feci olmasın."* hadisini anımsadığını söylemiştir.²²⁶ Hz. Osman'ın yardımcısının anlatmış olduğu bu olaya bakarsak, Hz. Osman'ın, Hz. Peygamber'in bu hadislerinden sakalları ıslanına dek ağlamasını onun söylemlerine olan bağlılığı ile açıklayabiliriz.

Hz. Osman'ın Hz. Peygamber'e olan bağlılığını en iyi anlayabileceğimiz olaylardan biri de Hudeybiye muhasarası esnasında gerçekleşmiştir. Mekkelilerin, Medine'ye göç ettikten sonra Mekke'ye tekrar gelmemeleri sebebi ile tüm muhacirin içerisinde ciddi bir Kâbe özlemi olduğunu tahmin etmek güç değildir. Hz. Peygamber'in gördüğü rüya üzerine umre yapmak için yola çıkan tüm sahabeler Kabe'yi görmeyi ve tavafı arzu ediyorlardı. Fakat Mekke'li müşriklerin tutumlarından sonra, amaçlarının savaş olmadığını ifade etmek üzere Hz. Osman elçi olarak gönderildi. Hz. Osman Mekke'ye girdiğinde, Ebân b. Sa'îd onu himaye etti ve tavaf yapmasını teklif etti. Hz. Osman ise *'Önderimiz bir şeyi yapmadıkça bizde yapmayız'* diyerek bu teklifi reddetti. Hz. Osman Mekke'ye ulaştıktan sonra Hudeybiye mevkiinde kalan bazı sahabelerin, *'Osman Kabe'ye vardı, şimdi tavafını da yapmıştır'* şeklinde yorumları üzerine Hz. Peygamber, *'Biz burada mahsur iken Osman'ın tavaf*

²²⁵ Adem Apak, Hz. Osman'ın Hilafeti Döneminde Ümeyyeoğulları'nın Devlet İdaresindeki Yeri, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/1 (Ocak 1998), 491.

²²⁶ Tirmizî, Zühd 5, no: 2308; Bekir Tatlı, Sünnet'e Bağlılığı ve Bazı Kritik Olaylardaki Dikkat Çekici Durumu Açısından Hz. Osman, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/2 (Haziran 2008), 27.

yapacağını sanmam' buyurdu.²²⁷ Bu meselede Hz. Osman'ın, Hz. Peygambere sadakat ile bağlı olduğunu, onun yapmadığı bir davranışı -dinen bir sakınca, haramlık durumu olmamasına rağmen- onun önüne geçerek yapmayacağını göstermesi açısından çok önemlidir. Çünkü bu konu, haramlık içermeyen ve insanın özlem duygusunun da işin içine girdiği bir konudur. İnsanın bu tarz durumlarda, duygularını yönetme konusunda güçlük çekebileceği ve özlemini duyduğu şeye 'haram ve yanlış bir şey olmamasının' verdiği rahatlık ile daha duygusal yaklaşabileceği bir gerçektir. Fakat Hz. Osman'ın konu hakkındaki yaklaşımı onun Hz. Peygamber'e son derece hassas şekilde bağlı olduğunu göstermektedir. Aynı zamanda Hz. Peygamber'in de onun hakkında konuşan sahabeye Hz. Osman'ın böyle bir şey yapacağını sanmadığını söylemesi de onun bu bağlılığını Hz. Peygamber'e hissettirdiğini ve Hz. Peygamber'in de onu diğer sahabeye karşı müdafaa etmesini sağladığını göstermektedir. Hz. Osman, hilafeti esnasında da bu bağlılığı sürdürmüştür.

Hz. Osman ibadetleri konusunda son derece hassas bir yapıya sahipti. Gecelerini ibadetle geçirirken, çoğu günü ise oruçlu geçirirdi. Hafızlığı olan Hz. Osman Kur'an'ı da sık sık okurdu. Öyle ki, abdest alma esnasında Hz. Peygamber'in sünnetine bağlılığı ve takvası sebebi ile Hz. Peygamber'in gülümsediği yerlerde gülerek, onun davranışını birebir hayatına geçirme konusundaki hassasiyetini gösteriyor, bu durumu sahabeye açıklayarak onlarında bu konuda teşvik edilmesini sağlıyordu. Hatta İbn Sad Kur'an'da onun ile ilgili ayet olduğunu söyleyerek, Nahl Suresi 76'da 'Şimdi o adamla, doğru yolda yürüyerek adaleti emreden kimse hiç eşit olur mu?' ayetinin Hz. Osman'ı kastettiğini söylemektedir.²²⁸

Nitekim onu öldürmek isteyen muhalifleri tarafından muhasara altına alındığında dahi, kendini Hz. Peygamber'e bağlılığı üzerinden ifade etmeye çalışmış ve yanlış bir şey yapmadığını söylemiştir.²²⁹ Bir kimsenin ölüm tehdidi altında iken bile kendisini peygamber (as.)'ın fiillerine ve söylemlerine nispet etmesi ancak ona olan yüksek bağlılığı ile açıklanabilir.

2.3.2.5. Yüksek Bir Zekâya Sahip Olması

Hz. Osman yaşadığı dönemde ve yaşadığı coğrafyada okuma-yazmayı bilen 17 kişiden biriydi. Toplumda yaygın olmadığı halde okuma yazmayı öğrenmiş olması, kendisini ilmi

²²⁷ Mehmet Apaydın, Hz. Peygamber Döneminde Osman b. Affan, Hz. Osman, ed. Ali Aksu (Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, 2020), 15.

²²⁸ Ömer Sabuncu, Hz. Osman'ın Şahsiyeti ve İlmi Kişiliği, Hz. Osman, ed. Ali Aksu (Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, 2020), 345-346.

²²⁹ Müsned, 1, 61, No: 437; Tathî, Sünnet'e Bağlılığı ve Bazı Kritik Olaylardaki Dikkat Çekici Durumu Açısından Hz. Osman, 27.

anlamda geliřtirmesi²³⁰ ve aynı zamanda hesap kitapta olan başarısı ile son derece başarılı bir tüccar olması, Hz. Osman'ın son derece zeki bir sahabe olduğunu bize gösteren bazı unsurlardır. Hz. Osman'ın, Müslüman olma sürecini değerlendirdiğimizde de Hz. Osman'ın zekâsı üzerinde durulduğunu görmekteyiz. Hz. Osman bu süreci anlatırken, teyzesinin bir kâhin olduğundan bahsederek aralarında yaşanan şu olayı nakletmiştir; *“Sana bir hatun nasip olacak ki, ne sen ondan önce bir hatun görmüş olursun, ne de o, senden önce bir erkek görmüş olur. Güzel yüzlü zahide bir kadın olup bir peygamber kızıdır.”* demiştir. Hz. Osman teyzesinin bu sözlerine çok şaşırdığını ifade etmiş, teyzesi de bu şaşkınlığını Muhammed b. Abdullah'a peygamberlik geldiğini söyleyerek yakın zamanda bu dinin aleme hakim olacağını bildirir. Hz. Osman bu sözlerden etkilenip bu konuyu Hz. Ebu Bekir ile paylaşır.²³¹ Haber değeri son derece yüksek bu kehanetten sonra, Hz. Osman koşulsuz olarak bu hadiseye inanabilirdi. Fakat bu aşamada, Hz. Ebu Bekir ile yapmış olduğu istişareden onun olaylara duygusal değil, daha akılcı yaklaştığını anlayabiliriz. Hz. Ebu Bekir'de onunla bu durumu konuşurken, onun akıllı bir kimse olduğuna vurgu yaparak bir taşın ilahlık yapabilmeye layık olup olmadığını sordu. Bu soru üzerinde de Hz. Osman'ı akılcı bir argüman ile İşlam'a davet ettiğini görüyoruz.

Yine onların arasında gečen bir başka diyalog da Hz. Ebu Bekir, onun akıllı ve dürüst bir kimse olduğuna vurgu yaparak, neden taşlara taptığını anlayamadığını söyler. Hz. Osman ise bu söylediğinin doğru olduğunu, bu davranışı atalarından kalan bir gelenek olarak devam ettirdiğini dile getirmektedir. Hz. Osman burada mantıksız bulduğu bir davranışı körü körüne savunmak yerine, olaya objektif olarak yaklaşarak, aslında bu taşlardan medet ummanın doğru olmadığının farkında olduğunu fakat bir gelenek olarak sürdürdüklerini dile getirmiştir. Daha sonraki süreçte ise Hz. Peygamber'in yanına giderek, Müslüman olmuştur.²³²

Ayrıca bu zekasını tavır, davranış ve sorulara verilen cevaplar üzerinden analiz etmek mümkündür. Nitekim, İbn Abbas Enfâl suresi ile Berâe suresini niçin birleştirildiğini ve aralarına neden besmele konmadığını sorduğunda Hz. Osman'ın yapmış olduğu; 'Enfal suresinin Medine'de ilk nazil olanlardan, Berâe'nın ise Kur'an'ın son surelerinden olması ve iki sure içeriğinin birbirine benzemesi sebebi ile besmelesiz şekilde bir sure imiş gibi

²³⁰ Sabuncu, Hz. Osman'ın şahsiyeti ve İlmi Kişiliği, 347.

²³¹ Kaya, Hazreti Osman (Ra) Hayatı ve Hizmeti, 3-4.

²³² Kaya, Hazreti Osman (Ra) Hayatı ve Hizmeti, 4-5.

değerlendirildiğini ifade etmiştir.²³³ Yalnızca hafızlığı, Kur'an konusundaki açıklamalarının dışında, hac ibadeti hakkında da en bilgili sahabenin kendisi olduğu rivayet edilmiştir.²³⁴

Aynı şekilde, Hz. Osman'ın bu duruma benzer şekilde akıl yürüterek çözdüğü başka problemlerde vardır. Mut' nikahının uygulanıp uygulanmayacağı meselesinde Hz. Ali ile ihtilafa düştüklerinde Hz. Ali kendisine Hz. Peygamber'in buna izin verdiğini söylemiş, Hz. Osman'da *"Evet ama o zaman bizler korkuyorduk"* diyerek bu uygulamanın devam etmesinin İslam toplumu için sorun olabileceği gerekçesi ile uygulanmaması gerektiğine vurgu yapmıştır.²³⁵

2.3.3. Hz. Osman'da Kişilik Özellikleri ve Mizacının Modern Psikoloji Açısından Değerlendirilmesi

Utanma ve haya kelimeleri günümüz Türkçesinde birbirinin yerine sıkça kullanılan iki kavram olsa da temelde bazı hususlarda ayrılmaktadırlar. Utanma, kurallara aykırı davranma sonucu oluşabilecek sorunlardan uzak durmayı sağlayacak duygu için kullanılan ahlak terimi olarak tanımlanmaktadır. Dini bir terim olarak haya kelimesi ise nefsin çirkin fiillerden rahatsızlık duyarak terk etmesi şeklinde açıklanmıştır.²³⁶ Hz. Osman'ın hayatını incelediğimiz de hem cahiliye de hem de Müslüman olduktan sonra utanılacak bir davranışının olmadığını, yüz kızartıcı fiillerden uzak durduğunu kendisi izah etmektedir.²³⁷ Bu sebeple, Hz. Osman'ın bu davranışını, İslam'ın yasakladığı fiillerden uzak durma anlamında değerlendirmek eksik olacaktır. Tabii ki, diğer tüm sahabeler gibi Hz. Osman'da utanma duygusuna sebep olacak, dinin yasakladığı fiillerden uzak durmuştur. Fakat Hz. Osman'ın bu fiillerden cahiliye döneminde de uzak durmasını, bir yasaklamaya bağlı olarak değil, fiilin özündeki kötülükten kaynaklandığı yorumunu yapabiliriz.

Utanma duygusu, utangaçlık, haya kavramlarını günümüz psikolojik verilerine göre değerlendirdiğimizde ise, ilk önce bu iki duygunun kaynağının ne olduğuna değinmemiz konuyu daha doğru değerlendirmemizde bize yardımcı olacaktır. Utanma ve suçluluk kavramları, toplumsal ve nörobilişsel alt yapıya sahip kavramlar olduklarından bilişsel psikoloji tarafından incelenmişlerdir. Bilişsel psikoloji bu iki duygunun, toplumda ve sosyal

²³³ Müsned, 1, 57, No: 399, Tatlı, Sünnet'e Bağlılığı ve Bazı Kritik Olaylardaki Dikkat Çekici Durumu Açısından Hz. Osman, 29.

²³⁴ Es-Suyûti, Târihu'l-Hulefâ, 121; Sabuncu, Hz. Osman'ın Şahsiyeti ve İlmi Kişiliği, 347.

²³⁵ Müsned, 1, 61, No: 756, Tatlı, Sünnet'e Bağlılığı ve Bazı Kritik Olaylardaki Dikkat Çekici Durumu Açısından Hz. Osman, 29.

²³⁶ Mustafa Çağrıcı, "Utanma-Hayâ", Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi (Erişim 3 Haziran 2023).

²³⁷ Müsned, 1, 61, No: 437; Tatlı, Sünnet'e Bağlılığı ve Bazı Kritik Olaylardaki Dikkat Çekici Durumu Açısından Hz. Osman, 27.

hayatta yapılan yanlış bir davranışın karşılığında anında dönüt olarak ortaya çıkmasından dolayı, temel duygular olmadığını ifade etmiştir. Çünkü bu duyguların ortaya çıkışında bir çevre etkisi bulunmaktadır. Fakat öfke, korku, mutluluk gibi temel duygular bundan farklı olarak, insan yaşamının ilk döneminde, otomatik olarak ortaya çıkarlar. Bu duygular üst düzey bilişsel yapı gerektirmezken, gurur, utanma, suçluluk gibi duygular üst düzey bilişsel bir yapının varlığını gerekli kılar. Ayrıca utanç duygusunu temel duygulardan ayıran tek farkta bu değildir. Araştırmalar benlik bilincinin oluşmasını utancın ortaya çıkmasının ön koşulu olduğunu göstermektedir. Buna göre, bir kişinin bu duyguları yaşayabilmesi için, içinde bulunduğu negatif durumu değerlendirebilmesi ve bunun sonucunda kendi benlik kavramı ile arasında bir uyumsuzluğun olduğunu fark etmesi gerekir. Bu özelliği ile utanma bir ‘öz bilişi’ gerekli kılar. Bu bağlamda utanç duygusunun iki önemli yönü vardır; ilki sosyal yaşamla olan doğrudan ilişkisi diğeri ise ortaya çıkma sürecinde bilişe olan ihtiyacıdır.²³⁸ Bu özellikler ile ilişkili olarak Hz. Osman’ın kişiliğinde utanç kavramını değerlendirecek olursak, öncelikle Mekke toplumunda ‘utanma ve haya’ kavramlarına değinmemiz gerekir. Yukarıda da belirttiğimiz gibi utanma duygusu kişide doğar doğmaz ortaya çıkan birincil duygulardan farklı olarak daha çok toplumun öğretileri ile doğru orantılı olarak ortaya çıkan bir duygu olduğundan, bir kimsenin utanacağı şeyler de toplumun değer yargılarına göre değişiklik gösterir. Hz. Osman’ın yaşamış olduğu dönemin özelliklerini göz önünde bulundurduğumuzda her türlü çirkinlik ve kötülüğün işlendiği hatta bunların toplum nezdinde popüler olduğunu söylemek mümkündür. Böyle bir ortamda Hz. Osman’ın da bu fiilleri yapması ve utanç duymaması söz konusu olabilirdi. Sonuç itibari ile toplum yapılan işleri destekleyecek şekilde tepkiler veriyordu. Fakat Hz. Osman’ın konuşmalarında yer verdiği ‘zina etmek, birini öldürmek’ gibi fiillerden uzak durması daha öncede belirttiğimiz gibi, bir kınama ya da yasaklamaya bağlı olmaksızın yapmaktan uzak durduğu işlerdi. Çünkü bahsi geçen fiillerin zatında kötülük bulunmaktadır. Toplum bunu kınasa da kınamasa da bu fiiller üzerinde düşünen kimse kolaylıkla o fiilin bireye ve çevreye vereceği zararı düşünerek, kötü bir davranış olduğunu anlayabilir. Bu sebeple Hz. Osman’ın hayasını toplumun öğreti ve kontrol edici gücünden ziyade biliş kavramı ile açıklamak daha yerinde olacaktır. Tüm bu bilgilerden yola çıkarak Hz. Osman’ın öz denetleme becerisinin son derece gelişmiş bir kimse olduğunu söylememiz mümkündür.

²³⁸ Sinem Söylemez vd., Utanç ve Suçluluk Duygularının Bilişsel Psikoloji Kapsamında Değerlendirilmesi, *Psikoloji Çalışmaları Dergisi* 38/2 (2018), 262-264.

Hız. Osman'ın cömert bir kimse oluşunu günümüz bilgileri ışığında değerlendirenken pozitif psikolojinin ana konularından biri olan diğerkâmlık, özgecilik kavramları ile ilişkili olarak ele alındığına değinmemiz gerekir. Tüm bu kavramların ortak noktası ise bireyin karşısındaki insana değeri vermesine bağılı olarak onun için fedakarlıkta bulunması diyebiliriz. Hız. Osman'ın kişilik özelliklerinden bahsettiğimiz bölümde, Hız. Osman'ın cömertliği ile ilgili birçok örnek verilmiştir. Bu örneklerin tümünün ortak noktası ise, Hız. Osman'ın bir ihtiyaç hasıl olduğunda kendisinden önce çevresindeki diğer insanları düşünmesi ve elindeki imkanları diğer insanlarla paylaşmasıdır. Bu davranıştan da anladığımız üzere Hız. Osman'ın zorda olan insanları anlaması ve empati yeteneğinin gelişmiş olması bu durumun tetikleyicilerindedir. Her ne kadar dini emirlerin itici bir kuvveti olduğunu söylesek de Hız. Osman'ın tavrının yalnızca dini emirlere itaat için olduğunu söylemek eksik olur. Bu özellikler Hız. Osman'ın kişiliğinin bir parçasıdır. Günümüz araştırmaları da bu özelliklerin bireyde ki psikolojik iyi oluş üzerinde son derece etkili olduğunu göstermektedir.²³⁹ Günümüzde yapılan araştırmalar, empatinin zihinsel arka planı ile alakalı son derece dikkat çekici verilere ulaşmışlardır. California Üniversitesi'nde görev yapan psikolog Robert Levenson, şiddetli bir tartışma boyunca çiftlerin birbirlerinin ne hissettiğini, tahmin etmeye çalıştığı bir çalışma gerçekleştirmiştir. Eşlerinin ailesel problemlerden bahsederken ki, videoların karşı tarafa izletildiği deneyde, bedensel tepkilerin eş güdümlü hale gelmesi ile gerçek anlamda bir empatinin oluştuğu görülmektedir. Buda aşırı sinir, öfke gibi şiddetli bir duygunun güdülemesi altında empatinin oluşmayacağını gösteriyor.²⁴⁰ Hız. Osman'ın karşısındaki bireyin beden dilini iyi okuma becerisine sahip olması, söylenenleri algılama becerisindeki yükseklik ve sakin kişilik özellikleri sayesinde gelişmiş bir empati yeteneğine sahip olduğunu söylememiz mümkündür.

İnsandaki olumlu ve güçlü duygulara odaklanmayı hedefleyen pozitif psikolojinin son dönem de üzerinde durduğu konulardan biri olan merhamet, hem İslam dininin çokça tavsiye ettiği, hem de Kur'an'ın en fazla bahsettiği Hız. Peygamber özelliklerindendir. Günümüzde yapılan araştırmalar, merhametin yalnızca bireyin psikolojik iyi oluşu üzerindeki etkilerine değil, merhametli bireylerin örgütsel ve toplumsal huzuru da tesis etmekte önemli olduğunu göstermektedir. Aynı zamanda merhamet duygusu gelişmiş bireyler de empati becerisinin de gelişmiş olduğu, sosyal destek alma ve sunma konusundaki gelişmiş becerileri ve sosyalleşme desteklenmekteyken, depresyon, anksiyete, kaygı, stres gibi bireyin ruhsal ve

²³⁹ Zeynep Başerer, Özgeci Davranışın Psikolojik İyi Oluş ve Çeşitli Demografik Değişkenlere Göre İncelenmesi (Erzurum İli Örneği), *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi* 5/56 (2017), 590.

²⁴⁰ Goleman, Duygusal Zeka Neden IQ'dan Daha Önemlidir?, çev. Banu Keskin Yüksel, 147.

bedensel sağılığını olumsuz etkileyecek durumlarında ortadan kaldırıldığı gözlemlenmiştir. Son yıllarda yapılan çalışmalar sonucunda merhamet ile ilişkili olarak ortaya çıkan bir kavramda ‘merhamet doyumu’ kavramıdır. Bu kavram bireyin çevresine karşı merhametli davranış sergileme sonucunda duyduğu mutluluk olarak ifade edilmektedir ve kişinin başkalarına yardım etme konusunda kendisini daha motive hissetmelerini sağlar. Ayrıca bu duygu yardım etme işini daha keyifli bir hale getirmektedir. Tüm bu bilgilerden yola çıkarak, Hz. Osman’ın insanlara karşı geliştirmiş olduğu merhamet duygusu ve ortaya koyduğu davranışları merhamet ve merhamet doyumu ile ilişkili olarak ele alabilir, Hz. Osman’ın merhamet doyumuna ulaşmış olduğu yorumunu çıkarabiliriz.²⁴¹

İnsan sosyal bir varlıktır ve yaşamı içerisinde kendi kişilik ve kimliğine göre bir gruba bağlanma, bir sosyal grup içerisinde yer alma eğilimindedir. Hz. Osman’ın geliştirmiş olduğu sadakat davranışının Hz. Peygamber ve Hz. Peygamber’in çevresinde yer alan Müslüman gruba karşı hissettiği aidiyetle açıklayabiliriz. Bu durum günümüzde, ‘grupla özdeşleşme’ olarak tanımlanmaktadır. Bu kavrama göre birey, grupla özdeşleşebilmesi için öncelikli olarak diğer grup üyelerine karşı olumlu duygular beslemelidir. Bu durum, grubun ilkelerine ve beklentilerine uygun davranış kalıpları ortaya koymayı kolaylaştırmaktadır.²⁴² Bireysel farklılık ve faktörlerin değişkenliğine bağlı olarak grup içerisinde bulunan her kişinin gruba aidiyeti aynı şekilde ve düzeyde olmayabilir. Fakat Hz. Osman’a dair elimizde bulunan tarihi verilerin onun gruba sadakatle aidiyet geliştirdiğini göstermektedir.

Hz. Osman’ın hayatını anlatan rivayetleri değerlendirdiğimizde kendisinin İslam öncesi ve sonrasında babası ile birlikte ticaret ile uğraştığını, babasının vefatından sonra bu işi tek başına yürüttüğü ve ciddi bir servet kazandığını söylemektedir. Cömertliği konusunda bahsettiğimiz gibi defalarca malının tamamına yakını Müslümanların hizmetine vermiş, buna rağmen zengin sahabeler arasında anılmaya devam etmiştir. Bu durumu Hz. Osman’ın iyi bir tüccar olması ile açıklayabiliriz. Gardner’in çoklu zekâ kuramına göre bu konuyu değerlendirecek olursak, iyi bir tüccar olabilmesi için Hz. Osman’ın dili etkili ve akıcı şekilde kullanabiliyor olması gerekmektedir. Zaten konu Hz. Osman’ın bu konuda son derece yetenekli olduğunu ve iyi bir hatip olduğunu kaynaklar bize söylemektedir. Buda bize, Hz. Osman’ın sözel zekasının gelişmiş olduğunu göstermektedir. İyi bir tüccar olmanın sonucu olarak rakamları iyi kullanabilme becerisinin de gelişmiş olmasını bekleyebiliriz. Buda

²⁴¹ Eşref Nas, Pozitif Psikolojide Güncel Bir Kavram: Merhamet Doyumu, *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar Dergisi* 13/4 (2021), 669-672.

²⁴² Vikipedi Özgür Ansiklopedi, ‘Sosyal Kimlik Teorisi’ (Erişim 4 Haziran 2023).

mantıksal ve matematiksel zekanın gelişmiş olduğuna işaret etmektedir. Gardner'e göre bireylerarası zekada iyi bir tüccar da ön plandadır.²⁴³

Günümüzde kişilik gelişiminin pek çok farklı bileşenin bir araya gelmesi ile oluştuğunu bilmekteyiz. Bundan kaynaklı olarak Sheldon'un özellik yaklaşımı çok fazla kullanılmamaktadır. Fakat özellik yaklaşımında bahsedilen ektomorf özellikler ile Hz. Osman hakkındaki bilgilerimiz fazlaca örtüşmektedir.

2.3.4. Osman'da Kişilik Özellikleri ve Mizacının Dini Yaşama ve Algılama Biçimine Etkisi

Hız. Osman'ın dini algılama biçimine dair bir yorum yapabilmek için ilk önce Müslüman olduğu sürece göz atmamız yerinde olacaktır. Hız. Osman ile Hız. Ebubekir arasında geçen ve Hız. Osman'ın Müslüman olması ile sonuçlanan süreçte, Hız. Osman putlara tapmanın kendine bir fayda vermeyeceğinin bilincinde olduğunu fakat bu davranışın atalarından kalan bir gelenek olarak sürdürdüğünden bahsetmektedir. Bu söylemi değerlendirdiğimizde, onun dini yaşarken '*körü körüne bağlanma*' olarak ifade edebileceğimiz bir inanma biçimine sahip olmadığını, aksine duruma eleştirel yaklaştığını söyleyebiliriz. Ayrıca bu açıklamadan yola çıkarak, Hız. Osman'ın imanından önceki süreçte dindarlık biçiminin dış güdümlü olduğu yorumunu da yapabiliriz. Çünkü bu süreçteki inanma biçimini içten duygularla değil, toplumun bir geleneği olarak, toplum ayak uydurma amacıyla yaptığını dile getirmiştir. O dönemde yaşayan ve puta tapınma eyleminin kendisine fayda sağlayacağına inanan insanların fazlalığını düşündüğümüzde Hız. Osman'ın genelden ayrıldığını ve durumu analiz ederek bunu bir fayda elde etmek amacı ile değil, bir gelenek ya da bir alışkanlık gibi değerlendiğini görmekteyiz. Bu olaydan yola çıkarak, Hız. Osman'ın analiz becerisinin yüksek olduğunu, cansız bir heykelin kendisine fayda veremeyeceğini idrak edebilecek muhakeme gücüne sahip olduğu çıkarımını yapabiliriz. Bunun yanında Müslüman olduktan sonraki süreçte, bu dine sadakat ile bağlanması yine bu muhakeme gücünün bir sonucu olarak değerlendirilebilir. İslam dininin akli ilkelere uygunluğu, insanlar için emrettiği her şeyin yine insanların faydasına olması gibi pek çok unsurun Hız. Osman'ı dini algılama ve yaşama biçimine etki etmiş olması muhtemeldir. İslam'dan sonraki yaşamı ile alakalı yapmış olduğu yorumlar ve inancı bağlamında değerlendirdiğimizde, İslam sonrası dindarlık biçimini ise iç güdümlü olarak nitelemek mümkündür.

²⁴³ Altan, Çoklu Zekâ Kuramı, 4-5.

Hiz. Osman'a dair bahsettiğimiz ilk özellik olan utanma duygusu onun sosyal yaşamında etkili olduğı gibi, dini yaşama biçiminde de etkili olmuştur. Örneğın, Hiz. Osman'ın edep ve hayası, Hiz. Peygamber'e olan davranışlarını doğrudan etkilemiştir. Kişilik özelliklerinde anlattığımız gibi, Hiz. Peygamber'de ona bu özelliğine göre davranmış, Hiz. Osman'ın kendisine karşı duyduğu yüksek edebe aynı şekilde karşılık vermiştir. O odasına girdiğinde yattığı yerden doğrulmuş, onun mahcup olup sorusunu sormayacağını düşünerek hassas bir davranış göstermiştir. Hiz. Osman'ın bu haya ve edep konusundaki hassasiyeti, yalnızca Müslüman olduktan sonraki süreçte değil, Müslüman olmadan önce, müşrik iken de onun çirkin olarak nitelendirilebilecek, İslam'ın yasakladığı davranışları yapmasının önüne geçmiştir. Bu sebeple onun bu kişilik özelliğinin dini yaşama sürecinde kendisini günahlardan ve kötü davranışlardan korumuştur diyebiliriz.

İyi hitap edebilme ve konuşabilme özelliğine rağmen, utangaç bir kişiliğe sahip olması sebebiyle insanlar arasında çok konuşmaktan çekinmiştir. Bu sebeple Hiz. Osman'ın dini yaşantısı ile alakalı rivayetlerde genellikle onun zâhid, âbid, kendi halinde ibadetlerini gerçekleştiren bir kimse olduğu yönündedir. Yani bu özelliğı onun toplum içerisinde biraz daha ayrılarak, kendi halinde bir dini yaşam tercih ettiğini bize göstermektedir. Aynı zamanda, hadis rivayetleri konusunda da son derece hassas olup hakkında 'Ashapta rivayetleri Hiz. Osman kadar güzel rivayet eden bir kimse yoktur, ancak o hadis rivayetinden çekinen bir zattı' denmiştir. Bu tutumunu hem konuşma ve anlatma konusundaki çekingen tavırları hem de Hiz. Peygamber'in kendisinden hadis rivayet eden kimseler hakkındaki caydırıcı hadisleri ile açıklayabiliriz. Ama Hiz. Osman'ın hıfz konusunda bir sıkıntısı olmayıp hadisleri tam haliyle rivayet etme becerisine sahip olduğunu düşündüğümüzde bunun yanlış hadis rivayet etme endişesinden çok, konuşmayı sevmemesi ve hayalî davranması ile açıklamak daha yerinde olacaktır.²⁴⁴ Nitekim İbn Sad, Abdurrahman b. Hatıb'ın "Hiz. Peygamber'in sahabeti arasında onun kadar güzel konuşanını görmedim fakat o konuşmaktan hoşlanmayan bir kimseydi" dediğini nakletmiştir. Tüm bu bilgileri göz önünde bulundurduğumuzda, Hiz. Osman'ın hayasının onu dini yaşama ve aktarma konusunda daha kendi halinde, sakın bir usulü benimsediğı çıkarımını yapmamızı sağlayacaktır.

Hiz. Osman son derece merhamet sahibi bir sahabeydi. Hiz. Peygamber'in kızına verdiği öğütte bahsettiğı Hiz. Osman ümmet içinde Hiz. Peygamber'in kendisine en çok benzeyen sahabe olması durumunu bu özellikle ilişkili olduğunu düşünebiliriz. Çünkü Hiz. Peygamber ile ilgili ayetleri düşündüğümüzde onun en çok 'merhamet' yönüne vurgu yapıldığını

²⁴⁴ Kaya, Hazreti Osman (Ra) Hayatı ve Hizmeti, 60.

görürüz. Hz. Osman'da bu özelliği ile ön plana çıktığından Hz. Peygamber tarafından kendisine benzetilmesinde bu özelliğinin etkisinin büyük olduğunu düşünebiliriz. Hz. Osman, İslam dininin son derece ön plana çıkarmış olduğu bu özelliği hayatına aktarmış, yardımsever ve cömert davranışları ile çevresine de göstermiştir. Şahit olduğu her olayda, kimin ne eksikliği varsa gidermeye çalışmış, insanların problemlerini çözme konusunda onlara yardımcı olmuştur. Onun bu özelliği Hz. Ömer'in hilafeti döneminde daha ılımlı bir hava estirmiş, kendi hilafeti döneminde ise insanların bu yumuşak yaklaşımdan memnun olmalarını sağlamıştır. Her ne kadar bu durum daha sonra bazı kişiler tarafından suiistimal edilerek, Hz. Osman zor durumda bırakılsa da ömrünün sonuna kadar bu hal ve tavırdan vazgeçmediğini görmekteyiz. Bu özelliğinden dini yaşama biçimi de etkilenmiş, İslam'ın istediği gibi toplumun sorunlarını kendi sorunu gibi algılama becerisi son derece gelişmiştir. Sıkıntı içinde olanların sıkıntılarını gidermeye çalışmış, yardımını esirgememiştir. Bu yönü ile Hz. Osman'ın, bireylerin ve toplumun faydasına olan pek çok işi üstlendiğini görmekteyiz. Aynı zamanda bu özelliğini hilafetinde devlet üzerinde devam ettirmiş, pek çok devlet kurumunun gelişmesinde etkili olmuştur.²⁴⁵

Hz. Osman'ın ön plana çıkan özelliklerinden bir diğeri olan sadakat, onun yaşamı boyunca Hz. Peygamber'in emirlerine ve Allah'ın ayetlerine sadık kalmasını sağlamıştır. Hilafete geldiğinde halka yaptığı konuşmada Allah ve Resulüne karşı sadakatini dile getirerek, *"Bilmiş olun ki ben Kur'an ve sünnete tabii olmuş bir kimseyim ve bid'atçı değilim"*²⁴⁶ demiştir. Hz. Peygamber'in emirlerine duyduğu sadakat ile İslam Devleti içinde pek çok yeniliğe imza atarak, İslam sancağının daha ileri taşınmasına hizmet etmiş, aktif cihat anlayışını sürdürmüştür. Bu özelliği sayesinde, dini yaşama sürecinde yaptığı her davranışta Allah'ın ayetleri ve Resulün emirlerini referans almıştır.

2.4. Hz. Ali

2.4.1. Hayatı

Hz. Ali, Hz. Peygamber'in amcası Ebu Talib'in en küçük oğludur. Annesi Fatıma bint Esed'tir. Hem annesi hem de babası Beni Haşim'e mensuptur. Hem anne hem de baba tarafından Beni Haşim'e mensup ilk kişidir.²⁴⁷ Ebu Talip ve Fatıma bint Esed, Hz.

²⁴⁵ Sabuncu, Hz. Osman'ın Şahsiyeti ve İlmi Kişiliği, 344.

²⁴⁶ İbn Kesir, 10, 390; Yusuf Doğan, Hz. Osman'ın Edebî Yönü, ed. Ali Aksu, Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları (2020), 371.

²⁴⁷ Mustafa Akçay, Hz. Ali'nin Hayatı ve Kişiliği, Anadolu'da Aleviliğin Dünü ve Bugünü, ed. Halil İbrahim Bulut (Sakarya: Sakarya Üniversitesi Yayınları, 2010), 177.

Peygamber'e evlenene kadar sahip çıkmış evlerinde barındırmışlardır. Kendisine peygamberlik geldikten sonrada ölene dek onu himaye etmiştir. Hz. Ali'de, Hz. Peygamber'in evinden ayrılıp Hz. Hatice ile evlendikten 5 yıl sonra dünyaya gelmiştir. Buda Hz. Peygamber'e, peygamberlik gelmeden yaklaşık 10 yıl öncesine tekabül etmektedir.²⁴⁸

Hz. Peygamber nasıl hayatının önemli bir kısmını amcasının evinde ve himayesinde geçirmiş ise, Hz. Ali'de aynı şekilde Hz. Peygamber'in yanında büyümüştür. Hz. Peygamber hem amcasına olan vefa borcunu ödemek, hem de maddi yükünü bir nebze olsun hafifletmek için Hz. Ali'yi yanına almış ve Medine'ye hicret edene kadar onu yanından ayırmamıştır.

Rivayetler Hz. Peygamber'e pazartesi peygamberlik geldiğinin salı günü ise Hz. Ali'nin Müslüman olduğunu bu sebeple kendisinin erkek çocuklardan ilk iman eden ve Hz. Peygamber ile namaz kılan kimse olduğunu söylemektedir.²⁴⁹ Hz. Ali, Bedir Savaşından sonra Peygamber (as.)'ın kızı Fatıma ile evlendirilmiş, böylece Hz. Peygamber'in hem amca oğlu hem de damadı olmuştur.²⁵⁰ Hz. Ali'nin hicretten sonraki hayatına baktığımızda, Hz. Peygamber ile birlikte Tebuk dışında tüm seferlere katılmış, sayısız kahramanlık göstermiş olduğunu görürüz. Hz. Peygamber'in vefatından sonra dördüncü halife olarak görev yapmıştır.²⁵¹

2.4.2. Hz. Ali'de Öne Çıkan Kişilik Özellikleri

2.4.2.1. Cesaretli Yapısı

Hz. Ali, Hz. Peygamber'in yanında büyümesi sebebi ile Hz. Peygamber'in vahye muhatap olduğu ilk günlere şahit olmuş, Hz. Peygamber ile Hz. Hatice'nin birlikte kıldığı namazı görünce bunun ne olduğunu sormuş, Hz. Peygamber'in açıklamasını dinledikten sonra ise iman etmiş, imanını ise açık tebliğ dönemine kadar Hz. Peygamber'in ricası ile gizli tutmuştur. Hz. Peygamber'e gelen “*Yakın akrabaları uyar*” ayeti ile birlikte Hz. Peygamber, Peygamberliğini yakın akrabalarına duyurmak için bir yemek tertiplemiş ve bu yemekte peygamber olduğunu açıklamış ve “*Ey Abdülmuttalip oğulları, ben size ve tüm insanlığa peygamber olarak gönderildim. İcinizden hanginiz benim kardeşim, dostum ve varisim olmak üzere bana biat edecek?*” diye sorduğunda, orada bulunan topluluğun en küçüğü olmasına rağmen Hz. Ali üç kere ayağa kalkmış ve Hz. Peygamber onu eli ile oturtmuştur. En sonunda

²⁴⁸ İbrahim Sarıçam, Hz. Ali'nin Hayatı ve Şahsiyeti, *Hayatı Kişiliği ve Düşünceleriyle Hz. Ali Sempozyumu*, ed. M. Selim Arık (Bursa: Bursa İl Müftülüğü Yayınları, 2005), 17.

²⁴⁹ Akçay, Hz. Ali'nin Hayatı ve Kişiliği, 178.

²⁵⁰ Akçay, Hz. Ali'nin Hayatı ve Kişiliği, 181.

²⁵¹ Akçay, Hz. Ali'nin Hayatı ve Kişiliği, 183.

yine sadece Hz. Ali ayağa kalkınca, Hz. Peygamber onun elini tutarak, “*İşte böylece, amcamı değil de amcamın oğlunu varis kıldım*” demiştir. Hz. Ali’de yaşı küçük olmasına rağmen Hz. Peygamber’e onun güçlü bir kolu olacağını söylemiş, Hz. Peygamber’de ona, “*Sen benim kardeşim, vezirimsin*” buyurmuştur.²⁵² Hz. Ali’nin bu dönemde henüz 10-11 yaşlarında bir çocuk olduğunu ve Mekke’deki toplumsal kaideleri düşündüğümüzde, kendisinden yaşça büyük pek çok insanın bulunduğu bir aile yemeğinde büyük bir cesaret göstererek Hz. Peygamber’i tek başına desteklediğini görmekteyiz. Kendisinin vahiy aldığını belirten Hz. Peygamber’e, yalan söyleyeceğini asla düşünmedikleri için ‘*emin*’ olarak adlandıran bu topluluğun iman etmemesinin altında yatan temel sebeplerin, toplum baskısı, menfaatlere uymama, insanlar ne der korkusu gibi endişeler olduğunu göz önünde bulundurursak, hepsinde ciddi bir ‘*cesaret edememe*’ durumunun söz konusu olduğunu söyleyebiliriz. İman etmenin toplum nezdinde nasıl değerlendirileceğine dair duyulan endişe, menfaatlerine uymayan ve ekonomik amaçlarını zedeleyebilme ihtimalini düşünerek duyulan endişe, insanların haklarında düşünecekleri olumsuz düşüncelerden duyulan endişe şeklinde değerlendirdiğimizde, hepsinin temelinde ciddi bir cesaretsizlik olduğunu söylememiz mümkündür. Hz. Ali yaşı itibarı ile bu durumları değerlendirerek cesaret göstermiştir demek abartılı bir ifade olacaktır. Fakat kendisinden yaşça büyük pek çok kişinin önünde 3 defa üst üste Hz. Peygamber’i tek başına destekliyor olması şüphesiz ki cesaretinin ürünüdür.

Hz. Ali’nin gençliği de çocukluk döneminden farksız olarak pek çok cesaret örneği gösterdiği bir dönemdir. Hz. Ali hicret sırasında yirmili yaşlarında genç bir delikanlı idi. Hz. Peygamber’in hicret amacı ile Mekke’den ayrılacağını bilen sayılı kişiden biriydi. Hz. Peygamber’in hicreti esnasında Mekkelilerin onun evde olduğunu düşünmesi amacıyla, Hz. Peygamber kendi yatağına yatması istenmiş, emanetler Hz. Ali’ye verilerek yerlerine teslim edilmesi istenmişti.²⁵³ Hz. Ali, Hz. Peygamber’in isteğini yerine getirmiş, Hz. Peygamber’in yatağına yatarak hicret sürecinin gizli kalmasını sağlamıştır. Fakat tarihi rivayetleri değerlendirdiğimizde, Hz. Peygamber’in hicretinin, Mekkeli müşriklerce istenmediğini ve hicretin İslam davasının başka yerlere yayılması anlamı taşıması sebebiyle engellenmeye çalışıldığını görüyoruz. Hicreti nasıl engelleyecekleri konusunda fikir alışverişi yapmak üzere toplanan müşrikler, Ebu Cehil’in teklifi ile Hz. Peygamber’i öldürme kararı aldı.²⁵⁴ Yaşanan tüm bu olayları düşündüğümüzde, Hz. Ali’nin büyük bir cesaret göstererek Hz. Peygamber’in

²⁵² Akçay, Hz. Ali’nin Hayatı ve Kişiliği, 179-180.

²⁵³ Saffet Sancaklı, Hadisler Bağlamında Hz. Peygamber’in Hz. Ali ile Olan İlişkilerinin Önemi ve Analizi, *Hazreti Ali Sempozyum Bildirileri* (İzmir: İzmir İl Müftülüğü Yayınları, 2009), 171.

²⁵⁴ Ahmet Önkal, ‘Hicret’, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (6 Haziran 2023).

yatağında sanki oymuş gibi yattığını söyleyebiliriz. Çünkü içeri giren ve peygamberi arayan grubun amacı, direkt olarak onu öldürmektir. Yatakta yatan kişinin Hz. Ali olduğunun fark edilmemesi, Hz. Ali'nin ölümüne sebep olabilir. Fakat Hz. Ali'nin genç yaşına rağmen bu görevi kabul edip yerine getirmesi son derece değerli ve cesaretini gösteren önemli bir örnektir.

Hicretten sonraki süreç Mekkeli müşrikler ile Müslümanlar arasında psikolojik harp döneminin tamamlanıp, fiziksel harp dönemine geçilen süreç olarak tanımlanabilir. Bu süreçte de Hz. Ali'nin cesareti ile son derece ön planda olduğunu söyleyebiliriz. Bedirde müşriklerin teke tek vuruşmalar için, 'Kavminden bize denk olanları çıkar Ey Muhammet!' diye seslenmesi üzerine, Hz. Ali öne sürülmüş, Velid ile çarpışarak onu çok kısa sürede öldürmüştür. Savaşta ise cesareti ile pek çok başarı göstermiştir. Hayber seferi esnasında da benzer başarılar gösteren Hz. Ali, kalenin bir türlü alınamaması üzerine Hz. Peygamber tarafından *"Yarın sancağı öyle birine vereceğim ki, o Allah ve Resulünü sever, Allah ve Resulü 'de onu sever, o fetih kendisine nasip oluncaya dek geri dönmez"* denilerek görevlendirilmiştir.²⁵⁵ Hz. Ali tıpkı peygamber (as.)'ın dediği gibi fetih kendisine nasip olana kadar cesaret ile mücadele etmiştir. Bu ve buna benzer birçok kahramanlık örneği sergileyen Hz. Ali, İslam davası için canı pahasına mücadele etmekten geri durmamıştır. Öyle ki Tebük seferi haricindeki tüm seferlere katılmış, Tebük seferinde ise Medine'nin emniyeti kendisine bırakılmıştı. Bu duruma bile üzülen Hz. Ali, peygamber (as.)'a kendisini kadın ve çocuklar ile geride bıraktığı için sitem etmiştir. Hz. Peygamber'de ona *"Ben seni arkamda bıraktığım şeyler için vekil seçtim. Harun'un Musa'ya yakınlığı ne ise, senin de bana yakınlığın öyledir; yalnız benden sonra peygamber gelmeyecektir"* buyurarak onu teselli etmiştir.²⁵⁶

2.4.2.2. İlme Karşı Meraklı Olması

Hız. Ali çok küçük yaşlardan itibaren Hız. Peygamber'in yanında bulunduğundan dolayı onun söz, fiillerine, davranışlarına ve Kur'an ayetlerine son derece hakimdi. İlk eğitimlerinin tamamını Hız. Peygamber'den almış ve ilk ayetlerin nüzulünden son ayetlere kadar hep peygamberin en yakın çevresinde bulunmuştur. Bu durumu kendisinde ifade etmiş, *"Bana Kur'an'dan sorunuz! Allah'a ant olsun ki ister gece inmiş olsun ister gündüz. Bilmediğim bir ayet yoktur!"* diyerek, ayetlere olan hakimiyetini dile getirmiştir.²⁵⁷ Nitekim bir kadın Hız. Aişe'ye Hız. Ali aşure orucu tutmayı emrediyor dediğinde Hız. Aişe *"Ali sünneti çok iyi bilir"*

²⁵⁵ Sancaklı, Hadisler Bağlamında Hız. Peygamber'in Hız. Ali ile Olan İlişkilerinin Önemi ve Analizi, 172.

²⁵⁶ Sarıçam, Hız. Ali'nin Hayatı ve Şahsiyeti, 21.

²⁵⁷ Sarıçam, Hız. Ali'nin Hayatı ve Şahsiyeti, 25.

diyerek onun Hz. Peygamber'in sünnetine olan hakimiyetini tasdik etmiştir. Ayrıca fıkıh ilminde de yeri çok önemlidir. Sahabe içerisinde müctehit kabul edilen yedi alimden biri sayılmıştır. Nitekim Hz. Ömer onun için, “*Görüşünde ve hükmünde en isabetli olanımız Ali'dir*” demiş ve Hz. Ali'nin olmadığı bir toplumda görüşler istişare edildiğinde Hz. Ömer'in Allah'a sığındığı rivayet edilmiştir. Yine Hz. Ömer'in “*En büyük fıkıhçımız Ali, en büyük kurramız Übeyy b. Ka'b'dır*” dediği rivayetler arasında yer alır.²⁵⁸ Yalnızca Hz. Aişe ve Hz. Ömer değil, Hz. Fatıma ile evliliği esnasında kendisine söylediği sözlerden yola çıkarak, herkesçe sahabenin en alimi olarak bilindiğini de söyleyebiliriz.²⁵⁹ Bunun dışında İslam'ın ilk yıllarında Kureyş'te okuma yazmayı bilen 17 kişiden biri olduğu rivayet edilmektedir.²⁶⁰

Hz. Peygamber tarafından Yemen'e kadı olarak görevlendirilen Hz. Ali, kendisine gelen davaları kimi zaman vahiy ile kimi zaman ise içtihatla sonuca bağlamış fakat en nihayetinde adalet ile hükmetmiştir. Bu uygulamanın temelinde, Hz. Peygamber'in bulunmadığı bir yerde ihtiyaç hasıl olursa sahabenin bu konuda yeterli donanıma sahip olması amacı yatmaktaydı. Bu sebeple Hz. peygamber kendisini özel olarak eğitmiş ve nasıl hüküm vereceği konusunda bilgilendirdikten sonra kadı olarak atamıştır. Öyle ki kaynaklar, Hz. Ali'nin, Hz. Peygamber tarafından adli görevler için tayin edilmiş ilk kadı olduğu bilgisini vermektedir. Bu olaydan da yola çıkarak, Hz. Ali'nin hem bu konudaki yüksek becerisi hem de ilme olan merakı etkili olmuştur yorumunu yapabiliriz.²⁶¹ Nitekim bu özellikleri sayesinde hem Hz. Ömer'in hilafeti döneminde hem de kendi hilafeti döneminde adli konularda ciddi başarılar elde etmiştir.²⁶²

Kendisi ile mücadele etmek zorunda kaldığı Muaviye bile onun fıkıh alanındaki otoritesini kabul etmek zorunda kalmış, cevabını bulamadığı bir fıkhi meselede Hz. Ali'ye mektup yazarak sorusunun cevabını istemiştir. Bu olay sonucunda Hz. Ali “*Düşmanımızı, karşılaştığı dini sorunu bize arz edecek hale getiren Allah'a hamdolsun*” diyerek hamd ettiği rivayet edilmektedir. Buda onun fıkıh alanında nasıl bir otorite olduğunu görmemiz açısından çok önemlidir. Ayrıca Hz. Ali'nin itikadî alanda yapmış olduğu akli çıkarımlar, kelim ilminin öncüsü olmasını sağlamıştır. Hz. Ali'nin akla dayalı çıkarımlarda bulunması ve

²⁵⁸ Akçay, Hz. Ali'nin Hayatı ve Kişiliği, 207.

²⁵⁹ Adem Arslan, Asr-ı Saadette Genç ve Fakih Sahabi: Hz. Ali (r.a), ed. Cüneyt Gökçe vd., *I. Şanlıurfa Uluslararası Mevlid-i Nebi Sempozyumu* (Şanlıurfa: İl Müftülüğü, 2018), 264.

²⁶⁰ Sancaklı, Hadisler Bağlamında Hz. Peygamber'in Hz. Ali ile Olan İlişkilerinin, 166.

²⁶¹ Arslan, Asr-ı Saadette Genç ve Fakih Sahabi, 267.

²⁶² Arslan, Asr-ı Saadette Genç ve Fakih Sahabi, 269.

olayları akli bir zeminde değerlendirmesi çıkarmış olduğu hükümlerin mutedil çizgilerde olmasını sağlamıştır.²⁶³

2.4.2.3. Merhamet Sahibi Olması

Hız. Ali'nin kişilik özelliklerinden bahseden kaynakları incelediğimizde, Müslümanlar arasında yüksek samimiyet ve merhamete sahip kimselerden biri olarak nitelendirilmektedir.²⁶⁴ Nitekim hilafeti döneminde Cemel, Sıffin, Nehravan gibi olaylarda kendisine son derece sıkıntı vermiş ve halk arasında anlaşmazlığı sebep olmuş kimseler için bile gözyaşı döküp hidayetlerini isteyecek kadar merhamet sahibi bir kimsedir.²⁶⁵ O sadece Müslümanlara değil, Müslüman olmayanlara da aynı davranılması gerektiğini, bu kişilerin din kardeşi olmasa bile insan olmaları sebebi ile bu muameleyi hak ettiklerini dile getirmesi onun insanlara karşı duyduğu merhametin bir sonucudur.²⁶⁶ Bu bağlamda, Vali Abdullah b. Abbas'a gayri müslim tebaa hakkında yazmış olduğu mektupta, *“Onlar kafir ve putperest olabilirler. Ama idaremiz altında bulundukları, her şeyden önce insan oldukları için içimizden kovulmayı, merhametsizce muameleyi ve hakarete uğramayı hak etmezler”* diyerek, onların insan olmaya bağlı olarak hakları olduğu ve merhametsiz tutumları hak etmeyeceğinden bahsederek merhametini göstermiştir.²⁶⁷

Hız. Ali sosyal hayatındaki merhametini ev içerisinde de sürdürmüş, ailesine karşı son derece merhametli davranmıştır. Eşi ile evinde iş bölümü yapmış, ev dışındaki işleri kendisi hallederken, ev içindeki işleri Hız. Fatıma'ya bırakmıştır. Bazen ev içinde de Hız. Fatıma'ya yardım eder, onun yorulmasını istemezdi. Yine böyle bir gün Hız. Fatıma ile ev işlerini hallederken Hız. Peygamber geldi. *“Hanginiz daha yorgunsunuz ben onun yerine çalışayım”* diye sordu. Hız. Ali'de eşinin yorulmasını istemediği için *“Ey Allah'ın Resülü! Fatıma yorgundur ona yardım ediniz”* dedi.²⁶⁸

2.4.2.4. Takva – Günahlardan Sakınmak

²⁶³ Akçay, Hız. Ali'nin Hayatı ve Kişiliği, 207-208.

²⁶⁴ Sarıçam, Hız. Ali'nin Hayatı ve Şahsiyeti, 24.

²⁶⁵ Sarıçam, Hız. Ali'nin Hayatı ve Şahsiyeti, 25.

²⁶⁶ Sarıçam, Hız. Ali'nin Hayatı ve Şahsiyeti, 25.

²⁶⁷ Sarıçam, Hız. Ali'nin Hayatı ve Şahsiyeti, 26.

²⁶⁸ Abuzer Çerağı, Hız. Ali'nin Aileye Bakışı ve Ailesine Karşı Davranışları, *Hazreti Ali Sempozyum Bildirileri* (İzmir: İzmir İl Müftülüğü Yayınları, 2009), 534.

Takva kelimesi, günahlardan sakınmak, korunmak ve Allah'ın azabını hak edecek davranışlar yapmamak olarak tanımlanır.²⁶⁹ Hz. Ali'de henüz hayatta iken cennetle müjdelenen, çocuk yaşta Müslüman olmuş ve peygamber eğitiminden geçmiş biri olarak, Allah'ın razı olmayacağı işlerden ve günahlardan uzak durma konusunda ciddi bir gayrete sahipti ve insanlara da bunu tavsiye ederdi. Bunu şu sözlerinden de çok iyi şekilde anlayabiliriz;

*Allah'ın kulları, insanların nefesine en iyi nasihat edeni, onlardan Rabbine en itaatkâr olanıdır. Nefsini en aldatanı, Rabbine en asi olanıdır. Aldatılmış olan, nefisini aldatandır. Gıpta edilecek durumda olan, dini sâlim olanıdır. Mutlu olan, başkalarıyla öğüt alandır; mutsuz olan ise arzusuyla aldatılmıştır.*²⁷⁰

Hz. Ali insanları sık sık ölmeden önce ölüme hazırlıklı olmaları, geçici olan dünyada kalıcı olan için hazırlık yapılması gerektiğine vurgu yapmıştır.

*Ey Allah'ın kulları! Ölüm gelmeden önce güzel ameller işleyin. Sizin için kalıcı olan ahireti dünyaya tercih edin. Ölüm için hazırlık yapın, yakında öleceksiniz. Ölüme hazırlanın, o size yakındır. Kendileri uyarıldığında, uyarıya kulak veren ve dünyanın ebedi kalınacak bir yurt olmadığını bilen, onu ahirete değiştiren bir topluluk olun...*²⁷¹ diyerek insanın asıl amacının bu dünya kazanımı değil, ahiret olduğunu vurgulamıştır.

2.4.3. Hz. Ali'de Kişilik Özellikleri ve Mizacının Modern Psikoloji Açısından Değerlendirilmesi

Hz. Ali'nin son derece cesaretli ve gözü kara bir kimse olduğunu kişilik özellikleri bölümünde detaylı şekilde ele almıştık. Hz. Ali'nin, Hz. Peygamber'in peygamberliğini akrabalarına duyurduğu aile yemeğinde henüz bir çocukken vermiş olduğu tepkiyi ve ilerleyen süreçte toplum baskı ve isteklerine boyun eğmeksizin dine bağlanma sürecini tamamlamasını Allport'un iç ve dış güdümlü dindarlık penceresinden değerlendirdiğimizde, Hz. Ali'nin tamamen içsel duygularla dine bağlandığını ve bu konuda toplum düşüncelerini ve menfaatlerini ön plana çıkarmadığını görürüz. Bu durum bize Hz. Ali'nin iç güdümlü dindarlık özelliklerini taşıdığını göstermektedir.

Bu bölümde, cesaretin arka planında yer alan psikolojik durumun tahlilini yapacağız. Kişiliğin oluşmasında etkili olan çevresel ve genetik faktörler, kişiliğin parçaları olan kişilik

²⁶⁹ Süleyman Uludağ, 'Takva', Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (9 Haziran 2023).

²⁷⁰ Shahî Ahmadov, Hz. Ali'nin Vaaz Açısından Yeri ve Konumu, ed. İsmail Derin, *Vaaz ve Vaizlik Sempozyumu* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011), 540.

²⁷¹ Ali Aksu, Nehcû'l Belâğâ'da Hz. Ali'nin Bazı Tavsiye ve Uyarıları, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/2, 36.

özellikleri üzerinde de aynı şekilde etkilidir.²⁷² Bu sebeple Hz. Ali'nin cesaret erdemine sahip oluşunu hem çevresel hem de genetik bağlamda değerlendirmek gerekir. Hz. Ali'nin yaşadığı dönemin sosyal ortamını değerlendirdiğimizde, cesaretli kimselerin bu özelliğinin toplum tarafından değer gördüğünü, takdir edildiğini söyleyebiliriz. Bu pozitif dönüt bağlamında kişilerin cesur davranışlar sergileme konusunda motive olmaları muhtemeldir. Aynı zamanda ailenin çocuğa karşı tutumları da çocuğun özgüveni ve cesareti yüksek bireyler olmasını destekler. Hz. Ali'nin çok küçük yaşlardan itibaren Hz. Peygamber'in yanında olması ve Hz. Ali'nin o günlerden bahsederken Hz. Peygamber'in kendisine karşı aşırı sevgisi üzerinde durması bu durumu anlamamız için son derece önemlidir. Hz. Ali o günleri anlatırken *“Resulullah beni evine aldığı anda küçücük bir çocuktum. Ona sarılırdım, beni yanına yatırır. Kokusunu duyar, sıcaklığını hissederdim...”*²⁷³ ifadelerini kullanmıştır. Hz. Ali'nin bu anlattıklarından da yola çıkarak Hz. Ali'nin çocukluk döneminde özgüven ve cesaretini kırarak bir durumun yaşanmadığı, aksine sevgi ve ilgiyle büyüdüğü çıkarımını yapabiliriz. Bu durum cesaretin sosyal dönüt boyutu ile ilgiliyken, cesaretin psikolojik boyutu daha çok bireyin yüksek yeterlilik duygusuna sahip olabilmesi ile ilişkili olarak ele alınmaktadır. Kahramanlık olarak nitelendirilebilecek fiilleri yapabilen bireyler, risk alabilme becerisi yüksek, kendine güvenen, empati becerisine sahip, model olabilen, mizah anlayışına sahip kişiler olarak bilinirler.²⁷⁴ Bahsettiğimiz özelliklerin tümünü Hz. Ali bağlamında değerlendirdiğimizde, mizah anlayışının yüksek olması da dahil olmak üzere tamamının Hz. Ali'nin sahip olduğu özellikler olduğunu görürüz.²⁷⁵ Bu sebeple, Hz. Ali'deki ‘cesaretli olma’ durumunu, toplumsal şartlar, aile ve genetik faktörler bağlamında değerlendirdiğimizde tüm faktörlerin Hz. Ali'nin cesaretli bir kişilik yapısı geliştirmesinde pozitif yönde etkili olduğunu bize göstermektedir.

Gelişim psikolojisinde, kişilik gelişimine dair ortaya atılan pek çok kuram bulunmaktadır. Bu kuramların neredeyse tümünün ortak noktası ise, kişiliğin gelişiminde 0-6 yaşın önemidir.²⁷⁶ Tarihi kaynaklar Hz. Ali, günümüzde ilk çocukluk olarak adlandırılan dönemden itibaren Hz. Peygamber ile birlikte yaşamaya başladığını bize göstermektedir. Ericson'a göre ise, bu dönemin başlıca özellikleri çocuğun dil gelişimine bağlı olarak gelişen

²⁷² Fatma Baynal vd., Cesaret Erdemi Bağlamında İslam Ahlak Felsefesi ile Psikoloji Arasında Mukayeseli Bir Değerlendirme, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 35 (2020), 151.

²⁷³ Sancaklı, Hadisler Bağlamında Hz. Peygamber'in Hz. Ali ile Olan İlişkilerinin Önemi ve Analizi, 165.

²⁷⁴ Baynal vd., Cesaret Erdemi Bağlamında İslam Ahlak Felsefesi ile Psikoloji Arasında Mukayeseli Bir Değerlendirme, 152.

²⁷⁵ Yusuf Doğan, Hz. Ali'nin Mizah Anlayışı, ed. Ali Aksu, *Hz. Ali*, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 437.

²⁷⁶ Osman Özdemir vd., Kişilik Gelişimi, *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar Dergisi*, 575.

merak duygusudur. Çocuk bu dönemde etrafında olup bitenleri sorar ve merak ettiği şeyleri öğrenmeye çalışır.²⁷⁷ Bu özelliklerden yola çıkarak diyebiliriz ki, Hz. Ali'nin çevreye karşı merak duygusunun arttığı, sorgulama ve öğrenmeye dair ilgisinin olduğu dönemi Hz. Peygamber ile birlikte geçirmiştir. Hz. Peygamber'in bireylerle olan iletişimine dair elimizde ulaşan tüm bilgiler onun insanlara karşı son derece hassas ve onların anlayabileceği düzeylerde iletişim kurduğunu göstermektedir. Bundan yola çıkarak diyebiliriz ki, Hz. Ali merak ve öğrenme duygusunun olduğu bu dönemi Hz. Peygamber'in yüksek iletişim becerisi ile son derece sağlıklı şekilde geçirmiş, buda onun sonraki hayatında öğrenmeye dair motivasyonunu arttırmış olabilir. Ayrıca o yaştaki bir çocuğun çevresinde olup bitenleri sorgulaması ve Hz. Peygamber tarafından sorularının cevaplanması, olumsuz dönütler almaması son derece önemlidir. Nitekim Hz. Ali, Hz. Peygamber'e ilk vahyin gelip, Hz. Hatice ile namaz kıldıklarını gördüğünde onlara ne yaptıklarını sormuş ve akabinde kendisi de iman etmiştir. Daha sonraki süreç, evde kendisine bakım veren kişileri örnek almak, modellemekten ziyade İslam dininin peygamberinden dini öğrenmek, onu örnek almak ve modellemek şeklinde gerçekleşmiş olması mümkündür. Yıllar sonra o bu durumu anlatırken şöyle demiştir; “Bir deve yavrusunun, anasının ayak izlerini takip ettiği gibi ben Peygamberi takip ettim.”²⁷⁸ Hz. Ali'nin bu benzetmesinden de anlayacağımız üzere Hz. Peygamber'in yanında geçirmiş olduğu süreç boyunca gerçekleşen sosyal öğrenmeler, belli bir süre sonra daha kasıtlı hale gelmiştir. Hz. Ali öğrenmeye karşı olan bu isteğini ömrü boyunca kaybetmemiş, ömrünün sonuna kadar sürdürmüştür. Onun ilme karşı bakış açısını özetleyen en güzel ifadeleri ise şunlardır;

*Halka imam olan kişi, halka öğüt vermeden onları eğitmeden önce kendisini eğitmelidir. O, kendi kişiliğini diliyle ortaya koymadan önce amelleri ve davranışları ile gösterecektir. Kendini eğiten, yetiştiren ve terbiye eden adam, halka öğüt veren ve terbiye nutukları çeken adamdan daha değerlidir.*²⁷⁹

Bu sözlerinde de tıpkı Hz. Peygamber'de olduğu gibi, kişinin öğütlediği özelliğin ilk önce kendisinde olması gerektiğine vurgu yaparak, yalnızca bilgiyi öğrenmenin değil, onu hayata geçirmenin de önemine vurgu yapmıştır.

Hız. Peygamber'in Kur'an'da da tarihi rivayetler de de en çok vurgulanan özelliklerinden biri olan merhamet, Hız. Ali'de de son derece baskındı. Hız. Ali'nin bu özelliğini de de tıpkı diğer kişilik özellikleri gibi genetik ve çevre faktörü ile açıklayabiliriz.

²⁷⁷ Özdemir vd., Kişilik Gelişimi, *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar Dergisi*, 579.

²⁷⁸ Ahmadoy, Hız. Ali'nin Vaaz Açısından Yeri ve Konumu, 539.

²⁷⁹ Sarıçam, Hız. Ali'nin Hayatı ve Şahsiyeti, 25.

Hız. Ali'nin merhamet sahibi bir kişiliğinin olmasındaki genetik faktörlere değinecek olursak, belki de ilk olarak değinmemiz gereken şeyin, Ebu Talip ve eşi Fatıma'nın ne kadar merhamet sahibi kimseler olduğudur. Hız. Ali'nin ebeveynleri de tıpkı Hız. Ali gibi son derece merhamet sahibiydi. İlk önce anne ve babasını daha sonrasında ise dedesini kaybederek kimsesiz kalan yeğenleri Hız. Muhammed'e küçük yaşta sahip çıkmış, onu kendi evlatlarından ayırmamış, hatta çoğu zaman Hız. Peygamber'e karşı bir pozitif ayrımcılık uygulayarak, onu kendi evlatlarının bile önüne geçirmişlerdir. Hız. Peygamber'e karşı bu merhametli tutumlarından dolayı Hız. Peygamber, Fatıma bint Esed'e '*annemden sonra annem*' demiştir.²⁸⁰ Bu bağlamda zaten merhamet sahibi bir anne babanın çocuğu olarak dünyaya gelen Hız. Ali hem genetik hem de içinde büyüdüğü ortam bağlamında merhamet sahibi bir kişiliğe sahip olmuştur diyebiliriz. Zira, Bandura'ya göre kişi ortaya koyduğu birçok davranışı, etrafındaki insanlardan modelleyerek kazanır. Hatta öyle ki, yalnızca davranışlar değil, ahlaki düşünceler ve davranışlar da aynı şekilde modellemekten doğrudan etkilenirler.²⁸¹ Hız. Ali'nin de bu özelliği kazanmasının temelinde, merhametli bir anne baba ve Hız. Peygamberle olan ortak yaşantısı ile onları gözlemleyerek modellemesi olabilir.

2.4.4. Hız. Ali'de Kişilik Özellikleri ve Mizacının Dini Yaşama ve Algılama Biçimine Etkisi

Hız. Ali, tarihi rivayetlerde Müslümanlar arasında ilim sahibi, günahlardan kaçınan, büyük kahramanlıkları olan cesaretli bir kimse olarak tarif edilmektedir. Ayrıca son derece güler yüzlü ve merhametli olduğu yine tarihi rivayetlerde yer alan özellikler arasındadır.²⁸² Her insanda olduğu gibi Hız. Ali'de de kişilik özellikleri ve mizaç onun dini yaşama ve algılama biçimine etki etmiştir. Örneğin, Arap savaş geleneğindeki savaşları kızıştırma amacı ile yapılan teke tek dövüşlerdeki cesaret ve kahramanlıkları, Müslümanlar ve kafirlerin karşı karşıya geldiği savaşlarda Müslümanlara ciddi bir moral ve motivasyon kaynağı olmuştur. Ayrıca Hız. Ali bu konudaki cesaret ve becerisiyle, İslam dininde ciddi bir yere sahip olan cihat anlayışının hayatında da büyük bir yere sahip olmasını sağlamıştır. Hayatının büyük bir kısmını İslam davası için savaşarak geçirmiş, Hız. Peygamber'in Tebuk dışındaki tüm seferlerinde yanında olmuştur. Hayber gibi zor bir kale yine Hız. Ali'nin kahramanlıkları ile

²⁸⁰ Mehmet Aykaç, "Fâtıma Bint Esed", (Erişim 10 Haziran 2023).

²⁸¹ Mustafa Bayrakçı, Sosyal Öğrenme Kuramı ve Eğitimde Uygulanması, *SAÜ Eğitim Fakültesi Dergisi* 14/1 (2007), 203.

²⁸² Mustafa Bayrakçı, Sosyal Öğrenme Kuramı ve Eğitimde Uygulanması, 24.

ele geçirilmiştir. Bu sebeple diyebiliriz ki, Hz. Ali'nin cesaretli kişiliği, onun hayatında cihat anlayışının büyük bir yere sahip olmasını sağlamıştır.

Hz. Ali'nin hayatında önemli yere sahip bir diğer özelliği ise, ilme olan merak ve ilgisidir. Hz. Ali bu özelliği sayesinde Kur'an ve sünnet konusunda ciddi bir bilgi birikimine sahip olmuş, bunları hayatına tatbik ederek sahabe arasında önemli bir konuma sahip olmuştur. Öğrenmeye karşı olan merak ve ilgisi Hz. Ali'nin dini yaşama ve algılamasını da etkilemiştir. Hz. Ali'nin ilim sevgisinin inancı algılamaya yönelik ilk boyutu, şüphesiz iman boyutundadır. İmanın da farklı boyutları vardır, imanın en alt düzeyi olarak tanımlanan taklidi iman, isminden de anlaşılacağı üzere taklit ile ortaya konan, bilgiyi görerek duyarak elde etmek manasına gelir. Bu iman delillere dayalı değildir ve çevre telkini içerir.²⁸³ Fakat tahkiki iman bu durumdan farklı olarak inancı akli deliller kullanarak kuvvetli hale getirmek, bilgiye dayalı bir iman oluşturmayı kapsar.²⁸⁴ Hz. Ali'nin ilim öğrenmeye olan hevesi sayesinde imanı taklit seviyesinde kalmamış, tahkik seviyesine yükselmiştir. Aynı zamanda Hz. Peygamber'in yanında olduğu süre boyunca, öğrenme merakı ile onun her davranışı hakkında bilgi sahibi olmuş, sahabe arasında ilim konusunda otorite olarak isimlendirilmiştir. Bu sayede Hz. Peygamber'in yanında geçirdiği süre boyunca öğrendiklerini başkalarına anlatma ve aktarma fırsatı oluşturarak, Müslümanlarında pek çok konuda detaylı bilgi sahibi olmasını sağlamıştır. Bu bağlamda Hz. Ali'nin ilim sevgisi, sadece onun dini yaşama konusunda detaylı bilgiye sahip olmasını değil, Müslümanlarında aynı bilgilere erişmesini kolaylaştırmıştır.

Hz. Ali'nin ön plana çıkan bir diğer kişilik özelliği ise merhametli oluşudur. Kaynaklar onun düşmanlarına karşı bile son derece hassasiyet ve merhamet sahibi olduğunu aktarmıştır. Bu özelliği ile de Hz. Peygamber'e son derece benzeyen Hz. Ali, çevresine karşı son derece merhametliydi. Evinde eşi ile, çevresindeki insanlarla olan ilişkilerinde, evlatları ile tamamen merhamet temelli bir ilişki kurmuştu. Her kişilik özelliğinde olduğu gibi Hz. Ali'nin merhametli oluşu onun dini yaşama biçimini de etkilemiştir. Hz. Muaviye ile olan mücadelesinde bile verdiği kararların birçoğunun merkezinde bu merhametli oluşun izlerini görmekteyiz.

Hz. Ali günahlardan sakınma ve Allah'tan korkma konusunda ciddi bir hassasiyete sahiptir. Yalnızca Müslüman olduktan sonraki süreçte değil, öncesinde de şirk gibi büyük

²⁸³ Hasan Kurt, Taklidi İmanın Tahkiki İmana Dönüşmesi, *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1/2 (Nisan, 2012), 9.

²⁸⁴ Kurt, Taklidi İmanın Tahkiki İmana Dönüşmesi, 11.

günahlara bulaşmayarak, hayatında hiç puta tapmadığını dile getirmiştir.²⁸⁵ Zaten çocuk yaşta Müslüman olması sebebi ile dinin haram ve günah saydığı şeylerden uzak durma hassasiyeti ömrünün sonuna kadar sürmüş ve her daim Allah korkusu içerisinde olmuştur. Bu hassasiyeti sayesinde henüz hayatta iken, cennetle müjdelenmiş Hz. Peygamber tarafından “*Sen benim dünya ve ahiretteki kardeşimsin*”²⁸⁶ iltifatına mazhar olmuştur.

²⁸⁵ Saffet Sancaklı, Hadisler Bağlamında Hz. Peygamber’in Hz. Ali ile Olan İlişkilerinin Önemi ve Analizi, 163.

²⁸⁶ Tirmizi, Menakıb, 21

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

İslam, hayatta iken inanlarına ebedi hayatlarındaki konumları ile ilgili kat'i bilgiler vermeyen, dinin emir ve yasaklarına uyup uymama konusundaki durumlarının sonuçlarını kabir hayatı ve kıyametten sonraki süreçte alabileceklerini söyleyen bir dindir. Genel kaide ve işleyiş bu şekilde olmasına rağmen, Hz. peygamber döneminde bazı kişiler henüz hayatta iken ahiret hayatlarındaki durumları ile ilgili bilgi sahibi olmuş, cennet ehli mi cehennem ehli mi olduklarını öğrenmişlerdir.

Çalışmamda, henüz hayatta iken cennet ile müjdelenen ve İslam Devleti'nin de ilk dört halifesi olarak bildiğimiz Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali'nin hayatları, kişilik özellikleri ve bu kişilik özelliklerinin psikolojik anlamda değerlendirmeleri, onların dini yaşama ve algılama biçimlerine olan etkisi değerlendirmeye çalışılmıştır. İlk dört halifenin kişilik ve dindarlık özellikleri açısından benzerlikleri olmasının yanı sıra birbirinden tamamen farklı bazı özelliklere de sahiptir. Bu açıdan ilk dört halifenin özelliklerinin değerlendirilmesi, dört farklı kişiliğin ve pek çok kişilik özelliğinin değerlendirilmesi anlamına gelmektedir. Çalışmamda, bu kişilik özellikleri ve kişilik özelliklerinin dışa vurum biçiminde gösterilen değişimde etkili olabilecek yaşantılara yer verilerek, tüm bunların günümüz psikolojik verileri ışığında değerlendirilmesi yapılmıştır.

Çalışma sonucunda, her sahabenin kişiliğinin gelişimi için son derece önemli olarak değerlendirilen 0-6 yaş arasında yaşamış oldukları tecrübelerin onların kişiliklerinin gelişiminde son derece etkili olduğunu, hatta kişilik özelliklerinin dışa vurum biçimlerinin bile bu bağlamda değişiklik gösterdiklerini görmekteyiz. Aynı zamanda değerlendirilen kişilik özelliklerinin psikolojik iyi oluşu destekleyecek nitelikte oldukları, Müslüman olduktan sonraki süreçte olumsuz olarak nitelendirilebilecek özelliklerinde kontrol altında tutularak örnek şahsiyet olarak nitelendirildiklerini görmekteyiz. Bunun yanı sıra, bahsi geçen ön plandaki kişilik özelliklerinin tümünün bireyin dini yaşama ve algılama biçimi üzerindeki etkisine de değinilmiştir.

Sonuç olarak, kişilik gelişiminde genetik faktörlerin yanı sıra çevrenin de etkisi gözlemlenmiş, tüm sahabelerin kişilik gelişiminin kritik dönemlerindeki yaşantılarından etkilendiği görülmüştür. Müslüman olduktan sonraki süreç ise olumlu kişilik özelliklerinin

devam ettirilmesi, olumsuz kişilik özelliklerin ise kontrol edilerek iyiye kanalize edilmesi şeklinde ilerlemiştir. Çalışmamda tüm bu konulara detaylı değinilmeye çalışarak dört büyük İslam halifesinin kişilik özelliklerinin değerlendirilerek, dini yaşama biçimi üzerine etkisi anlaşılmaya çalışılmıştır.

KAYNAKÇA

- Abap Psikoloji, “Güvenli Bağlanma ve Kariyere Etkisi”, Erişim: 25 Mart 2023. <https://abapsikoloji.com/guvenli-baglanma-ve-kariyere-etkisi/>
- Ağırakça, Ahmed. “Hz. Ömer’in Müslüman Olması Meselesi ve Rivayetlerin Değerlendirilmesi”. *Artuklu Akademi Dergisi* 4/1(Haziran 2017): 1-20.
- Ahmadov, Shahi. Hz. Ali’nin Vaaz Açısından Yeri ve Konumu, *Vaaz ve Vaizlik Sempozyumu*. ed. İsmail Derin *Vaaz ve Vaizlik Sempozyumu*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011.
- Akarsu, Murat. Hz. Ömer Döneminde Yönetim ve Yöneticilerin Uygulamalarından Kesitler, *İslam Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 2018; (4): 63-93.
- Akçay, Mustafa. Hz. Ali’nin Hayatı ve Kişiliği, *Anadolu’da Aleviliğin Dünü ve Bugünü*, ed. Halil İbrahim Bulut. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Yayınları, 2010.
- Aksu, Ali. Hz. Ömer’in Yönetim Anlayışı Bağlamında Karşılaştırmalı olarak Hz. Osman’ın Yönetim Anlayışı, *Hazreti Osman*. ed. Ali Aksu, Sivas: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Rektörlük Matbaası, 2020.
- Aksu, Ali. Nehcü’l Belâğâ’da Hz. Ali’nin Bazı Tavsiye ve Uyarıları, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/2, (Aralık 2008): 35-54.
- Algül, Hüseyin. Hz. Ebu Bekir’in Hicretten Vefatına Kadar Olan Dönemdeki Faaliyetlerine Genel Bir Bakış, *İstem*/6 (Aralık 2005): 205-120.
- Algül, Hüseyin. Hz. Ebu Bekir’in İslam’ın İlk Yıllarındaki Faaliyetlerine Genel Bir Bakış, *İstem*/1, (Haziran 2003): 23-38.
- Alper, Ömer Mahir. “İtaat”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. Erişim 14 Mart 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/itaat>
- Altan, Mustafa Zülküf. Çoklu Zeka Kuramı, *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi Dergisi* 17/17, (Ağustos 1999): 105-117.
- Altan, Mustafa Zülküf. Çoklu Zeka Kuramı, *Pegem Eğitim ve Öğretim Dergisi* 1/4, (Temmuz 2016): 53-57.
- Altınbaş Kürşad vd. Empatinin Biyolojik Yönleri, *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar* 2/1, (2010), 15-25.
- Apak, Adem. Hz. Ebu Bekir’in Yönetim Anlayışı ve İdarecilerle Münasebetleri, *Hazreti Ebu Bekir*, ed. Ali Aksu, Sivas: Sivas Üniversitesi Rektörlük Matbaası, 2019.

- Apak, Adem. Hz. Osman'ın Hilafeti Döneminde Ümeyyeoğulları'nın Devlet İdaresindeki Yeri, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/1, (Ocak 1998): 487-521.
- Apaydın, Mehmet. Hz. Peygamber Döneminde Osman b. Affan, Hz. Osman. ed. Ali Aksu Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, 2020.
- Arslan, Adem. Asr-ı Saadette Genç ve Fakih Sahabi: Hz. Ali(r.a), ed. Cüneyt Gökçe vd., 1. *Şanlıurfa Uluslararası Mevlid-i Nebi Sempozyumu*. Şanlıurfa: İl Müftülüğü, 2018.
- Atikson, Hilgard, *Psikolojiye Giriş*, çev. Öznur Öncül Deniz Ferhatoğlu, 1. Cilt. Ankara: Arkadaş Yayınları, 14. Basım, 2019.
- Ayar, Kenan. Hz. Ebu Bekir Dönemi Olaylarında Kur'an'ın Referans Olarak Kullanılması, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/4 (Temmuz 2007):153-177.
- Aydın, Ali Rıza. İnanma İhtiyacı ve Dini Ritüellerin Psikolojik Değeri, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 9/2 (Nisan 2009): 87-100.
- Aytar, Abide vd., Anne Kişiliği ve Çocuğun Mizaç Özelliği, *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 7/3 (2014): 237-251.
- Balcı, İsrail. Hz. Ebubekir Dönemi Dış Politikasından Siyasi ve Ahlaki Yansımalar, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/12, (Nisan 2001): 339-362.
- Barış, Mustafa Necati. Hz. Ömer'in Yönetim Anlayışı, *Diyanet İlmi Dergi* 54/3 (Eylül 2018): 121-148.
- Başerer, Zeynep. Özgeci Davranışın Psikolojik İyi Oluş ve Çeşitli Demografik Değişkenlere Göre İncelenmesi (Erzurum İli Örneği), *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi* 5/56, (2017): 582-594.
- Baynal, Fatma vd., Cesaret Erdemi Bağlamında İslam Ahlak Felsefesi ile Psikoloji Arasında Mukayeseli Bir Değerlendirme, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 35 (Haziran 2020): 137-175.
- Bayrakçı, Mustafa. Sosyal Öğrenme Kuramı ve Eğitimde Uygulanması, *SAÜ Eğitim Fakültesi Dergisi* 14/1 (Mayıs 2007): 198-210.
- Bayraktutan, Ayşe. Din Psikolojisi Açısından Hz. Ömer'in Bireysel Kişiliği, *Genç Mütefekkirler Dergisi* 3/1(Haziran 2022): 210-229.
- Bayraktutan, Ayşe. Din Psikolojisi Açısından Hz. Ömer'in Fiziksel ve Ahlaki Kişiliği, *Genç Mütefekkirler Dergisi* 1/2 (Kasım 2020): 52-90.
- Beycioğlu, Kadir. Liderlik Psikolojisi, *Eğitim Yönetiminde Liderlik: Teori, Araştırma ve Uygulama*, 1. Cilt, Ankara: Pegem Akademi, 8. Basım, 2016.

- Ceylan, İsa. Kişilik Gelişimi Din İlişkisi, *Muş Alparslan Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 2/2 (Aralık 2019): 50-72.
- Cide, Ömer. Hz. Ömer'in Yönetim İlkeleri, *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/7 (Aralık 2017): 141-157.
- Cüceloğlu, Doğan. *İnsan ve Davranışı*. İstanbul: Remzi Kitapevi, 41. Baskı, 2021.
- Çağrııcı, Mustafa. "Cömertlik", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. Erişim 20 Mart 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/comertlik>
- Çağrııcı, Mustafa. "İsâr", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 20 Mart 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/isar--digerkamlik>
- Çağrııcı, Mustafa. "Sıddîk", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. Erişim 14 Mart 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/siddik>
- Çağrııcı, Mustafa. "Sıdk", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. Erişim 14 Mart 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/sidk>
- Çağrııcı, Mustafa. "Utanma-Hayâ", Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi. Erişim 3 Haziran 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/haya>
- Çelik, Hüseyin. Hz. Ebû Bekir Hakkında Nazil Olan Ayetler, *Bozok Üniversitesi ilahiyat Fakültesi Dergisi* 15/15, (Haziran 2019): 113-134.
- Çerağı, Abuzer. Hz. Ali'nin Aileye Bakışı ve Ailesine Karşı Davranışları, *Hazreti Ali Sempozyum Bildirileri*. İzmir: İzmir İl Müftülüğü Yayınları, 2009.
- Çil, Halit. Liderlik Teorilerine Göre Hz. Ömer'in Liderliği, *İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi* 1/4, (Aralık 2012): 198-215.
- Çoban, Gizem Sebahat. Maslow'un İhtiyaçlar Hiyerarşisi Kendini Gerçekleştirme Basamağında Gizli Yetenekler, *European Journal of Educational* 6/1, (Mayıs 2021): 11-118.
- Çubukçu, Hatice. İslam Tasavvufunda Hz. Ebu Bekir'in Yeri, *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi* 66, (Mayıs 2018): 412-429.
- Demircan, Adnan. Hz. Ömer'in Adaleti, *Yetkin Düşünce Dergisi* 2/1, (Nisan 2018) :155-164.
- Demirci, Abdurrahman. Hz. Ebubekir'in Fetih Anlayışı, *Artuklu Akademi Dergisi* 1/1, (Mart 2014): 5-31.
- Demirci, Abdurrahman. Hz. Muhammed'in Öfke Kontrolü (Hz. Ömer'le Diyalogları Bağlamında), *Mukaddime* 5/2, (Nisan 2015): 113-139.
- Dilekmen, Mücahit vd., Eğitim Fakültesi Öğrencilerinin İletişim Becerileri, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 12/2, (Şubat 2008): 223-231.

- Doğan, Yusuf. Hz. Ali'nin Mizah Anlayışı, ed. Ali Aksu, *Hz. Ali*, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi. 2019.
- Doğan, Yusuf. Hz. Ebu Bekir'in (R.A.) Şahsiyeti ve Mizah Anlayışı, *Hazreti Ebu Bekir*, ed. Ali Aksu, Sivas: Sivas Üniversitesi Rektörlük Matbaası, 2019.
- Doğan, Yusuf. Hz. Osman'ın Edebî Yönü, *Hazreti Osman*, ed. Ali Aksu, Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, 2020.
- Emmons, R.A. Din ve Kişilik, çev. Gülüşan Göcen, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 3/1, (Haziran 2014): 165-187.
- Ergün, Ümmügül Betül. Gazali Düşüncesinde Eğitimin Fıtrat ve Mizaç ile İlişkisi, *Afyon Kocatepe Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 3/1 (Haziran 2020): 23-38.
- Ezer, Aynur. Hz. Osman'ın Hayatı ve Dönemindeki İç Olayların Sebepleri, *Mozaik Kültür Dergisi* 4/4, (Aralık 2005): 157-170.
- Fayda, Mustafa. “Ebû Bekir”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. Erişim 6 Şubat 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ebu-bekir>
- Fayda, Mustafa. “Ensâb”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. Erişim 22 Mart 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ensab--soybilimi>
- Fayda, Mustafa. “Fârûk”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. Erişim 7 Nisan 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/faruk--omer>
- Fayda, Mustafa. “Ömer” Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Erişim 5 Nisan 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/omer>
- Goleman, Daniel. Duygusal Zeka Neden IQ'dan Daha Önemlidir?, çev. Banu Keskin Yüksel İstanbul: Varlık Yayınları, 55. Baskı, 2021.
- Göçen, Gülüşan. Şükür ve Psikolojik İyi Olma Arasındaki İlişki Üzerine Bir Alan Araştırması Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2012.
- Grabus, Merzuk. “Hz. Peygamber Döneminde Hz. Ebu Bekir'in Sahabe Arasındaki Konumu”, *Türkiye Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi* 11, (Haziran 2021): 269-286.
- Hayrendiş, “Duygusal Olgunluk”. Erişim 25 Mart 2023. <https://www.hayrendis.com/duygusal-olgunluk/>
- Hocaoğlu, Mustafa. Vahy-i Gayr-i Metlûv ile Hareket Eden Hz. Peygamber Karşısında Muhaddesun'dan Hz. Ömer: Muvafakat-ı Ömer'e Farklı Bir Yaklaşım, *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 19 (Haziran 2021): 12-38.

- Hökelekli, Hayati. *Din Psikolojisi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 16. Baskı, 2021.
- İbn Hişam, Siret-i İbn Hişam Tercemesi, çev. Hasan Ege, İstanbul: Selin Ofset, 1. Baskı, 2006.
- Karacoşkun, Mustafa Doğan. Kişilik ve Karakter Kavramlarının Neliği, *Uluslararası Kişilik ve Karakter İnşasında Dinin Yeri Sempozyumu*, ed. Yavuz Ünal vd., Ordu: Ordu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1. Basım, 2016.
- Karakaş, Ahmet Canan - Bektaş, Kader. Bağlanma Stilleri ile Tanrı'ya Bağlanma Arasındaki İlişki Üzerine Bir Alan Araştırması, *Türk Din Psikolojisi Dergisi* 2, (Aralık 2020): 93-106.
- Katipoğlu, Bedri. Din Psikolojisi Açısından Kişilik ve Karakter Analizi, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 5/23 (Güz 2012): 341-348.
- Kayıklık, Hasan. Bireysel Yaşamda Dinsel Değişim, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5/2 (Haziran 2005): 5-23.
- Kılıç, Ünal. Hz. Peygamber'in Vefatıyla Sonuçlanan Hastalığı ve Defni Sürecinde Hz. Ebû Bekir, *Sivas Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (2019): 57-70.
- Kılıç, Ünal. Kufelilerin Hz. Osman'a Muhalefet Etmelerinin Sebepleri, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/2 (2002): 239-260.
- Köylü, Mustafa. Ruh ve Beden Sağlığı ile Din İlişkisi Üzerine Yapılan Araştırmaların Bir Değerlendirmesi, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 28/1 (Şubat 2010): 5-36.
- Kuran, Nursel. Psikanalitik Kuram ve Terapi ile Birey Merkezli Kuram ve Terapinin Karşılaştırılması, *Psikoteori Dergisi* 2/2 (Kasım 2021): 3-11.
- Kurt, Hasan. Taklidi İmanın Tahkiki İmana Dönüşmesi, *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/2 (Nisan 2012): 1-15.
- Maltby John vd. Maneviyat ile Eysenck'in Kişilik Boyutları Arasındaki İlişki: İngiliz Yetişkinler Üzerine Bir Uygulama, Çev. Mustafa Koç, *Bilimname Dergisi* 22, (2012): 293-299.
- Nas, Eşref – Kardaş Ferhat. Merhamet Eğitimi ve Eğitimde Merhamet, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırma Dergisi* 11/1 (Mart 2022): 316-340.
- Nas, Eşref. Pozitif Psikolojide Güncel Bir Kavram: Merhamet Doyumu, *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar Dergisi* 13/4, (Aralık 2021): 668-684.

- Nazlıgöl, Habil. “Ümmü’l Hayr bint Sahr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Erişim 25 Mart 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ummul-hayr-bint-sahr>
- Oxford Language, “Celal”. Erişim 7 Nisan 2023. <https://languages.oup.com/google-dictionary-tr/>
- Önkal, Ahmet. “Hicret”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Erişim 6 Haziran 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/hicret>
- Özdemir, Osman vd., Kişilik Gelişimi, *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar Dergisi* 4/4 (Aralık 2012): 566-589.
- Özkan, Mustafa. Hudeybiye Anlaşması Özelinde Hz. Ömer’in Kişilik Tahlili Denemesi, *İstem*, 8/5 (Aralık 2010): 43-59.
- Palabıyık, M. Hanefi. Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer Dönemlerinde Hz. Osman, Hazreti Osman, ed. Ali Aksu, Sivas: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Rektörlük Matbaası, 2020.
- Prof Dr. Sirel Karakaş Psikoloji Sözlüğü, “Personality-Kişilik” Erişim 21 Nisan 2023. <https://www.psikolojisozlugu.com/personality-kisilik>
- Prof. Dr. Kemal Sayar, “Ruh Sağlığımız ve Cömertlik”. Erişim 28 Mart 2023. <https://kemalsayar.com/haftanin-yazisi/ruh-sagligimiz-ve-comertlik>
- Sa’d,İbn. Kitabü’t-Tabakati’l-Kebir, çev. Abdurrahman Elmalı vd., İstanbul: Siyer Yayınları, 2020.
- Sabuncu, Ömer. Hz. Osman’ın Şahsiyeti ve İlmi Kişiliği, Hz. Osman, ed. Ali Aksu. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, 1. Basım, 2020.
- Sancaklı, Saffet. Hadisler Bağlamında Hz. Peygamber’in Hz. Ali ile Olan İlişkilerinin Önemi ve Analizi, *Hazreti Ali Sempozyum Bildirileri*. İzmir: İzmir İl Müftülüğü Yayınları, 1. Basım, 2009.
- Sancaklı, Saffet. Hadisler Bağlamında Hz. Peygamber’in Hz. Ali ile Olan İlişkilerinin Önemi ve Analizi, *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/1 (Ekim 2017): 105-146.
- Sarıçam, İbrahim. Hz. Ali’nin Hayatı ve Şahsiyeti, *Hayatı Kişiliği ve Düşünceleriyle Hz. Ali Sempozyumu*, ed. M. Selim Arık. Bursa: Bursa İl Müftülüğü Yayınları, 1. Basım, 2005.
- Söylemez, Sinem vd., Utanç ve Suçluluk Duygularının Bilişsel Psikoloji Kapsamında Değerlendirilmesi, *Psikoloji Çalışmaları Dergisi*, 38/2, 2018.
- Sü Eröz, Sibel. Örgütlerde Duygusal Zekâ, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2013, 16/29.
- Sürücü, İbrahim. Kur’an’da Kişilik Eğitimi Üzerine, *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 6/2, (Kasım 2017): 406-425.

- Şahin, İskender. Anlama ve Yorumlama Bağlamında Hz. Ömer ile İlişkilendirilen Ayetlere Bakış, *Uluslararası Hz. Ömer Sempozyumu*, ed. Ali Aksu, Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları 1/3, 1. Basım, 2018.
- Tatlı, Bekir. Sünnet’e Bağlılığı ve Bazı Kritik Olaylardaki Dikkat Çekici Durumu Açısından Hz. Osman, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/2, 2008.
- Tirmizi, Sünen-i Tirmizi Tercümesi, çev. Abdullah Parlayan, PDF: Internet Archive, 2014.
- Tiryaki, M. Zahit. vd. (ed.), İslam Düşüncesinde Mizaç Teorileri. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Yayınları, 2016.
- Topaloğlu, Bekir. “Vekil”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 20 Mart 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/vekil--esma-i-husna>
- Ulu, Mustafa. Hayatı Anlamlandırma ile Kişilik Özellikleri Arasında İlişki Üzerine, *Bilimname* 2018/2, (Ekim 2018): 165-187.
- Uludağ, Süleyman. “Basiret”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. Erişim 22 Mart 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/basiret>
- Uludağ, Süleyman. “Takva”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. Erişim 9 Haziran 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/takva>
- Vikipedi Özgür Ansiklopedi, “Sosyal Kimlik Teorisi”. Erişim 4 Haziran 2023. https://tr.wikipedia.org/wiki/Sosyal_kimlik_teorisi
- Vikipedi/Özgür Ansiklopedi, “Ebû Bekir” Erişim 8 Şubat 2023. https://tr.wikipedia.org/wiki/Ebû_Bekir
- Yenibaş, Hasan. “Kişilik Tipleri ve Hz. Peygamber’in Farklı Kişiliklere Yaklaşımı”: *Kutlu Doğum Haftası Hz. Peygamber ve İnsan Yetiştirme Düzenimiz Sempozyumu*, ed. Yüksel Salman, Erzurum: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1. Basım, 2014.
- Yıldırım, Enbiya. Celal Aynasından Bir Portre: *Hz. Ömer, Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/1 (2006): 41-66.
- Yıldırım, Muhammet Emin. *Sahabe İklimi*, İstanbul: Gül Mat Matbaacılık Yayıncılık, 1. Baskı, 2022.
- Yılmaz, Enver vd., Dokuz Tip Mizaç Modeli ile Psikobiyolojik Kişilik Modeli ve Affektif Mizaç Modeli Arasındaki İlişki, *Anadolu Psikiyatri Dergisi* 16/2 (2015): 95-103.
- Yılmaz, Metin. Cahiliye Taasubundan Müslüman Şahsiyetinin Teşekkülü Sürecine Geçiş Bir Örneklem Olarak Hz. Ömer, *Uluslararası Kişilik ve Karakter İnşâsında Dinin Yeri Sempozyumu*, ed. Yavuz Ünal vd., Ordu: Ordu Üniversitesi Yayınları, 1. Baskı, 2016.

- Yiğit, İsmail. “Osman”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. Erişim: 14 Haziran 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/osman>
- Yoleri, Sibel. Çocuklar İçin Mizaç Değerlendirme Bataryası Gözden Geçirilmiş Ebeveyn Formunun Geçerlilik ve Güvenilirlik Çalışması, *International Journal Of Human Sciences* 11/2 (2014): 221-237.
- Yücel, Emine - Arslantürk, Gökhan. ‘Kendini Unutmak’: Psikoloji Araştırmalarında Tevazu, *Psikoloji Çalışmaları Dergisi* 39/1 (Haziran 2019): 209-243

